

U LJETNJIM OPERACIJAMA 1944. GODINE

Kada je glavnina 27. divizije u pokretu s Jahorine izbijala na Romaniju i na područje Sokolovića u istočnoj Bosni je započinjao novi ciklus operacija. U njima će neprijatelj nastojati da pošto-poto spriječi prodore snaga NOVJ u Srbiju; istovremeno će 3. korpus, 16. i 36. divizija (od kojih će kasnije biti formiran 12. korpus) i druge jedinice NOVJ uporno pokušavati da ostvare te prodore i da očuvaju slobodne teritorije kao operativne oslonce za predviđene ofanzivne operacije u Srbiji. Zbog toga će se u istočnoj Bosni voditi od kraja aprila sve do početka septembra 1944. godine uporne, iscrpljujuće borbe i izvoditi brzi i dugi manevri i pokreti, najčešće po planinskom zemljištu. Uporedo s time će se razvijati procesi daljeg izolovanja kontra-revolucionarnih snaga koje su, i kada je poraz nacističke Njemačke bio sasvim izvjestan, nastavile još tješnju saradnju s okupatorom i nepomirljivu borbu protiv Narodnooslobodilačkog pokreta.

Kao što je napred pomenuto, u vrijeme dok je neprijatelj izvodio napad na 27. diviziju s namjerom da je istisne sa područja gornjeg Podrinja, štab 3. korpusa je vršio pripreme da 16. vojvodanska i 17. istočnobosanska divizija forsiraju Drinu. On je još²¹ • a Pilaod Vrhovnog štaba dobio naređenje da uputi divizije u Srbiju sa zadatkom da olakšaju nastupanje 2. proleterske i 5. krajiške divizije, koje su iz doline Ibra prodirale prema liniji Suvobor - Maljen - Medvednik. I upravo kada su te divizije iz istočne Bosne završavale pripreme da se između Bajine Bašte i Drinjače prebace preko Drine, uslijedila je neprijateljeva operacija koja je imala za cilj da onemogući to forsiranje. Njemačko komandovanje je iz dešifrovanih naređenja i izvještaja štabova jedinica NOVJ znalo za planove prodora u Srbiju, pa je, još 25. aprila, pokrenulo sve raspoložive snage na području istočne Bosne - dijelove 7. i 13. SS divizije i kvislinske jedinice prema slobodnoj teritoriji Birača i srebreničkog kraja, u pozadinu 16. i 17. divizije. Ta brza intervencija sprečila je pro-

1) Oslobodilački rat, 2, str. 200-3.

1. Reorganizacija i sređivanje jedinica 27. divizije

Neprijateljeve snage su 27. aprila zauzele Šekoviće, a sudarad su ušle u Vlasenicu. Istovremeno su dijelovi 7. SS divizije nastupali s grebena Javor-planine ka Srebrenici. Namjera im je bila da okruže snage NOVJ u izbočini Drine i da ih razbiju ili unište. Uočavajući te njemačke planove, štab 3. korpusa je, 27. aprila, naredio 17. diviziji da se usiljenim maršem izvuče ispod neprijateljevog udara i preko Javor-planine prebaci u njegovu pozadinu.²

Međutim, 17. divizija nije mogla da izbjegne borbu, jer je 14. puk 7. SS divizije već bio zaposeo sve značajnije staze kojim se moglo izići na plato između Vlasenice i Han-Pijeska. Zbog toga će biti prisiljena da vodi teške borbe za proboj iz okruženja koji je ranije uspostavio neprijatelj.³

U tome joj je nemalo pomogla 27. divizija. Kada je izbila u Sokoloviće (26. aprila), neočekivano se susrela s neprijateljem i našla u pozadini rasporeda 14. SS puka koji je bio orijentisan prema 17. diviziji. Zbog toga je taj puk bio prisiljen da dio svojih snaga angažuje protiv nje. Težeći da se izbjegnulače borbe, štab 27. divizije riješio je da se pokret nastavi preko planine Devetaka i drumu Sokolac - Han-Pijesak ka Vlasenici. Krećući se pod borbom, 27. divizija se još više približila pravcima proboja 17. divizije i manevra 16. divizije, što je, iako neplanirano i nepredviđeno, i jednoj i drugoj diviziji olakšalo proboj, odnosno manevr.⁴

Kada je izbila na Malo Polje, 27. divizija se, 28. aprila, sudarila s dijelovima 13. SS divizije. Na osnovi toga i proteklih događaja štab je zaključio da neprijatelj izvodi ofanzivu na snage NOV i POJ na području Birča, pa je riješio, iako su obje brigade bile izmorene dugim i teškim marševima, da se odmah odlijepe od neprijatelja i upute ka Olovu i Varešu, računajući da će tamo dobiti bar malo vremena za predah. Pokret je izvršen u toku dva naredna dana uz manje borbe protiv četničkih grupa koje su se aktivirale i po naređenju njemačkih komandi i po direktivi svoje Vrhovne komande. Jedinice divizije su se razmjestile na prostoriju sela Rakova Noga, Vladojevići i Četojevići.⁵

2) Gligo Mandić, cit. d., str. 150-65.

3) Isto.

4) Zbornik NOR, IV/25, cit. dok. br 63 i IV/27, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 11. 7. 1944, dok. br. 38, str. 200.

5) Zbornik NOR. IV/25, cit. dok. br. 63, i Gligo Mandić, cit. dj, str. 159.

U toku pokreta od Sokolovića ka Malom Polju 27. diviziji se priključio i Romanijski NOP odred u čiji je sastav uključen Jahorinski odred, jer je, poslije prelaska višegradske pruge, ostao sa svoga 28 boraca (koji su bili naoružani sa 5 puškomitraljeza, lakim minobacačem i puškama).⁶¹ Izvlačeći iz sastava 27. divizije 2. krajišku brigadu - o čemu je bilo riječi na prethodnim stranicama - u situaciji kada je i 6. muslimanska brigada ostala daleko, na operativnom području 2. korpusa - štab 3. korpusa je bio svjestan da se zbog toga bitno smanjuju njene operativne mogućnosti. Ali, on je sasvim opravdano smatrao daje svrsishodnije ojačati 17. diviziju jer, je tada imala važnije zadatke. Da bi bar koliko-toliko nadoknadio to što je 27. divizija gubila odlaskom te prekaljene brigade, on je, 2. maja, pod komandu njenog štaba stavio Romanijski, Kladanjski i Srebrenički NOP odred. Ponovnim uključivanjem Romanijskog odreda u njen sastav, 27. divizija je dobila dobru i prekaljenu vojnu jedinicu. Međutim, Kladanjski odred je tada imao svega oko 60 boraca i mogao se upotrebiti jedino za zadatke obezbeđenja; Srebrenički odred je imao oko 200 boraca, ali je bio daleko, u dolini Drine, i nije se mogao uključiti u rješavanje zadataka koje je tih dana imala 27. divizija.⁷¹

Na novoj prostoriji su jedinice 27. divizije uglavnom bile bez dodira s neprijateljem. Jedino je Romanijski odred, kod sela Sudića, 4. maja, vodio jaču borbu sjednom četničkom grupom. Imao je 4 mrtva i 7 ranjenih boraca, a uz to izgubio je puškomitraljez i 9 pušaka. Kratkotrajno zatišlje dobrodošlo je jedinicama da se srede, odmire i pripreme za nove zadatke.⁸¹

Tih dana je u rejon rasporeda 27. divizije izbila i 17. divizija. I ona se, poslije proboja na Javor planini, orijentisala prema Olovu i Varešu s namjerom da se na toj prostoriji odmori i sredi. Već 4. maja uspostavljena je neposredna veza s njenim jedinicama, a sutradan uveče, u selu Medojevićima, održanje sastanak štabova obiju divizija. Tom prilikom su utvrđeni zajednički zadaci u duhu direktive štaba 3. korpusa, prepotčinjena je 2. krajiška brigada štabu 17. divizije i riješeno da se zajednički savlada neprijateljev garnizon u Varešu. Za komandovanje u izvršenju tog zadatka obrazovan je poseban operativni štab.⁹¹

Još dok su jedinice bile u pokretu za napad na neprijatelja u Varešu stiglo je naređenje štaba 3. korpusa, u stvari njime je

6) Zbornik NOR, IV/25, cit. dok. br. 63.

7) Isto, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 19. 5. 1944, dok. br. 88.

8) Isto.

9) Isto, izvještaj štaba 17. divizije štabu 3. korpusa, 25. 5. 1944, dok. br. 114. i Gligo Mandić, cit. dj, str. 161-2.

prenijet zahtjev Vrhovnog štaba da 16. i 17. divizija ponovno preduzmu forsiranje Drine i prodru u Srbiju. Zato je odmah održan sastanak štabova 17. i 27. divizije »... na kome je odlučeno: da se odustane od namjeravanog napada na Vareš, a obje divizije još u toku noći (6/7. maja, prim. A. Đ.) što neprimjetnije odvoje od neprijatelja, zavaraju ga manevrom prema Olovu, s tim što će se 27. orijentisati prema Birču, a 17. divizija prema Drini. . .«. ¹⁰⁾ Tada je, takođe, riješeno da 17. divizija preda svoje teške ranjenike (8 na nosilima, 15 na konjima i 22 pokretna) 27. diviziji. ¹¹⁾

Sutradan, 7. maja, jedinice obiju divizija su krenule prema Olovu, koje je trebalo zauzeti i tu se prebaciti preko rijeka Krivaje i Biošnice. U njega je oko podne bez borbe ušla 15. majevička brigada, jer se neprijatelj pravovremeno izvukao. Tu su se divizije razdvojile: 27. je krenula ka Birču, a 17. se uputila prema Žepi. ¹²⁾

Pokret prema Birču prošao je bez teškoća, jer su njemačke snage krenule za 17. divizijom. Jedino je prethodnica - Romanijski odred - imala manje borbe protiv milicijskih grupa iz Kladnja koje je lako razbila. Predveče, 9. maja, 27. divizija je stigla u Birač iz koga su se neprijateljeve snage već bile povukle. ¹³⁾

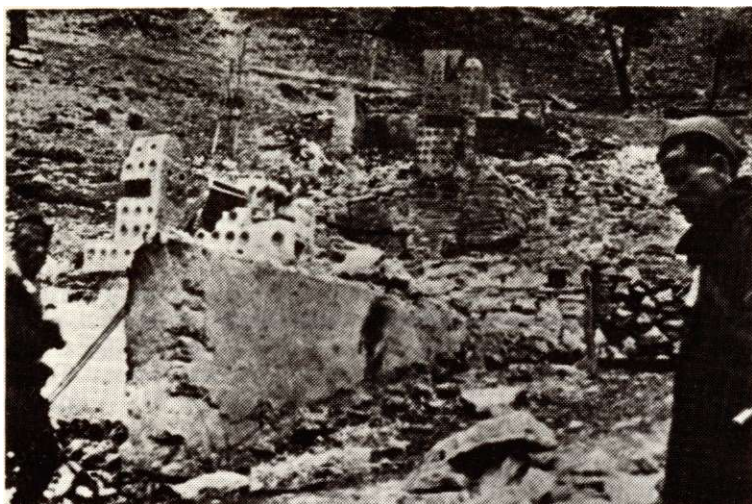
Sutradan je štab 3. korpusa odredio zadatke jedinica 27. divizije koje su se našle u Birču: 19. birčanska brigada i Romanijski odred trebalo je da se borbeno angažuju na području Birča i srebreničkog kraja, s tim što će se Odred, čim prilike dozvole, prebaciti na Romaniju; za Kladanjski odred je, kao i do tada, predviđeno da djeluje na pravcu Kladanj - Tuzla, a sa Srebreničkim odredom je najpreče bilo da se što prije uhvatiti veza. Štab korpusa je naročito insistirao na tome da se prikupljaju podaci o neprijateljevim snagama na operativnom području divizije, posebno duž komunikacija Zvornik - Bratunac - Srebrenica i Zvornik - Vlasenica - Sokolac, i na kontroli doline Drine »da se prelazak četničkih grupa iz Srbije onemogućiti na svaki način«. Osim toga, isticao je potrebu rada na mobilizaciji novih boraca i popuni jedinica, naročito 19. birčanske brigade. S tim ciljem je riješio da se rasformira Birčanski NOP odred i da se njegovim borcima popuni ta Brigada, a da se njegovo ljudstvo starijih godišta stavi na raspolaganje Komandi Birčanskog

10) Isto.

11) Zbornik NOR, IV/25, cit. dok. br. 88.

12) Isto, cit. dok. br. 114 i Gligo Mandić, cit. dj, str. 161-2.

13) Zbornik NOR, IV/25, cit. dok. br. 88.

Ostaci Šekovića poslije pustošenja koje je u ljeto 1944. godine izvršila 13. SS divizija

vojnog područja.¹⁴ Kasnije će se ponovo oformiti taj Odred i kao manja vojna jedinica će živjeti do kraja rata.

U duhu tih zadataka, štab 27. divizije rasporedio je 19. birčansku brigadu na prostoriju Šekovići - Rakino Brdo, orijentirajući je prema drumu Zvornik - Tuzla. U prvo vrijeme njen glavni zadatak je bio - popuna. Do 15. maja je dobila oko 80 boraca iz Odreda,¹⁵ a dijelom su se vratili i oni njeni borci koji su se osuli prilikom pokreta za gornje Podrinje. I dalje su ulagani napori da se ubrza popuna. U situaciji kada je neprijatelj bio vrlo aktivan u istočnoj Bosni, naročito prema slobodnoj teritoriji Birča, trebalo je savladati trenutno ustezanje jednog dijela boraca da se vrate u svoje jedinice.¹⁶ Ipak, priliv je postepeno rastao, pa je, 5. juna, u sastavu 19. birčanske brigade, formiran

14) Isto, naređenje štaba 3. korpusa štabu 27. divizije od 10. 5. 1944, dok. br. 45.

15) Isto, cit. dok. br. 88. (Prilikom rasformiranja Odred je imao 63 boraca, a od naoružanja 4 puškomitraljeza i 43 puške).

16) Zbornik NOR, IV/26, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 5. 6. 1944, dok. br. 27.

novi 3. bataljon. Nešto kasnije, poslije jednog političkog zbora, koji je održan 12. juna u dolini Spreče, u njene redove su stupila 52 borca.¹⁷¹

Poslije dolaska u Birač, Romanijski odred je raspoređen u rejon sela Cikote i Vrelo, sa zadatkom da zatvara pravac od Vlasenice, koju je tada držao neprijatelj, kontroliše dolinu Drinjače i osmatra drum Zvornik - Drinjača- Vlasenica. I on je prvih sedam - osam dana iskoristio za odmor i sređivanje. Od borbениh dejstava samo je ostvario jednu potjeru četničkih grupa u blizini svog rasporeda i jedan napad na četu Nijemaca koja je izvršila ispad iz Vlasenice. U tim borbama ubio je 8 neprijateljevih vojnika, a sam je imao 2 ranjena boraca.¹⁸⁾

Odlukom štaba 3. korpusa od Romanijskog NOP odreda i 1. bataljona 15. majevičke brigade¹⁹¹ formirana je, 20. maja, 20. romanijska narodnooslobodilačka udarna brigada u sastavu od tri bataljona i prištapskih jedinica. Ne raspolaže se primarnim izvorima o njenom brojnom stanju na dan formiranja. Prema nekim podacima, imala je ukupno 350, a po drugim oko 600 boraca.²⁰¹ U štab brigade su postavljeni: za komandata - kapetan Mitar Minić, dotadašnji komandant Romanijskog odreda, za političkog komesara - Grujo Novaković, dotadašnji politički komesar toga Odreda, za zamjenika komandanta - kapetan Mihailo Bjelaković, dotadašnji zamjenik komandanta Odreda, za zamjenika političkog komesara Radomir Šćepanović, dotadašnji zamjenik političkog komesara 1. bataljona 15. majevičke brigade.²¹¹ Narednih dana su popunjena i ostala mjesta u štabu brigade.

17) Isto, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 27. divizije za period od 1. do 15. juna 1944, dok. br. 95.

18) Isto, IV/25, cit. dok. br. 88 i IV/26, cit. dok. br. 27.

19) U toku pokreta 17. divizije prema Žepi radi forsiranja Drine, pojedini bataljoni iz njenih brigada su privremeno gubili vezu. O odvajanju 1. bataljona 15. majevičke brigade Gligo Mandić piše (cit. dj, str. 164-5) slijedeće:

»Prilikom pokreta 15. majevičke brigade od Olova - lijevom obalom riječice Biošnice - u pravcu sela Vladojevića, njen 1. bataljon upućen je iz Olovskih Luka u pravcu sela Žunova - desnom obalom pomenute riječice - pa je i sa njim izgubljena veza. Bataljon, ne znajući za promjenu pravca kretanja brigade, nije uspio da se poveže sa brigadom, već se samoinicijativno uputio prema Birču, gdje je zadržan...«

20) Tako se u Vojnoj enciklopediji (sv. 2, str. 66 i sv. 8, str. 342) navodi da je u vrijeme formiranja imala 350 boraca. Mitar Minić, njen prvi ratni komandant, u članku »Ratni put 20. romanijske brigade«, Istočna Bosna u NOB-u, 2, str. 521, navodi daje samo Romanijski NOP odred imao oko 600 ljudi.

21) Zbornik NOR, IV/25, naredba štaba 3. korpusa o postavljenju starješina u štabu 20. romanijske brigade, 19. 5. 1944, dok. br. 86.

Preimenovanje Romanijskog odreda u brigadu, što se moglo i ranije učiniti, jer je po borbenoj vrijednosti bio na nivou brigada u 3. korpusu, nije bio samo formalan čin izmjene naziva. Tom odlukom je 27. divizija ponovo dobijala svoju treću brigadu i dolazila u situaciju da se njen sastav ustali i da se ona kao taktičko-operativna jedinica osposobi za sve teže i složenije zadatke koje je nametao razvoj vojno-političke situacije u istočnoj Bosni.

O istorijatu i borbenim tradicijama Romanijskog partizanskog odreda nema potrebe posebno govoriti, kao što je to urađeno za ostale jedinice koje su ulazile u sastav 27. divizije. U prethodnim poglavljima je opisan njegov rad od oktobra 1943. do kraja marta 1944. godine. Treba posebno istaći da se većina njegovog sastava, koji je sada ušao u 20. romanijsku brigadu, borila i u redovima prvog Romanijskog odreda 1941. i 1942. godine i u Glasinačkom bataljonu 6. bosanske proleterske brigade u prvoj polovini 1943. godine, daje u tim jedinicama stekla bogato ratno iskustvo i daje 1. bataljon 15. majevičke brigade jedna od najstarijih i najboljih udarnih jedinica istočne Bosne. Formiran je od boraca Majevičkog partizanskog odreda, 25. marta 1942, i u 6. bosanskoj brigadi bio je njen 2. bataljon; godinu dana kasnije, prilikom formiranja 15. majevičke brigade, ušao je u njen sastav kao 1. bataljon. Prema tome, 20. romanijska brigada je počinjala svoj borbeni život kao prekaljena i efikasna vojna jedinica.²²

Povratkom u Birač, pred 27. diviziju se postavilo pitanje obnavljanja sanitetske službe i liječenja dijela ranjenika. Divizijska i brigadne bolnice su ostale sa 16. muslimanskom brigadom i nije bilo izvjesno kada će stići u sastav Divizije. Zbog toga je riješeno da se formira nova divizijska bolnica, što je učinjeno u prvoj polovini maja. Tada je u njoj bilo oko 50 ranjenika i bolesnika.²³

2. Borbe u srebreničkom kraju

Predah koji je u Birču imala glavnina 27. divizije bio je rezultat razvoja situacije u tom dijelu istočne Bosne. Naime, pokreti 16. i 17. divizije radi forsiranja Drine i prodora u Srbiju prisilili su neprijatelja da protiv njih upotrijebi raspoložive snage.

22) Mitar Minić, cit. čl, n. d, str. 521.

23) Zbornik Sn. SI, 1. izvještaj referenta saniteta 3. korpusa sanitetskom odsjeku Vrhovnog štaba, 12. 7. 1944, dok. br. 245.

ge iz doline Spreče, Birča i sa područja Romanije. Istovremeno je i borba 36. vojvođanske divizije na Majevici vezivala dijelove 13. SS divizije na tom području. Kada se 17. divizija po naređenju Vrhovnog štaba, 15. maja, uputila prema gornjem Podrinju, za njom je odmah pošao 14. puk 7. SS divizije da joj (zajedno sa drugim neprijateljevim snagama) spreči prelaz preko Drine u tom kraju. To je neposredno uticalo da se smanji neprijateljev pritisak prema Birču, gdje je već bila stigla 27. divizija, i da njemačke jedinice napuste Vlasenicu.²⁴¹

U takvoj situaciji štab 3. korpusa riješio je, sredinom maja, da se 16. vojvođanska divizija prebaci na prostor sjeverozapadno od Tuzle i da time pomogne 36. diviziju i dijelove 38. divizije (17. majevička brigada), koje su nadmoćnije snage 13. SS divizije pokušavale istisnuti sa Majevice. On je time želio da sjeverni dio istočne Bosne povрати pod kontrolu snaga NOVJ zbog budućih operativnih potreba (prodora u Srbiju) i njegovog velikog značaja za vođenje uspješne oružane borbe u sjevernom dijelu Bosne, između rijeka Drine i Vrbasa. Isto tako, štab korpusa je novostvorenu situaciju želio da iskoristi i za uspostavljanje kontrole nad dolinom Drine u srebreničkom kraju. Zato je 22. maja prema Srebrenici orijentisana 20. romanijska brigada,²⁵¹ s kojom se uputio i komandant 27. divizije, Pero Kosorić.

U srebreničkom kraju 20. romanijska brigada je imala zadatak »... da očisti... prostoriju od ustaško-legionarskih grupa, učvrsti našu narodnu vlast, uhvati vezu sa Srebreničkim NOP odredom, učvrsti ga i organizaciono sredi. Pored toga, brigada je imala zadatak da sa pomenute prostorije organizuje transporte hrane za jedinice divizije i korpusnu bolnicu.«²⁶¹

U to vrijeme neprijatelj je u Srebrenici imao četu iz 2. bataljona 8. posadne brigade (sdruga), a u jednom broju sela jedinice muslimanske milicije koje su se oslanjale i na taj garnizon i na neprijateljeve snage na desnoj obali Drine (bugarske, Nedićeve i druge kvislinške jedinice). Brigade 17. divizije su pokušavale, dok su se nalazile na tom području, da ih razbiju i razoružaju. U tome im je, u februaru, sadejstvovala i 2. krajiška brigada, o čemu je već bilo riječi. I pored svih tih pokušaja, te neprijateljeve milicijske grupe, iako pokolebane, ostale su oko sela iz kojih je bilo njihovo ljudstvo. Poslije povlačenja 17. divizije (krajem aprila), te grupe su se ponovo konsolidovale, popunile municijom i međusobno bolje povezale i organizovale. Kako će

24) Oslobođilački rat, 2, str. 202-3.

25) Isto, str. 203-4.

26) Zbornik NOR, IV/26, cit. dok. br. 27.

se kasnije vidjeti - politički uticaj NOP-a u srebreničkom kraju nije bio učvršćen i 27. divizija će sve do marta 1945. godine, cijela ili s dijelom snaga, nekoliko puta voditi teške borbe protiv ustaških jedinica i jedinica muslimanske milicije. Štab 3. korpusa je smatrao da je jedan od uzroka takvog držanja muslimanskog stanovništva bio i u tome što se jedan od prvaka JMO (Ismet Bektašević), koji je poslije oslobođenja Tuzle bio prešao na stranu NOP-a, u decembru 1943. godine ponovo vratio neprijatelju i postao jedan od organizatora mobilizacije Muslimana na prostoru Srebrenice i Zvornika u redove 13. SS divizije i drugih kvislinških formacija. On je u Bratuncu otvorio Kancelarije za srebreničku i bratunačku opštinu i na svoju stranu privukao dio saradnika NOP-a Sve je to imalo za posljedicu da znatan broj Muslimana dezertira iz Srebreničkog odreda i da se jedinice muslimanske milicije aktivno uključe u borbe ustaških snaga protiv brigada 27. i 38. divizije. Dublje analiziranje tih pojava i stanja u srebreničkom kraju izlazi iz okvira opisa borbenih dejstava i političke aktivnosti jedinica 27. divizije.²⁷⁾

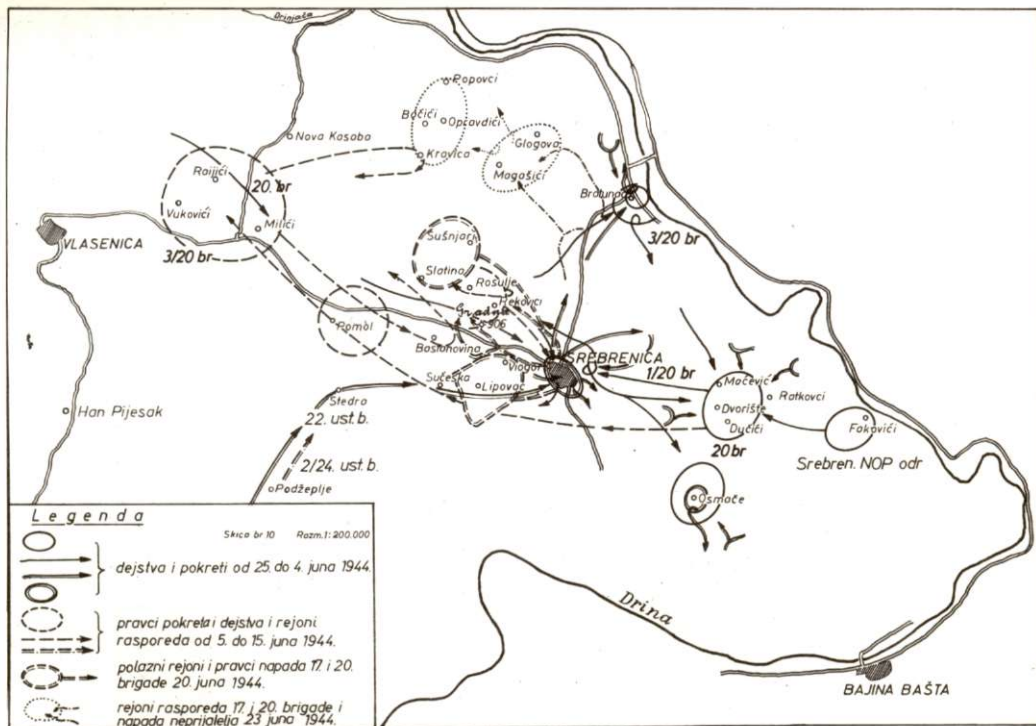
Izbivši u tri kraća dnevna marša na dodijeljenu prostoriju, glavnina 20. romanijske brigade je od 25. do 28. maja ovladala srebreničkim krajem, prisilivši pomenuti domobransku četu da se povuče iz Srebrenice i Bratunca (skica br. 10). Odmah je uhvaćena veza sa Srebreničkim NOP odredom. On je bio brojno oslabio i nije stmogao upotrijebiti za teže borbene zadatke. Prvog dana je muslimanska milicija pružila slabiji otpor. Međutim, već sutradan (26. maja) grupa od oko 100 ustaša i milicionera napala je 3. bataljon koji je upravo bio stigao iz Vlasenice u Bratunac. On je razbio neprijatelja i natjerao ga na povlačenje. Uskoro su ustaše i milicija izvršili još jedan napad s namjerom da ga izbace iz te varošice, ali bez uspjeha.²⁸⁾ Za to vrijeme se glavnina 20. brigade pokrenula na prostoriju sela Osmače, Močevići, Dvorišta i Dučići, s ciljem da razbije tamošnje milicijske jedinice. One su se, međutim, izmakle, a 30. maja preduzele su napad na dijelove 20. brigade i Srebreničkog odreda, koji su ih natjerali na povlačenje uz gubitke.²⁹⁾

Na izbijanje 20. romanijske brigade u srebrenički kraj neprijatelj je brzo reagovao. Kako na području Romanije nije bilo

27) Isto, IV/30, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 5. 10. 1944, dok. br. 20. (U operacijskom dnevniku štaba 27. divizije za period od. 1. do 15. 5. 1944. godine o tom odredu je zabilježeno da se s njime nije uspjelo uhvatiti veza, ali da se on po obavještenjima, nalazi na prostoriji oko Fakovića i da ima oko 200 boraca, Zbornik NOR, IV/25, dok. br. 88)

28) Zbornik NOR, IV/26, cit. dok. br. 27.

29) Isto.

Borbe u srebreničkom kraju maj–jun 1944. godine

snaga NOVJ, 31. maja je uputio iz Sokolca 22. ustaški bataljon; on je preko planine Devetaka, Podžepnja i sela Štedre i Sućeske, 2. juna, upao u Srebrenicu,³⁰ iz koje su se povukli manji dijelovi Srebreničkog odreda. Uveče su slabi dijelovi tog odreda izvršili prepad na ustašku posadu, ali ona ga je lako odbila. Sutradan je neprijatelj prodro i u Bratunac iz koga se 3. bataljon povukao ka glavnini 20. brigade.

Prodorom 22. ustaškog bataljona u Srebrenicu i Bratunac situacija se u tom kraju izmijenila u korist neprijatelja: dobivši ta pojačanja, on je postao znatno nadmoćniji od 20. romanijske brigade. Da bi se povezao sa milicijskim grupama i obavjestio o snazi i rasporedu 20. romanijske brigade, taj ustaški bataljon je preduzeo intenzivna nasilna izviđanja.³¹

Komandant 27. divizije i štab 20. romanijske brigade bili su svjesni mogućih posljedica novonastale situacije. Zato su nastojali da se ustaše razbije prije nego što organizuju odbranu u Srebrenici i Bratuncu i povežu se sa milicijskim jedinicama u tom kraju. Izjutra 4. juna su uputili u nasilno izviđanje prema Srebrenici 1. bataljon. S njim su krenuli zamjenik komandanta i zamjenik političkog komesara brigade. Istovremeno su i dijelovi ustaškog bataljona iz Srebrenice krenuli u izviđanje do sela Ratkovića (oko 10-12 km vazdušne linije istočno od Srebrenice), ali su se mimošli sa 1. bataljonom i iz nepoznatih razloga nisu naišli na jedinice 27. divizije, koje su bile u selima Močević, Dvorište i Dučići. U međuvremenu je 1. bataljon stigao nadomak varošice i neprijatelju u njoj je izgledalo kao da partizani opsjedaju garnizon. I dok su ustaše u Srebrenici bile u iščekivanju šta da rade, u pozadinu 1. bataljona izbila je njihova grupa koja se vraćala iz Ratkovića. Nju su jedinice 1. bataljona prve otkrile i odmah prešle u napad. Ali čim je zapucalo, uslijedio je napad ustaša i sa položaja ispred Srebrenice. U nepovoljnom položaju, 1. bataljon je morao da prihvati borbu prsa u prsa sa nadmoćnijim neprijateljem. U žestokom jednočasovnom sudaru imao je 9 mrtvih i više ranjenih a izgubio je 4 puškomitraljeza, 1 mašinku i 40 pušaka i veću količinu municije. U borbi je poginuo i zamjenik komandanta brigade Mihailo Bjelaković. Ipak, u toj situaciji bataljon se organizovao izvlačeći ka Milići-

30) Isto, IV/29, bojna relacija štaba 1. ustaškog združenja za jun 1944. godine, dok. br. 163. (Taj ustaški bataljon je imao oko 630 vojnika, a od naoružanja 33 mitraljeza i puškomitraljeza, 33, mašinke, 550 pušaka i 3 minobacača 46 mm).

31) Isto.

ma, odakle se, poslije tri dana, priključio glavnini svoje brigade.^{32»}

Istog dana su ustaše i milicija napali i ostale jedinice 20. romanijske brigade. Pod pritiskom nadmoćnijeg neprijatelja 3. bataljon se priključio glavnini brigade koja se, 5. juna, grupisala u selu Dvorište, 10 km vazdušne linije jugoistočno od Srebrenice. S njom su bili Srebrenički odred i Divizijska bolnica. Našavši se u središtu prostorije koju opisuje luk Drine, te jedinice su došle u nepovoljan taktički položaj, jer su ih nadmoćnije ustaške snage iz Srebrenice i milicijske jedinice u okolnim selima mogle nabaciti na Drinu. Uočavajući tu opasnost, komandant divizije i štab brigade su riješili da odmah, noćnim maršem, 5/6. juna, Brigada i Odred prebace do sela Pomol, na drumu prema Vlasenici, oko 12 km zapadno od Srebrenice. Tri dana kasnije Brigada je iz tog rejonu pomjerena u sela Milići, Vukovići i Rajići, sa zadatkom da odatle kontroliše puteve koji od Zvornika i Srebrenice idu ka Vlasenici.^{33»}

Poslije izvlačenja 20. romanijske brigade prema Vlasenici, neprijatelj je ponovo ostvario punu kontrolu nad dolinom Drine u srebreničkom kraju. Odmah su dijelovi 22. ustaškog bataljona krenuli u nasilno izviđanje rejonu gdje su ranije bile jedinice 27. divizije. Otkrivši njihovo pomjeranje, neprijatelj je pojačavao izviđačku aktivnost ne samo da otkrije raspored 20. romanijske brigade i Srebreničkog odreda, nego i da se bolje poveže sa milicijskim grupama u selima oko Srebrenice. Između 10. i 13. juna u Srebrenicu je stigla još jedna (2) četa iz 24. ustaškog bataljona koji je bio raspoređen u Rogatici.^{34»}

U novostvorenoj situaciji komandant 27. divizije nije odustajao od izvršenja dobijenog zadatka. S obzirom na izmijenjeni odnos snaga, riješio je da 20. romanijska brigada produži aktivna dejstva protiv milicijskih posada po selima s ciljem da im se ne dozvoli konsolidacija i da usput od narodnih neprijatelja izvrši konfiskaciju hrane (uglavnom žita i stoke). U vremenu do 15. juna izvedena su četiri napada. U njima je dolazilo do žestokih okršaja, jer su ustaški dijelovi ojačavali milicijske grupe koje su se nalazile na prilazima Srebrenici. Samo u jednom od tih napada, 20. romanijska brigada je ubila 15, a ranila 18 ustaša uz svoje gubitke od 1 mrtvog i 6 ranjenih. Pri pretresu sela Kravice (12. juna), njene jedinice su pronašle tri minobacača 82

32) Mitar Minić, cit. čl. n. dj, str. 522. i Zbornik NOR, IV/29, cit. dok. br. 163. (U svojoj vojnoj relaciji neprijatelj je taj napad na 1. bataljon registrovao pod 5. jun 1944)!

33) Zbornik NOR, IV/26, cit. dok. 95.

34) Isto, IV/29, cit. dok. br. 163.

mm, koje su dijelovi 2. italijanske partizanske brigade sakrili krajem aprila, kada je počeo napad neprijatelja na 17. diviziju.³⁵

Tim napadima, koje je 20. romanijska brigada izvodila noću, milicijske jedinice iz većine sela istočno od Srebrenice bile su potisnute u tu varošicu. Komandant divizije ocijenio je da su se stekli uslovi da se preduzme napad radi zauzimanja tog mjesta. Prema toku napada i stepenu angažovanja jedinica, vjerovatno je to bio više prepad koji je vršen radi uznemiravanja neprijatelja i otkrivanja njegovog rasporeda i jačine nego napad koji je imao za cilj zauzimanje Srebrenice. O tome je u divizijskom operacijskom dnevniku zabilježeno samo slijedeće:

»15. VI Brigada je napadala na Srebrenicu. Poslije kraće borbe naše jedinice su se povukle na položaje zapadno od Srebrenice: Rosulje - Gradno - Rehovići. U ovim borbama zaplijenjen je priličan broj stoke.«³⁶

Sutradan su na toj prostoriji četiri čete ustaša (tri iz 22. i jedna iz 24. bataljona) napale 20. romanijsku brigadu. Izgleda, postavljena obezbjeđenja su bila nedovoljna ili su uz to bila i nebudna, pa su ustaše iznenadile Brigadu, nanijele joj osjetne gubitke i prisilile je da se u neredu povuče.³⁷ Tog dana je i jedna njena četa, u pratnji komore koja je iz Vlasenice dopremala sa-veznički materijali, upala u ustašku zasjedu na drumu Srebrenica - Milići. Međutim, ona se brzo snašla i razbila ustaše, nanijevši im znatne gubitke.³⁸

Štab 27. divizije nije bio zadovoljan ostvarenim rezultatima dvadesetodnevnih borbi u srebreničkom kraju. Analizirajući uzroke koji su uticali da se ne ostvare postavljeni ciljevi, na prvo mjesto je istakao izrazitu brojnu nadmoćnost neprijatelja, na drugo - što neprijateljevi vojnici dobro poznaju teren, na treće - što domaća milicija, »koja je prilično brojna, učestvuje

35) Isto, IV/26, cit. dok. br. 95.

36) Isto. (U svojoj bojnoj relaciji neprijatelj nije registrovao taj napad).

37) Zbornik NOR, IV/29, cit. dok. br. 163. (U izvještajima, izvodima iz operacijskog dnevnika, za juni 1944. godine - Zbornik NOR, IV/26, cit. dok. br. 95. i IV/27, cit. dok. br. 17. - štab 27. divizije ne pominje ovaj napad neprijatelja. U cit. čl. Mitra Minića, n. d, str. 524, navodi se (pogrešno) da je taj napad na 20. brigadu na prostoriji Rosulje, Gradno, Rehovići, neprijatelj izvršio 23. juna. U svojoj relaciji neprijatelj je zabilježio da je tada, između ostalog, zaplijenio 3 minobacača, 1 pt pušku, 7 puškomitraljeza i 38 pušaka i da je 20. romanijskoj brigadi nanio gubitke od 105 mrtvih i oko 100 ranjenih, uz svoje gubitke od 6 ranjenih. U izvještajima štabova 20. brigade i 27. divizije nema podataka o gubicima 16. juna).

38) Zbornik NOR, IV/26, cit. dok. br. 95. (U neprijateljevim izvorima ne pominje se ovaj događaj. Nije isključeno da su zasjedu postavile neke od milicijskih grupa, prim. A. Đ.).

organizovana od neprijatelja u jedinicama i kao posebne gerilske grupe«, a na četvrto - da s »obzirom na brojno nadmoćnu snagu neprijatelja na ovom sektoru, većina muslimanskog stanovništva bila je neprijateljski raspoložena prema našoj vojsci, a privržena neprijatelju.. .«.³⁹⁾ Interesantno je, međutim, da je štab divizije stekao drugi utisak o raspoloženju stanovništva kada je 20. romanijska brigada izbila u srebrenički kraj. U izvještaju štabu 3. korpusa od 5. juna naveo je, između ostalog, i slijedeće: »Prilikom dolaska brigade na prostoriju Srebrenica - Bratunac bila je od stanovništva dobro primljena.. .«.⁴⁰⁾

O uzrocima promjene raspoloženja tamošnjeg (muslimanskog) stanovništva prema jedinicama NOVJ nema potpunijih podataka u raspoloživim izvorima. U izvještaju političkog komesara 27. divizije od 13. jula 1944. godine, dati su izvjesni elementi koji, međutim, nisu dovoljni da bi se dao pouzdaniji odgovor na to pitanje. Tu se konstantuje: »... Dijelovi naše divizije zadržali su se na prostoriji ispred Bratunca i Srebrenice od 25. VI 1944. g., gdje su skoro svakodnevno vodili borbu sa ustašama pod komandom Sudara. Političkog rada u narodu nije bilo zbog stalnih borbi i pokreta, kao i zbog toga što je muslimanski svijet najvećim dijelom bježao iz sela ili je aktivno učestvovao na strani ustaša u borbi protiv naših jedinica. Dešavale su se vjerovatno i greške prilikom nabavke hrane, ali mi nisu poznati pojedini slučajevi, a ove greške su bile djelimično uslovljene neprijateljskim stavom življa ovih sela, a djelimično neopreznosti i nepravilnim postupcima boraca, kao i rukovodilaca XX NOU brigade koja je bila na ovom sektoru.. .«.⁴¹⁾

Štab 3. korpusa ocijenio je tada da su angažovane snage u srebreničkom kraju nedovoljne da razbiju neprijatelja. Pošto su se jedinice koje je, 7. juna, uputio u protivudar na neprijatelja na području Majevice povukle južno od rijeke Spreče,⁴²⁾ riješio je da prema Srebrenici orijentiše i dijelove 38. divizije (17. majevičku brigadu), sa zadatkom da se povežu sa jedinicama 27. divizije, a onda »... da udruženim snagama preduzmu ofan-

39) Isto.

40) Isto, cit. dok. br. 27.

41) Zbornik NOR, IX/6, dok. br. 101.

42) Kada je neprijatelj izvršio vazdušni desant na Drvar i preduzeo ofenzivnu operaciju s ciljem da uništi rukovodstvo NOP-a s maršalom Titom na čelu i razbije 1. 5. i 8. korpus NOVJ, Vrhovni štab je naredio da sve jedinice NOV i POJ pojačaju aktivnost u svojim područjima. S tim ciljem je štab 3. korpusa preduzeo napad na neprijatelja na Majeveci sa 16. 36. i 38. divizijom. Vidi o tome šire: Oslobođilački rat, 2, str. 204-5.

živnu akciju radi konačne likvidacije i čišćenja ovoga kraja od neprijatelja.«⁴³⁾

Tada se cijenilo da se u srebreničkom kraju nalazi oko 600 ustaša (u sastavu 22. bataljona), da po selima ima oko 400 vojnika u jedinicama muslimanske milicije i da su te snage slabije naoružane od jedinica 27. i 38. divizije koje se nalaze na tom području.⁴⁴⁾ Obavještajne služba divizija i 3. korpusa nije zapazila da je neprijatelj dobio pojačanja (pomenutačeta 24. ustaškog bataljona). U cjelini gledano, i dalje su se potcjenjivale borbene mogućnosti ustaško-milicijske grupe u srebreničkom kraju.

Kada je 17. majevička brigada izbila na prostoriju koju je držala 20. romanijska brigada, komandant divizija Pero Kosić i Miloš Zekić dogovorili su se, 19. juna, o tome kako da se izvede zajednički napad na neprijatelja u Srebrenici. Zapovijedju je određeno da 17. brigada iz polaznog rejona - sela Staroglavica, Lipovac i Viogor - izvrši napad opštim pravcem k. 810 - Bojna - jugozapadni dio varoši, s tim da prethodno ovlada položajima k. 582 (Rajne) i k. 562 iznad Bojne, a 20. brigada iz polaznog rejona - sela Šušnjari i Slatina - prede u napad opštim pravcem selo Fojhar - sjeverozapadni dio varošice. Određeno je da napad počne u 2 časa 20. juna, a da mu prethodi kratka minobacačka priprema.⁴⁵⁾

Ali, napad nije tekao kako je predviđeno. Znatno udaljene od polaznih položaja, sve jedinice su zakasnile i borbu počele u svanuće, neistovremeno i sa slabo izvedenom minobacačkom pripremom. Tako se, umjesto noću, napad mora izvoditi danju, protiv neprijatelja koji se dobro utvrdio, organizovao efikasan vatreni sistem i svoju odbranu više zasnivao na aktivnim dejstvima (ispadima napadnutih dijelova i protivnapadima rezervi) nego na pasivnom otporu iz bunkera i rovova. Iako su se pojedini bataljoni 17. majevičke i 20. romanijske brigade uklinili u neprijateljevu odbranu, ovladali pojedinim otpornim tačkama (k. 562 i k. 470) i izbili iznad zapadne ivice varošice, ni jednoj brigadi nije pošlo za rukom da ozbiljnije naruši neprijateljev sistem odbrane. Njihov napad, neistovremen i dovoljno nepovezan, počeo je da malaksava oko 9 časova 20. juna. To je

43) Zbornik NOR, IV/27, izvještaj štaba 38. divizije štabu 3. korpusa, 6. 7. 1944, dok. br. 19. (Tada je 38. divizija u svom sastavu imala samo 17. majevičku brigadu i Mačvanski NOP odred. Njena 18. hrvatska brigada je u to vrijeme dejstvovala u srednjoj Bosni, Majevički NOP odred - na Majevidi i u Sremu, a Tuzlanski NOP odred - u Tuzlanskom basenu).

44) Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 19.

45) Isto.

zapazio neprijatelj, pa je protivnapadom čete, koja je zbačena sa k. 470 i koja se vješto zabacila u pozadinu 20. brigade, i uvođenjem rezerve na bokove i pozadinu borbenog poretka brigada, prisilio ih na povlačenje. Ali, ni ustaše nisu mogle da iskoriste postignuti uspjeh. Poslije kratkotrajnog gonjenja povukle su se na položaje na prilazima Srebrenici. U borbi je 17. majevička brigada imala 3 mrtva, 9 nestalih i 8 ranjenih, a 20. romanijska - 1 mrtvog i 3 ranjena borca. U izvještaju štaba 27. divizije neprijateljevi gubici su procijenjeni na 60 izbačenih iz stroja, a štaba 38. divizije - na 12 mrtvih i 2 ranjena. Neprijatelj u svojoj bojnoj relaciji navodi, međutim, daje imao samo 3 ranjena.⁴⁶⁾

Štab 27. divizije ocijenio je da napad na ustaše u Srebrenici nije uspio zbog njihove nadmoćnosti, ali i zbog slabog korišćenja teškog oružja (minobacača) i zamorenosti jedinica.⁴⁷⁾ U izvještaju Vrhovnom štabu od 11. jula 1944. štab 3. korpusa je istakao daje taj neuspjeh došao i zbog toga što napad nije bio dobro pripremljen, što su nedostajali podaci o neprijatelju, o njegovoj snazi i rasporedu i što »... nije blagovremeno izveden sa obje brigade, već pojedinačno, tako da se neprijatelj pojedinačno i obračunavao sa našim jedinicama.«⁴⁸⁾

Poslije odvajanja od neprijatelja brigade su povučene nešto dalje od Srebrenice: 17. majevička u rejon sela Staroglavice, Bastanovina i Slatina, a 20. romanijska je zadržana u rejonu Gradno (trig. 906), Rehovići i Rosulje. Sutradan, 21. juna, obje su pomjerene bliže dolini Drine, s namjerom da odvoje neprijateljeve snage u rejonu Srebrenice i Bratunca od njegovih garnizona u Drinjači i Zvorniku: 20. romanijska je zaposjela rejon sela Magašići i Glogova, a 17. majevička je postavljena pozadi nje, na prostoriju sela Šiljkovići, Kravica, Opravdići, Popovići i Bačići.⁴⁹⁾ Međutim, neprijatelj je odmah uočio tu namjeru, pa je već sutradan (23. juna) iz Srebrenice i Bratunca preduzeo napad na 20. romanijsku brigadu. Izgleda, njeni bataljoni opet se nisu bili dobro obezbijedili, pa su ih ustaše ponovo iznenadile. Bataljon koji se nalazio u rejonu sela Glogova napadnut je sa svih strana i bio je prisiljen da se uz znatne gubitke u ljudstvu, oružju, municiji i tovarnim grlima povlači ka položajima jedinica 17. majevičke brigade. Neprijatelj se zadovoljio tim uspjehom i povratio se u polazne garnizone.⁵⁰⁾

46) Isto, cit. dok. br. 17 i 19 i Zbornik NOR, IV/29, cit. dok. br. 163.

47) Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 17 i 19.

48) Isto, dok. br. 39.

49) Isto, cit. dok. br. 19.

50) Isto, cit. dok. br. 17 i 19. (U svom izvještaju štabu 3. korpusa štab 27. divizije istakao je da će podatke o gubicima 20. brigade dostaviti naknadno, jer ih 6. jula još nije imao. Prema tom izvještaju može se zaključiti daje Brigada 23. juna imala 13 mrtvih, 16 nestalih i 6 ranjenih).

*1. četa 3. bataljona 20. romanijske brigade na Romaniji,
ljeto, 1944. godine*

Tog dana je 20. brigada napustila srebrenički kraj i uputila se prema Vlasenici, jer je, 21. juna, štab 3. korpusa naredio da se prebaci u rejon Sokolovića.⁵¹

3. Dejstva u dolini Spreče i na Romaniji. Kompletiranje Divizije

Kada je 20. romanijska brigada 23. maja krenula iz Birča u srebrenički kraj, 19. birčanska brigada je pomjerena u rejon Vlasenice sa zadatkom da zatvori pravce prema Han-Pijesku, Drinjači i Kladnju i da čisti prostoriju jednog broja sela (Zalukovik, Malo Polje) u kojima su se krile četničke grupice.⁵² Tu je ostala sve do 6. juna, uglavnom bez dodira s neprijateljem. Tada je njena glavnina krenula prema dolini Spreče (u rejon

51) Zbornik NOR, IV/26, naređenje štaba 3. korpusa štabu 27. divizije od 21. 6. 1944, dok. br. 81.

52) Isto, cit. dok. br. 27 i 95.

Bunarića, Mekota i Rakinog Brda), a 3. bataljon je zadržan u Vlasenici.⁵³⁾

U dolini Spreče je 19. birčanska brigada stigla u isto vrijeme kada su 16. 36. i dijelovi 38. divizije počinjali operaciju protiv neprijatelja na području Majevice. U toj situaciji njen je zadatak bio da pouzdano obezbjeđuje slobodnu teritoriju Birča s te strane i da u neku ruku bude veza sa snagama koje su krenule ka Majevisi.

U to vrijeme neprijatelj je kontrolisao cijelu dolinu Spreče. Duž drumova Zvornik - Tuzla imao je na važnijim mjestima stalne posade koje su osiguravale živ saobraćaj, naročito za potrebe 13. SS divizije. U većini muslimanskih sela nalazile su se grupe tzv. zelenog kadra, a u Paprači i selima između nje i Zvornika bile su četničke jedinice. Sve te kvislinške formacije su se oslanjale na 13. SS diviziju.⁵⁴⁾

Koristeći se povoljnom situacijom koja je pored ostalog bila posljedica i uspješne borbe jedinica pomenute tri divizije NOVJ na području Majevice, 19. birčanska brigada je tokom juna razvila aktivna dejstva u dolini Spreče. U početku je sa manjim jedinicama (četama) vršila prepade na zelenokadrovске grupe u okolnim selima. Uporedo s tim je tekao stalan rad na mobilizaciji novih boraca.⁵⁵⁾ Posebno je u to vrijeme bilo značajno angažovanje njenih jedinica oko uređenja, a kasnije i oko obezbjeđenja aerodroma kod sela Osmaka. Zajedno sa narodom iz okolnih sela one su za tri dana osposobile zemljište u Sprečkom polju za spuštanje i poletanje savezničkih transportnih aviona.⁵⁶⁾ U vrijeme neprekidnih borbi koje su vodile jedinice 3. korpusa i 16. i 36. vojvođanska divizije, smještaj i liječenje teških ranjenika bili su ozbiljan ne samo sanitetski nego i operativni problem. Grupisani u bolnicama na području Birča, gdje su bile potisnute snage NOV i POJ u istočnoj Bosni, ranjenici su sputavali operativnu slobodu tih jedinica, jer se u svakoj situaciji morala imati u vidu potreba i dužnost da se oni zaštite. Zbog toga je izgradnja tog aerodroma, s koga su saveznički avioni evakuisali 435 teških ranjenika, bolesnika i invalida, i dopremili znatne količine municije, eksploziva, oružja i sanitet-

53) Isto, cit. dok. br. 95.

54) Zbornik NOR, IV/27, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 11. 7. 1944, dok. br. 39.

55) Zbornik NOR, IV/26, cit. dok. br. 95.

56) Nikola Andrić, cit. čl. n. d. str. 434.

skog materijala - znatno olakšala situaciju snagama NOVJ u istočnoj Bosni.⁵⁷¹

U vrijeme pripremanja aerodroma kod Osmaka, s koga je trebalo da prvi transporti ranjenika krenu 1. jula, glavčina 19. birčanske brigade je nekoliko dana ranije preduzela čišćenje prostorije okolnih sela (Snagova i drugih) od zelenokadrovskih i četničkih grupa. Međutim, one su, rasturene u manje dijelove, izbjegavale borbu i povlačile se izvan domašaja njenih bataljona.⁵⁸¹ Poslije toga je prenijala dejstva bliže Tuzli. Tako je noću 27/28. juna njena glavčina napala zelenokadrovsku posadu kod rudnika uglja u selu Đurđeviku, na drumu Tuzla - Kladanj, a dan kasnije i neprijatelja u selu Međašu, na drumu Zvornik - Tuzla. U toj poslednjoj borbi je poginuo Dušan Popović Bačo, zamjenik komandanta 3. bataljona. U oba ta napada su jedinice 19. birčanske brigade zauzele neprijateljeva uporišta i iz njih se povukle u svanuće, poslije evakuacije plijena.⁵⁹¹

Dok je tako 19. birčanska brigada izvodila uspješna aktivna dejstva u dolini Spreče i njima štitila slobodnu teritoriju, neprijatelj je tokom juna bio prisiljen da se ograniči na odbranu rejonu Zvornika i Tuzle. Svakako, na to je bio prinuđen dejstvima pomenutih divizija NOVJ na području Majevice. Dva-tri ispada slabijih dijelova 13. SS divizije i zelenokadrovskih jedinica prema slobodnoj teritoriji Birča, jedinice 19. brigade su bez teškoća odbile.⁶⁰¹ Uporedo sa intenziviranjem borbenih dejstava u dolini Spreče pojačana je i politička borba protiv okupatora i njegovih pomagača. U njoj su uzeli aktivno učešće partijska i skojevska organizacija Brigade. Zahvaljujući tome, poslije dužeg vremena na tom području su se pojavili vidni znaci kolebanja u redovima zelenog kadra. Ponovo su se počele obnavljati stare i uspostavljati nove veze organizacija NOP iz Birča sa muslimanskim selima na teritoriji koju je kontrolisao neprijatelj. Isto tako, pod uticajem uspješnih dejstava 19. brigade, pojačavala se demoralizacija četnika u Paprači i oko nje, pa su njihove jedinice sve vrijeme uglavnom bile pasivne.⁶¹

57) Zbornik NOR, IV/27, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu NOV i POJ, 14.7.1944, dok. br. 53. O završetku izgradnje aerodroma, štab 3. korpusa je 17. juna poslao slijedeću depešu Vrhovnom štabu: »Naše mjesto za spuštanje: Sekcija Zvornik raz. 1:100.000 kopirana kod Engleza. Kvadrat koji čine uporednici 92 i 93 sa meridijanima 80 i 81 južno od k 705. Zemljište ravno, dužine oko 700 m, širine 150-200. Pojedinačno mogu aterirati 3 komada. Isto mjesto vrlo podesno za spuštanje padobranaca«. (Zbornik NOR, IV/26, 118, str. 448 i 550-1).

58) Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 17.

59) Isto i Nikola Andrić, cit. čl, n. d, str. 433.

60) Isto.

61) Isto.

Ranjenici očekuju savezničke avione da ih prebace u bolnice NOVJ u Italiji. Okolina Osmaka, ljeto 1944. godine

Sve do sredine jula neprijatelj je bio uglavnom neaktivan. To je olakšalo 19. brigadi da, pored obezbjeđenja aerodroma i organizovanja i izvršenja evakuacije ranjenika do njega, još bolje sredi i učvrsti svoje jedinice.⁶²

Dok je tako u dolini Spreče bilo borbeno zatišje, na širem području Sokolovića, gdje je prebačena 20. romanijska brigada, borbeni dejstva su bila gotovo svakodnevna. Upućena tamo radi popune i razbijanja četnika, koji su se aktivirali s oloncem na njemačke i ustaške jedinice u vrijeme njihovih poduhvata protiv 17. divizije, ona je u vremenu od 26. juna do 15. jula vodila deset borbi. Sve su bile protiv četnika, izuzev jedne - kada je izvršen napad na njemačku kolonu koja je nastupala od Sokoca. U tim borbama je neprijatelj imao 9 mrtvih, 6 zarobljenih i 14 ranjenih a zaplijenjeno mu je, između ostalog materijala, 28 pušaka, 1 mitraljez i 1 puškomitraljez. Iz Brigade je poginulo 9, ranjeno 8, a dezertiralo je 17 boraca. U uslovima čestih borbi nije bilo vremena da se više angažuje na popuni jedinica,

62) Zbornik NOR. IV/28, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 27. divizije za period od 1 do 15. 7. 1944, dok. br. 1.

pa je u tih dvadesetak dana u njene redove stupilo samo 35 novih boraca.⁶³

Sredinom jula je u sastav 27. divizije stigla i 16. muslimanska brigada. Ona se 8. jula nalazila u rejonu Metaljke kod Čajniča. Tog dana je dobila naređenje da krene prema Vlasenici. Izvršila je marš preko Foče, Jahorine i Romanije i 14. jula uhvatila vezu s jedinicama 20. romanijske brigade. Dva dana kasnije došla je u Vlasenicu. Tu je, u svečanom defileu ispred štabova 27. divizije i 3. korpusa, toplo pozdravljena od prisutnih građana i boraca koji su se zatekli u toj varošici. Prešavši u pokretu od Metaljke do Vlasenice oko 220 kilometara uz nekoliko slabijih borbi, ta »... brigada se je ponijela vrlo dobro i uspješno izvršavala sve zadatke koji su bili postavljeni pred nju.«⁶⁴

Tako se 27. divizija prvi put od svog formiranja (osim kratkotrajnog perioda krajem marta i početkom aprila 1944. godine) našla u svom punom sastavu: sve tri njene brigade bile su najednom operativnom prostoru i pod neposrednom komandom njenog štaba. To je imalo nemali značaj ne samo za nju kao operativno-tačtičku jedinicu, već i za efikasnije vođenje borbe na tlu istočne Bosne, i to u vrijeme kada je razvoj vojno-političke situacije činio tu oblast sve važnijom operativnom osnovicom u borbama za oslobođenje istočnih krajeva Jugoslavije.

Sve tri brigade bile su u to vrijeme (sredina jula 1944. godine) iskusne i borbeno efikasne jedinice: 16. muslimanska je u proteklom periodu, dok je dejstvovala samostalno ili privremeno u sastavu 17. divizije, preovladala teškoće i probleme o kojima je bilo govora u prethodnom (četvrtom) dijelu knjige; sada je bila čvrsta vojna jedinica, organizaciono sređena i moralno-politički učvršćena; 19. birčanska se, takođe, vojnički i politički učvrstila, brojno ojačala, a u junskim borbama ispoljila zapaženu borbenost; 20. romanijska brigada je, i pored neuspjeha i gubitaka koje imala u srebreničkom kraju, bila i ostala efikasna borbeno jedinica. Svaka od njih je tada imala po tri bataljona relativno dobro naoružana s automatskim oružjem i snabdjevena s dovoljno municije za streljačko naoružanje. Prvi put u toku narodnooslobodilačkog rata jedinice NOV i POJ u istočnoj Bosni imale su tada veći dio municije iz pošiljki koje su doturali zapadni saveznici. To je za sve brigade i za 27. diviziju kao cjelinu bilo od nemalog praktičnog i psihološkog značaja: u borbi se mogla ostvarivati veća gustina vatre i time

63) Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 17 i IV/28, cit. dok. br. 1.

64) Isto, IV/28, cit. dok. br. 1.

Stab 27. divizije u bivaku. Ljeto 1944. godine

postizati veći rezultati i učinci u odnosu na neprijateljevu živu silu; kod boraca i jedinica se učvršćivalo samopouzdanje, jer su se - u opremljenosti sa streljačkom municijom - prvi put izjednačavali s mogućnostima koje je imao do zuba naoružani neprijatelj; i plijen od neprijatelja u municiji - za koji

su se ne rijetko morale podnositi žrtve - nije više bio od takoga značaja za uspješno vođenje oružane borbe protiv neprijatelja.⁶⁵⁾»

Pored neposrednog angažovanja u organizaciji borbenih dejstava štab divizije je, kao i do tada, veliki dio svog vremena posvećivao sredivanju i učvršćenju jedinica. Pored ostalog, s tim ciljem je tokom juna 1944. godine organizovao i nekoliko kurseva: intendantski je pohađalo 17 slušalaca, politički-32, a minobacački - 25 slušalaca.⁶⁶⁾ I u narednom periodu bila je stalna praksa štaba divizije i štabova brigada da putem tih i drugih kurseva (sanitetskih, telefonskih, minerskih i dr.) podižu borbenu sposobnost svojih jedinica.

Sredinom 1944. godine su sve brigade 27. divizije dobile znatne količine odjeće i obuće, paje privremeno nestalo bosih i slabo odjevenih boraca. Uz to, upotrebom ditudija i pojačanim higijenskim mjerama iskorijenjena je vašljivost i u velikoj mjeri smanjena opasnost od pjegavog tifusa. Međutim, i dalje je ishrana jedinica bila veliki problem. Neprijatelj je područje Birča i Romanije, gdje je tada dejstvovala 27. divizija, sasvim opustošio. Najveći dio teritorije istočne Bosne je u toku rata bio potpuno ekonomski iscrpen ili uništen, a područja gdje se još mogla naći hrana (Majevica, Semberija, Posavina i dolina Spreče) čvrsto je zaposjela 13. SS divizija i stavila pod kontrolu svojih i kvislinških jedinica. Zato je u to vrijeme ishrana jedinica NOVJ i naroda u oslobođenim krajevima bila nerješiv problem. Njega nisu mogle značajnije ublažiti ni povremene pošiljke hrane koja je doturana savezničkim avionima, jer se njen najveći dio odvajao za ranjenike.

4. *Novi naponi da se ovlada srebreničkim krajem*

S obzirom na zadatke koje je dobio od Vrhovnog štaba, štab 3. korpusa nije odustajao od namjere da ovlada srebreničkim krajem. Ponovo je, 13. jula, naredio štabovima 27. i 38. divizije da zajedničkim snagama razbiju neprijatelja u tom regionu i da poslije toga pristupe organizaciji vojno-pozadinskih vlasti, izvrše mobilizaciju za popunu Srebreničkog NOP odre-

65) U toku prve polovine juna 1944. godine, Saveznici su u istočnu Bosnu doturili sa 48 transportnih aviona opremu koja je izbacivana padobranima. U drugoj polovini tog mjeseca pristupilo se izgradnji aerodroma kod Osmaka. Na njega je u prvoj polovini jula sletilo sa tovarom 18 aviona koji su evakuisali ukupno 435 težih ranjenika, invalida i bolesnika. (Zbornik NOR, IV/26, dok. br. 118, str. 445, 448 i 451, IV/27, dok. br. 143, str. 562-5).

66) Zbornik NOR. IV/27, cit. dok. br. 17.

da i uspostave kontrolu nad dolinom rijeke Drine. Tom prilikom im je precizirao da obrazuju zajednički operativni štab, da se u predviđenom napadu upotrebi 17. majevička brigada 38. divizije, da se 20. romanijskoj brigadi dodijeli zadatak da zatvori pravce kojim bi se ustaške jedinice iz Srebrenice i Bratunca mogle izvući ka Rogatici i da se 16. muslimanska brigada, kada stigne u sastav 27. divizije, orijentiše prema dolini Spreče.⁶⁷

U duhu dobijenog zadatka štabovi divizija su obrazovali privremeni operativni štab u koji su ušli komandant divizija, potpukovnici Pero Kosorić i Miloš Zekić, i načelnik štaba 38. divizije potpukovnik Husein Krupić. Taj štab je procjenio da raspoložive snage (19. birčanska i 17. majevička brigada) nisu dovoljne za izvršenje zadatka, pa je odlučio da se u borbama u srebreničkom kraju angažuje i 16. muslimanska brigada. Riješio je da se glavnim snagama ovlada neprijateljevim uporištima oko Srebrenice i u njoj, a pomoćnim da se zauzme Bratunac. Planirao je da se borbeni poredak postroji u četiri kolone: *prva*, 19. birčanska brigada, trebalo je da sa dva bataljona napadne neprijateljeve položaje jugoistočno od Srebrenice (Crni Guber, k. 539. k. 691), a da s jednim bataljonom zauzme ustaška uporišta na brdima Rajna i Bojna;⁶⁸ *druga*, 16. muslimanska brigada (bez bataljona), dobila je zadatak da zauzme uporišta Stupine, Bojna i Bolnica; *treća*, dva bataljona 17. majevičke brigade, upućena je u napad na neprijateljeva uporišta sa istočne strane varošice Vitlovac, Kvarc (trig. 1014) i do Crnog Gubera. Predviđeno je da sve te kolone svoje glavnine zadrže na spoljnim položajima neprijateljeve odbrane, a da sa manjim dijelovima izvrše prodor u Srebrenicu i zauzme je. *Četvrta kolona*, 17. majevička brigada (bez pomenuta dva bataljona) i Mačvanski NOP odred, dobila je zadatak da zauzme Bratunac. Za obezbjeđenje napada od intervencije neprijatelja iz rejona Rogatice i za sprečavanje ustaša da se izvuku u tom pravcu 20. romanijska brigada je trebalo da se postavi na prostorijsku Žepe. U opštu rezervu, na pravcu Staroglavice - Viogor, određen je bataljon 16.

67) Isto, zapovijest štaba 3. korpusa štabovima 27. i 38. divizije od 13. 7. 1944, dok. br. 48.

68) Operativni štab nije precizno i jasno formulisao zadatak 19. birčanskoj brigadi. On je naredio da ona napada »... opštim pravcem Viogor - Pasmulić. Od Pasmulića sa manjim dijelom snaga (1 bataljon) napasti Srebrenicu preko Rajne - Bojno (562), a glavinom svojih snaga (2 bataljona) zabaciti se od pravca Osmaća i udariti na glavne neprijateljske položaje kod Karaule (691) - Crnog Gubera (539). Zbornik NOR, IV/27, zapovijest operativnog štaba 27. i 38. divizije, 17. 7. 1944, dok. br. 72. Prema tako formulisanom tekstu 19. brigada bi trebalo da u napad krene linijom (od sela Viogora do sela Pasmulića) koja je paralelna sa prednjim krajem neprijateljeve odbrane.

muslimanske brigade. Za neposredno obezbjeđenje Divizijske bolnice 27. divizije i pozadinskih dijelova 17. majevičke brigade određenje Srebrenički NOP odred koji je, uz to, imao i zadatak da osigurava napad sa pravca Zvornik - Drinjača. Početak napada je predviđen za 2 časa 19. jula.⁶⁹⁾

Još dok su bile u toku pripreme jedinica 27. i 38. divizije za izvršavanje tih zadataka u srebreničkom kraju, neprijatelj je počeo novu ofanzivnu operaciju u istočnoj Bosni. Njemačko komandovanje u Jugoslaviji (komande Jugoistoka, 2. oklopne armije, 5. SS korpusa i dr.) budno je pratilo svaki pokret i svaku namjeru jedinica NOVJ ka i u dolini Drine, tj. svaki pokušaj prodora u Srbiju.

Toj operaciji je prethodio poduhvat koji je planirao štab 13. SS divizije. Kako su svake večeri saveznički avioni slijetali i polijetali sa aerodroma kod Osmaka, što se dešavalo tako reći pred njegovim nosom, štab te divizije odlučio je, 12. jula, da onemogućiti dotur savezničke pomoći jedinicama NOV i POJ u istočnoj Bosni. S tim ciljem je riješio da sa svoja dva bataljona i četničkim snagama sa Majevice izvrši čišćenje rejona Osmaka i prostorije Papraća - Sekovići radi uništenja aerodroma i otkrivanja partizanskih skladišta. Taj poduhvat je dobio kodirani naziv »Fliegenfänger« (Fleigenfänger - Muholovka).⁷⁰⁾

Neprijatelj je 14. jula počeo aktivna dejstva u dolini Spreče. Kako je i predvidio, njegove su snage krenule u nastupanje s južnih padina Majevice ka liniji Capardi - Memići - Prnjavor, orijentisane ka aerodromu. Ispred bataljona 13. SS divizije našla se sama 19. birčanska brigada. Pružila im je jak otpor. Ali, nadmoćnijim neprijatelj je prodro na aerodrom i na nekoliko mjesta prekopao improvizovanu poletno-sletnu stazu. Ta oštećenja su bila manjeg obima i mogla su se otkloniti u toku jednog dana. Poslije podne je 19. birčanska brigada s prikupljenim snagama izvršila protivnapad i odbacila neprijatelja iz rejona aerodroma ka drumu Zvornik - Tuzla. U međuvremenu je štab 3. korpusa, još neobavješten o ishodu protivnapada 19. brigade, naredio 36. diviziji da u sadejstvu s tom brigadom protjera neprijatelja sjeverno od drumu, oslobodi aerodrom i postavi se tako da ga može pouzdano obezbijediti. U toku noći 14/15. jula u širi rejon Osmaka stigle su jedinice te divizije. Time je 19. birčanska brigada bila oslobođena svog dotadašnjeg zadataka i

69) Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 72.

70) Isto, XII/4, Prilog 1, Izvod iz ratnog dnevnika Komande Grupe armija »F« za period od 1. 7. do 31. 12. 1944 (dalje: Prilog 1), str. 880, i izvještaj komandanta Jugoistoka Vrhovnoj komandi Vermahta, dok. br. 92.

mogla je, prema utvrđenom planu, 16. jula krenuti ka Srebrenici.⁷¹

Uporedo sa zbivanjem oko osmačkog aerodroma tih dana je njemačko komandovanje bilo zaokupljeno i razlozima potčinjavanja 12. korpusa pod komandu 3. korpusa NOVJ, koje je učinio Vrhovni štab 11. jula.⁷² Ta briga je našla svoje mjesto i u ratnom dnevniku njemačke Komande Grupe armija »F«. Za 13. jul 1944. godine u njemu je o tome zabilježeno sljedeće: »... saznaje se iz pouzdanih izvora (najvjerovatnije iz dekrptiranih depeša Vrhovnog štaba ili štaba 3. korpusa NOVJ, prim. A. Đ.), da se na prostoru bivše operacije 'Kamerjeger' - istočna Bosna, crveni XII korpus potčinio III korpusu. Cilj ove koncentracije snage je vjerovatno upad u Srbiju ili možda u planinu Majevicu. Komanda 2. oklopne armije smatra situaciju vrlo ozbiljnom i razmatra mogućnost privlačenja jednog puka Kamerhofer i 606. puka službe sigurnosti. Takođe i snage komandanta Jugoistoka bi trebalo upotrebiti sa juga u ofanzivne svrhe, kako bi se crvene snage razbile još u njihovom nastupnom maršu i kako bi se time spriječila njihova namjera upada u Srbiju.«⁷³ Narednih dana su nastavljena intenzivna dogovaranja između komandi Jugoistoka i 2. oklopne armije o preduzimanju operacija u istočnoj Bosni. U okviru razmatranih zamisli i upotrebe snaga u početku je bila i kombinacija da se operacija izvede uz upotrebu vazdušno-desantnog bataljona, ali su od toga odustalo, jer taj bataljon još nije bio osposobljen za upotrebu. Na kraju je bilo riješeno da se istovremeno s operacijom u istočnoj Bosni, koja je dobila šifrovani naziv »Rezljajn« (Röslein - Ružica), izvede i operacija u Crnoj Gori, u rejonu Berana (Ivangrada), koja je dobila naziv »Draufgenger«. Obje je trebalo da počnu 18. jula, a u pogledu njihovog ishoda neprijatelj je bio sasvim skeptičan »usljed nedovoljnih snaga« koje je angažovao u njima.⁷⁴

Ispad neprijatelja prema aerodromu kod Osmaka štab 3. korpusa je ocijenio kao lokalni poduhvat s ograničenim ciljom. Zato je u predviđeno vrijeme 19. birčanska brigada mogla da krene prema Srebrenici. Pripreme za napad na ustaške i milicijske snage u toj varošici i u Bratuncu su tekle prema utvrđenom planu. Međutim, čim su neprijateljeve snage iz Zvornika

71) Zbornik NOR, IV/27, izvještaj štaba 36. divizije štabu 12. korpusa, 15. 7. 1944, dok. br. 60, XII/4, Prilog 1, str. 886-7.

72) Isto, IV/29, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 20. 9. 1944, dok. br. 91.

73) Isto, XII/4, Prilog 1, str. 882-3.

74) Isto, str. 886-90.

bataljoni 17. majevičke su ovladali spoljnom odbranom Bratunca i stjerali ustaše u duhansku stanicu. Borba je prekinuta i kod jednog i kod drugog mjesta tek u prijedopodnevrim časovima 19. jula.⁸⁰¹

S obzirom na te rezultate i na dinamiku neprijateljevih dejstava u toku 18. i 19. jula, postavlja se pitanje da li je bilo operativno opravdano odgađanje napada na neprijatelja u Srebrenici i Bratuncu? Na njega se ne može dati kategoričan odgovor. Ali, ima se utisak da bi se napadom svih snaga, uz njihovo dobro sadejstvo, neprijatelj mogao bar privremeno dovesti u situaciju da napusti ta uporišta.

5. *Boj na Bačkovcu*

Za operaciju »Rezljaj«, koja se izvodila pod komandom 5. SS korpusa, neprijatelj je obrazovao tri borbene grupe: »Jug« - u sastavu dva bataljona 7. SS i jedan bataljon 13. SS divizije, koja je napadala od Sokoca ka Vlasenici; »Istok« - 2. i 3. bataljon 28. puka 13. SS divizije, koja je dejstvovala na pravcu Zvornik-Šekovići; i »Sjever« — 1. i 3. bataljon 27. puka 13. SS divizije, koja je nastupala iz doline Spreče ka Prnjavoru i Živinicama. Svako od tih borbenih grupa bile su pridodate kvislinške snage (ustaše, domobrani, četnici i zeleni kadar) iz rejonu iz kojih su one krenule u napad.⁸¹¹

Iz tog rasporeda i pravaca nastupanja neprijatelja nije teško bilo otkriti njegove namjere. Čim je počela njemačka operacija, štab 3. korpusa je nastojao da koordiniranim dejstvima svojih divizija i jedinica 12. korpusa, koji mu je operativno bio potčinjen, zaustavi neprijateljev prodor u Birač i potisne njegove snage koje su upale u dolinu Drinjače. Zbog toga je odobrio odluku operativnog štaba (27. i 38. divizije) da se odustane od napada na ustaško-milicijske garnizone u Srebrenici i Bratuncu i naredio da se dio snaga 27. divizije orijentiše prema Sekovićima. Međutim, u toku 19. jula operativni štab nije mogao u tom pravcu uputiti ni jednu jedinicu, jer su se 17. majevička i 19. birčanska brigada izvukle iz borbe tek oko podne, a 16. muslimanska brigada je zadržana u rejonu sela Milića radi svake eventualnosti.⁸²¹ Vjerujući da su od Srebrenice krenule predvi-

80) Isto IV/27, izvještaj štaba 38. divizije štabu 3. korpusa, 28.7.1944, dok. br. 130.

81) Isto, IV/29, dok. br. 91, napomena 10 na str. 300, XII/4, Prilog 1, str. 888-90.

82) Isto, i IV/28, cit. dok. br. 17.

dene jedinice ka Šekovićima, štab 3. korpusa je naredio da se napad na neprijatelja koji je zaposio položaje iznad sela Sunčane izvrši 19. jula u 20 časova. Stoga je tražio od štaba 12. korpusa da i dijelovi njegove 36. divizije učestvuju u tom napadu.⁸³¹

Međutim, iz navedenih razloga taj napad nisu mogle izvršiti jedinice 27. i 38. divizije, niti su u njemu mogle da učestvuju predviđene snage, 12. korpusa.⁸⁴¹ Tek sutradan (20. jula), u 4 časa, krenula je usiljenim maršem 16. muslimanska brigada preko sela Tikvarića i Crkvine ka neprijatelju. S njom se uputio i štab 27. divizije. Pet sati kasnije istim pravcem je ka Šeltovićima upućena i 17. majevička brigada.

U Birač su tada prodrli 2. i 3. bataljon 28. puka 13. SS divizije, ojačani sa 2.000 do 3.000 četnika (Majevičkog korpusa) i oko 1.500 zelenokadrovaca iz doline Spreče. Na desnoj obali Drinjače snage tog SS puka su posjele i za odbranu djelimično pripremile dominantne visove iznad sela Supčane: Nikolića brdo (k. 967), sedlo Stolica i Bačkovac (trig. 972). Iz raspoloživih izvora ne može se utvrditi jačina i brojna oznaka tih neprijateljevih jedinica. U izvještaju štaba 12. korpusa pominje se da je s tih položaja, 20. jula oko 18 časova, počela da se spušta jedna kolona koja je imala oko 1.000 vojnika sa 200 konja. U drugim izvorima se navodi da je na njima bilo 500 - 600 esesovaca.⁸⁵¹

Oko 14 časova 20. jula čelo kolone 16. muslimanske brigade izbilo je nadomak Nikolića brda i Baškovca. Kako je 17. majevička brigada bila još daleko, štab 27. divizije je odlučio da se ona ne čeka, već da sama 16. brigada izvrši napad na neprijatelja na tim položajima. Poslije kraćeg izviđanja, štab brigade je odlučio da 2. bataljon preduzme napad preko Nikolića brda ka Stolicama, da se 4. bataljon uputi ispod Nikolića brda i k. 826 na Bačkovac, a da 1. bataljon (bez čete koja je ostavljena da obezbjeđuje pozadinske djelove u selu Crkvini) napadne neprijatelja na Velikoj stijeni i sadejstvuje 4. bataljonu u zauzimanju Baškovca. Bataljonima je naredio da se, koristeći šumu, što više približe njemačkim položajima i da poslije kratke vatrene pripreme odmah izvedu juriš.

Poslije 15 do 20 minuta nastupanja u četnim kolonama, 4. i 1. bataljon su izbili pred neprijatelja koji je bio postrojen na jednom većem proplanku, oko 1,5 km istočno od Baškovca.

83) A VII, k. 589b, depeša 3. korpusa štabu 12. korpusa, br. reg. 8-51/10, Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 85.

84) Zbornik NOR, IV/27, izvještaj štaba 12. korpusa štabu 3. korpusa, 20. 7. 1944, dok. br. 86.

85) Isto, naređenje štaba 12. korpusa štabovima 16. i 38. divizije, 21. 7. 1944, dok. br. 87, Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d, str. 162.

Pred njimaje bila grupa od 400 do 500 vojnika, možda i više, Zašto je bila postrojena - da li da sasluša neku naredbu ili da iz toga postroja krene ka nekom odredištu - ostalo je nepoznato. Sigurno je, međutim, jedno: neprijatelj nije očekivao napad, pa nije imao nikakvo obezbeđenje, niti je otkrio borbeni poredak tih bataljona 16. muslimanske brigade koji mu se sasvim približio, na odstojanje od 50 do 300 metara. Ugledavši tako postrojenog neprijatelja, čete oba ta bataljona su gotovo istovremeno otvorile vatru iz sveg naoružanja. Prvi rafali i plotuni izazvali su paniku kod neprijatelja: masa vojnika počela je da bježi na sve strane ne opalivši gotovo ni metka. Bataljoni su nastavili vatreno dejstvo i kada su se spremali da izvrše juriš i upadnu među neprijatelja, a neko od četa su to već činile - u tom odsudnom trenutku dočekala ih je kartečna vatra iz topova koji su bili na vatrenom položaju na ivici proplanka.

Ta iznenadna artiljerijska vatra pomogla je neprijatelju da dođe sebi i da sa dijelom snaga koje su držale greben Stolica - Bačkovac prihvati svoju razbijenu masu. Snažnom artiljerijskom i minobacačkom zaprečnom vatrom i vatrom automatskog oružja neprijatelj je zadržao glavninu 16. muslimanske brigade najjurišnim položajima i sprečio joj da upadne među njegove razbijene jedinice. Četa koja je izvršila juriš i upala u najbliže neprijateljeve položaje imala je znatne gubitke, paje tu zaustavljena. Izložen jakoj vatri na otvorenom prostoru, 1. bataljon se povukao nešto unazad, a 4. bataljon ostao je na ivici šume i na dijelu zauzetog neprijateljevog položaja. Za to vrijeme je i na desnom krulu počela borba. Na Nikolića - brdu nije bilo neprijatelja, paje 2. bataljon iz pokreta upao u neprijateljev položaj na Stolici.

Nastojeći da se što bolje iskoristi postignuto iznenađenje, štab 16. brigade je naredio da 4. i 1. bataljon izvrše juriš na neprijatelja. Međutim, esesovci su već bili zaposjeli zaklone na padinama Bačkovca, pa su odbili taj napad. Poslije toga je uslijedio njihov protivnapad, kojim su pokušali da odbace 16. muslimansku brigadu sa Stolica i Bačkovca. U bliskoj borbi bataljoni su zaustavili neprijatelja, ali više nisu imali snage da krenu za njim. Uskoro je uslijedio novi protivnapad neprijatelja. Prethodila mu je snažna artiljerijska i minobacačka vatra. Do pada mraka esesovci su ovladali svim izgubljenim položajima na Stolici i Bačkovcu, poslije čega se 16. muslimanska brigada povukla 1 - 2 km unazad, u okolne šume, da jedinice predahnu, da dobiju hranu i da se pripreme za naredni napad.⁶⁾ U borbi

86) Opis borbi na Bačkovcu dat je prema cit. d, Ahmeta Donlagaća i Čamila Kazazovića, str. 160-66.

u toku 20. jula imala je 5 mrtvih i 28 ranjenih (među kojim su bili zamjenik komandanta brigade Mirko Batričević i dvojica komandira četa). Neprijateljevi gubici su procijenjeni na najmanje 80 do 100 vojnika i oficira izbačenih iz stroja.⁸⁷⁾

Prema intenzitetu borbi i snazi neprijateljevog otpora, zaključeno je da se na položajima Stolice - Bačkovac brani jedan bataljon iz sastava 13. SS divizije ojačan artiljerijskom baterijom. Osim toga, vidjelo se da gaje u toku dana podržavala i artiljerija s lijeve obale Drinjače. Kako ga 16. muslimanska brigada nije uspjela da zbaci s jakih položaja ni onda kada je postigla iznenađenje, štab 27. divizije riješio je da se ponovni napad izvede kada stigne 17. majevička brigada. Međutim, ona je kasnila. Zato je zajednički napad izvršen tek u zoru 21. jula. Ne uspjevši prodrijeti u neprijateljeve položaje, obje brigade su se poslije kraće borbe povukle na polazne položaje.⁸⁸⁾

Štab 3. korpusa je težio da se neprijateljeva grupacija u rejonu Šekovića napadne sa što jačim snagama. Zato je ponovo tražio da se u predviđenom napadu angažuju i dijelovi 12. korpusa. Na taj zahtjev odlučeno je da s lijeve obale Drinjače napadaju dva bataljona 2. vojvođanske brigade. Osim njih, angažovan je i jedan bataljon 19. birčanske brigade; trebalo je da napada na desnom krilu 16. muslimanske brigade. Glavne zadatke u napadu su imale 17. majevička brigada, kojoj je naređeno da zauzme neprijateljeve položaje na Stolicu, i 16. muslimanska brigada, koja je trebalo da ovlada Bačkovcem, taktički najjačom tačkom u neprijateljevoj odbrani. Početak napada je predviđen za 22 časa.⁸⁹⁾

Preko dana je neprijatelj ostao pasivan. Samo je povremeno artiljerijom tukao rejone rasporeda jedinica 27. i 38. divizije. U prvi mrak su esesovci zapalili velike vatre ispred prednjeg kraja svoje odbrane kako bi bolje mogli opaziti približavanje naših jedinica. To je bio jedan od razloga što je napad počeo sat kasnije, u 23 časa.

Glavnina 16. muslimanske brigade (1. i 2. bataljon) u prvom naletu je zauzela neprijateljeve otporne tačke na padinama i prodrla pod sam vrh Bačkovca. Taj uspjeh je ostvaren prvenstveno dejstvom bombaških grupa koje su te noći utrošile 60 ručnih bombi. Neprijatelj se grčevito branio i čete su osvajale rov po rov i bunker po bunker. Sve do zore borba se vodila

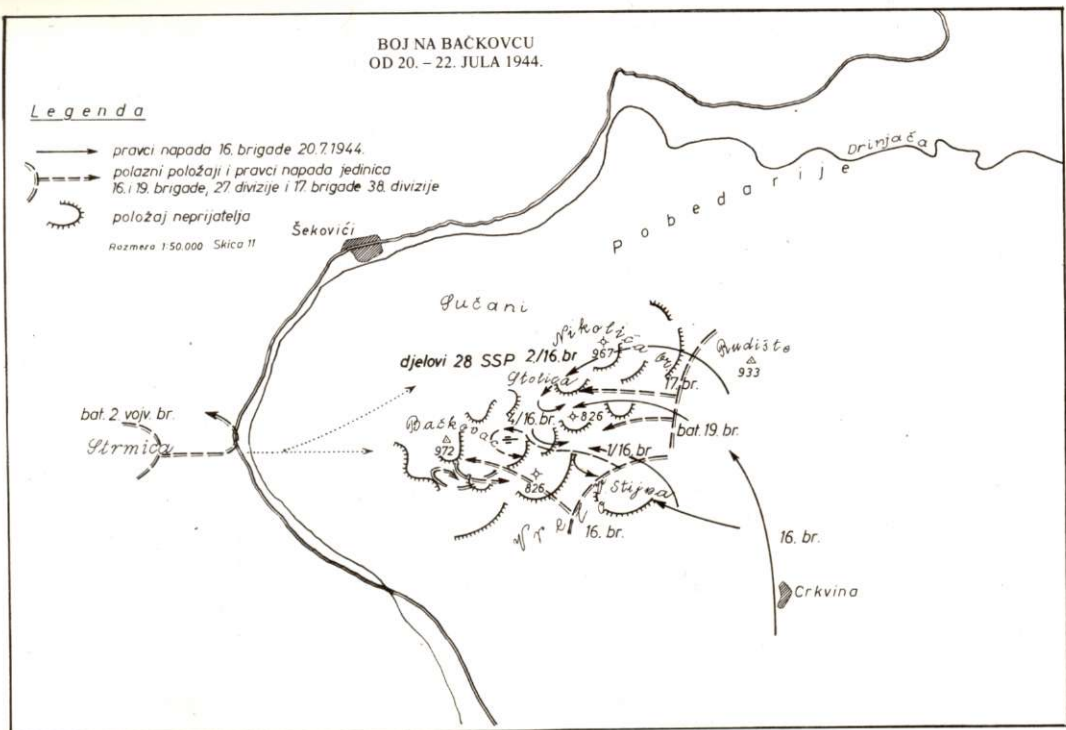
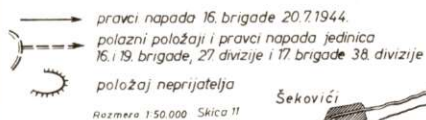
87) Zbornik NOR, IV/28, cit. dok. br. 17.

88) Isto.

89) Isto, IV/27, naređenje štaba 12. korpusa štabovima 16. i 36. divizije, 21. 7. 1944, i naređenje štaba 16. divizije štabovima 1, 2. i 4. brigade, 21. 7. 1944, dok. br. 88 i 89.

BOJ NA BAČKOVCU
OD 20. – 22. JULA 1944.

Legenda

Boj na Bačkovcu

za vrh Bačkovca. Neprijatelj se na tom položaju održao najviše zbog toga što je izostao napad bataljona 2. vojvodanske brigade (koji su došli do rijeke Drinjače, ali nisu krenuli dalje)⁹⁰⁾ a i zbog toga što pritisak ostalih jedinica nije bio naročito jak. Zato je glavnina te brigade morala napustiti zauzete položaje i povući se u polazni rejon. U rovovima je pronađeno 6 mrtvih esesovaca, dosta vojne opreme i municije i stvari koje su neprijateljevi vojnici opljačkali u okolnim selima. Takođe se u zoru povukla ispred neprijateljevih položaja, u koje nije uspjela da proдре, i 17. majevička brigada. U tom napadu je 16. muslimanska brigada imala 3 mrtva i 10 ranjenih boraca. Procijenjeno je da je neprijatelj imao 25 mrtvih i ranjenih.⁹¹⁾

Narednih dana su 16. muslimanska i 17. majevička brigada, sve do zaključno 24. jula, ostale na položajima prema Bačkovcu i Stolicama. Zbog opšteg odnosa snaga ograničile su se na uznemiravanje neprijatelja napadima i ispadima manjih jedinica. Takođe, i dijelovi 28. SS puka su bili pasivni. Jedino je njemačka artiljerija povremeno tukla raspored tih brigada.

Napad na dijelove 13. SS divizije na Bačkovcu i Stolici neprijateljevo komandovanje je ocijenilo kao pokušaj snaga NOVJ da prodru u prostor Šekovića, a održavanje tih položaja kao svoju uspješnu odbranu.⁹²⁾

Boj na Bačkovcu spada među uspješnije borbe jedinica NOVJ u istočnoj Bosni protiv 13. SS divizije (skica br. 11). Procijenjeno je da je neprijatelj u njemu pretrpio gubitke od oko 200 mrtvih i ranjenih, najviše prvog dana napada.⁹³⁾ Uspjeh je postignut prvenstveno zbog ostvarenog iznenađenja. Dobro je iskorišćeno šumom i drugim rastinjem pokriveno zemljište, pa su bataljoni 16. muslimanske brigade izišli pred neprijatelja a da ih on nije primjetio. U podilaženju izvršeno je maskiranje boraca (otkinutim granjem ili kukuruzovinom), a oprema je bila dobro pričvršćena, pa se pokret nije otkrio ni lupom. Te i druge mjere maskiranja, kao i nebudnost neprijatelja, koji ispred svojih položaja nije imao nikakvog obezbeđenja, omogućili su da se bataljoni te brigade usred dana neprimijećeni primaknu na vrlo blisko odstojanje postrojenim esesovcima i njihovim položajima na Stolici.

90) Isto, IV/28, izvještaj štaba 2. vojvodanske brigade štabu 16. divizije, 4. 8. 1944, dok. br. 18.

91) Isto, cit. dok. br. 17.

92) Zbornik NOR, XII/4, Prilog 1, str. 894-6.

93) Isto, IV/27, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 25. 7. 1944, dok. br. 111.

Ali, postignuto iznenađenje nije se do kraja iskoristilo najviše zbog neprijateljeve nadmoćnosti. Na Stolici i Bačkovcu on je imao jedan ojačani bataljon, 600 do 1.000 vojnika. Napadalo ga je osam četa 16. muslimanske brigade, u kojima nije bilo više od 250 do 300 boraca. Takav odnos snaga bio je jedan od razloga što bataljoni (1. i 4) nisu, poslije sasređene vatre, upali među iznenađene esesovce. Osim toga, treba istaći da se neprijatelj brzo snašao i da je kartečnom vatrom zaustavio juriš i sprečio bataljone da na leđima svoje razbijene mase upadnu u položaje na Bačkovcu. Da je u tom napadu (20. jula) učestvovala još neka naša jedinica (kako je bilo predviđeno), neprijatelj bi se našao u znatno težoj situaciji i vjerovatno bi bio i razbijen. Kasniji napadi - pred svanuće 21. i uveče 21/22. jula - iako je u njima izjednačen brojni odnos snaga, nisu dali očekivane rezultate. Izostao je planirani udar 2. vojvođanske brigade iz pozadine i odlučnije zalaganje 17. majevičke brigade, najviše zbog toga što komandovanje jedinicama koje su napadale neprijatelja na Stolici i Bačkovcu nije bilo objedinjeno. Osim toga, važnu ulogu u odbrani neprijatelja imali su njegova artiljerija i minobacači. Oni su u kritičnom momentu sprečili 16. muslimansku brigadu da upadne u položaje na Bačkovcu.⁹⁴

Najveći broj gubitaka u toj brigadi (9 mrtvih i 42 ranjena) bio je od teškog naoružanja.⁹⁵ S obzirom na to daje prvi napad vršen danju i da se u oba naredna (noćna) napada borba vodila na bliskom odstojanju, ti gubici pokazuju da su se borci znali vješto zaklanjati od pješačke vatre i dobro se koristiti svojom vatrom, pod čijom su zaštitom prilazili na blisko odstojanje neprijatelju s koga su ga mogli tući bombama. Te borilačke vriednosti bile su rezultat i stečenih borbenih iskustava i intenzivne vojne obuke u proteklih 3[^] mjeseca.

Uspješne borbe 16. muslimanske brigade na Bačkovcu protiv dijelova 13. SS divizije, koja je do tada počinila teške zločine nad srpskim stanovništvom ustaničkih krajeva istočne Bosne, vrlo pozitivno su odjeknule među narodom Birča u kome su, upravo tada, gorjela srpska sela, a nekoliko stotina žena, staraca i djece bilo masakrirano od esesovaca, četnika i

94) U operacijskom dnevniku štaba 27. divizije za napad 16. muslimanske brigade 21/22. jula zabilježeno je slijedeće: »... U toku noći bataljoni ove brigade uspjeli su da istjeraju neprijatelja iz dve linije mitraljeskih gnijezda i da izbiju pod sam vrh Bačkovca. Bačeno je oko 60 ručnih bombi i osvajanje rov po rov. Zarobljeno je nešto oružja i spremne. Pošto od strane XVII brigade i Vojvodana nije bilo efikasnog pritiska, bataljoni su se povukli na polazne položaje. ...« (Zbornik NOR, IV/28, cit. dok. br. 17).

95) Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 111.

zelenokadrovaca. Od tada je narod u svim krajevima istočne Bosne dočekivao 16. muslimansku brigadu sajoš više simpatija i topline, jer je svojom borbom na Bačkovcu pokazala vrijednost zajedničke borbe Srba, Muslimana i Hrvata proti okupatora i domaćih izdajnika.

6. *Borbe između Han-Pijeska i Vlasenice*

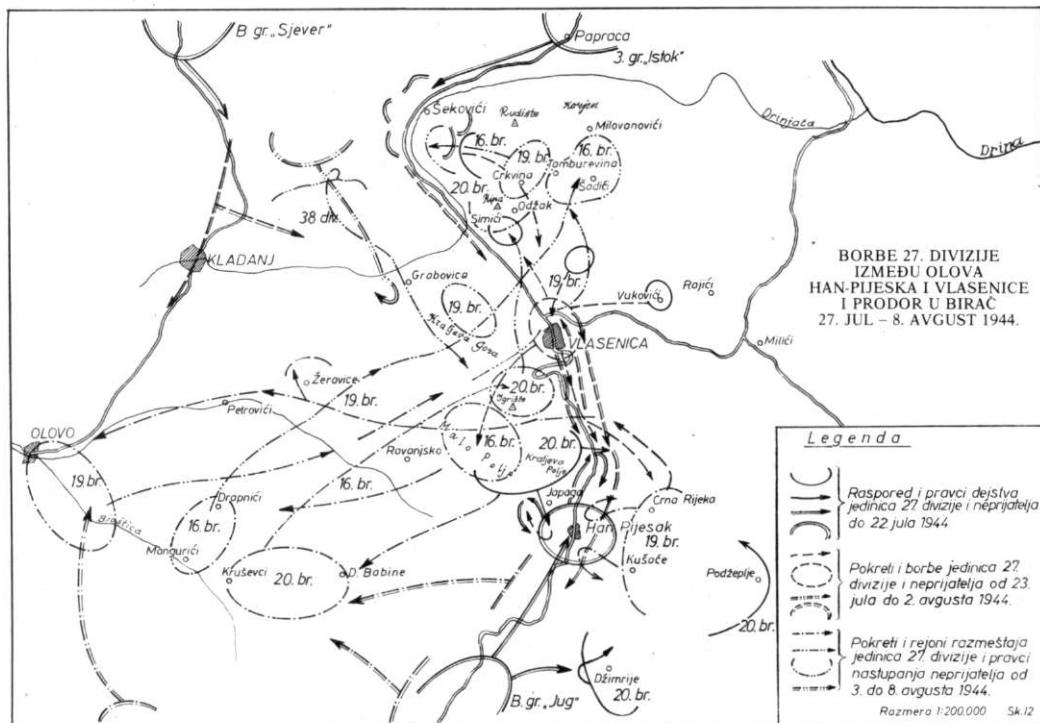
Štab 12. korpusa je, 22. jula, ocijenio da su izgledi za izbacivanje neprijatelja iz Birča minimalni i zbog njegove premoći i zbog zamora i gubitaka koje su imale divizije pod njegovom komandom. On je smatrao da »... dalje krvarenje nema svrhe« i tražio od štaba 3. korpusa, kome je bio potčinjen, da donese odluku o daljem radu, sugerirajući mu »... da bi trebalo povući naše jedinice za izvjesno vrijeme, kako bi se odmorile, sredile (popuna rukovodećeg kadra) i osposobile za nove napade.«⁹⁶ Prateći neprijateljeve dejstva na pravcima od Tuzle, Zvornika i Drinjače prema Birču i od Rogatice i Sokoca prema Vlasenici, štab 3. korpusa je u osnovi dobro procijenio njegove namjere. On je, 23. jula, izvjestio Vrhovni štab da prema »dosadašnjim pokretima napad neprijatelja poprima karakter ofanzive.«⁹⁷ Tih dana je Vrhovni štab upozorio neke od štabova, među njima i štab 3. korpusa, da se jedinice pod njihovom komandom ne uvlače u teške frontalne borbe i da se uporno ne brane mali dijelovi slobodne teritorije koji nisu od velikog operativnog značaja. Istovremeno je od njih tražio da primjenjuju elastičan način ratovanja i da čuvaju jedinice od suvišnih gubitaka.⁹⁸ Imajući sve to u vidu, a i zadatke koje je dobio u okviru planiranog prodora snaga narodnooslobodilačke vojske u Srbiju, štab 3. korpusa je odlučio da oba korpusa izvuče iz borbi u Birču i da ih odlijepi od neprijatelja. On će narednih dana postepeno orijentisati 12. korpus ka dolini Krivaje, dajući mu zadatak da sa 16. divizijom prihvati 6. ličku proletersku ili krajišku diviziju (koje su se tih dana trebale prebaciti iz srednje u istočnu Bosnu). Istovremeno će i svoje divizije postepeno pomjerati iz Birča na prostor ispod Milan planine odnosno na Javor planinu.⁹⁹

96) Isto, izvještaj štaba 12. korpusa štabu 3. korpusa, 22. 7. 1944, dok. br. 95.

97) Isto, depeša štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 23. 7. 1944, dok. br. 143, str. 568.

98) Hronologija, str. 809.

99) Oslobođilački rat, 2, str. 262-3.

Borbe 27. divizije između Olova, Han-Pijeska i Vlasenice
i prodor u Birač

U okviru takve orijentacije, 27. divizija je u početku bila usmjerana na prostor između Han-Pijeska i Vlasenice (skica br. 12).

Prvo je tamo upućena 20. romanijska brigada. Ona se, još 17. jula, izvukla iz borbi protiv dijelova iz 7. SS divizije i četničkog Romanijskog korpusa, koje je vodila u rejonu Sokolovića i Džimrija, i, prema dobijenom zadatku, u okviru plana napada na neprijatelja u Srebrenici i Bratuncu, krenula prema Podžep-lju. Ali, kada se odustalo od napada na ta neprijateljeva uporišta, dobila je zadatak da se prebaci u rejon Kraljevo Polje - Malo Polje i da odatle zatvori pravac Han-Pijesak - Vlasenica. Stigavši u Podžeplje 18. jula, sutradan je bez dodira s neprijateljem krenula u tom pravcu. Prateći njen pokret i manevar, njemačka borbena grupa »Jug«, ojačana četnicima, prešlaja, 20. jula, u nastupanje iz Han-Pijeska ka Vlasenici. Očigledno, namjera joj je bila da pritiskom na tom pravcu veže snage 3. korpusa i olakša položaj jedinicama 13. SS divizije koje su izbile u Šekoviće i bile pritisnute aktivnim dejstvima dijelova 3. i 12. korpusa NOVJ. U borbi koja je trajala cio dan, 20. romanijska brigada je odbacila neprijatelja u Han-Pijesak. Međutim, on je i naredna tri dana (21-23. jul) svakodnevno preduzimao napade, ali je svaki put bio prisiljen da se pred mrak povlači u polazni rejon, u Han-Pijesak.¹⁰⁰

Uspješnim dejstvima u širem rejonu Šekovića (položaji Stolice i Bačkovac) i na pravcu Han-Pijesak - Vlasenica, 27. divizija je u početku operacije »Rezlajn« do izvjesne mjere preotela inicijativu od neprijatelja (od borbenih grupa »Istok« i »Jug«) i stvorila uslove za onemogućavanje njegovih namjera u tom dijelu istočne Bosne.

Da bi zaustavio neprijatelja na pravcu Han-Pijesak - Vlasenica, štab 27. divizije rješio je, u saglasnosti sa štabom 3. korpusa, da 19. birčanska i 20. romanijska brigada napadnu i razbiju neprijatelja u rejonu Han-Pijeska, a da se 16. muslimanska brigada povuče s položaja ispred Bačkovca u rejon Vlasenice.¹⁰¹ Tom odlukom se 27. divizija orijentisala prema neprijateljevoj borbenoj grupi »Jug« koja je ugrožavala pozadinu snaga 3. korpusa.

100) Zbornik NOR, IV/28, cit. dok. br. 17, IV/27, dnevni izvještaji Ministarstva oružanih snaga NDH od 20. do 23. 7. 1944, dok. br. 167, 168, 169. i 170, XII/4, Prilog 1, str. 890-6. (U dnevnom izvještaju za 21. jul neprijatelj navodi da je njegova borbena grupa iz Sokoca stigla u Podžeplje i zauzela ga, protjeravši snage NOVJ prema Vlasenici. U operativnom izvještaju 27. divizije nije registrovana borba 20. romanijske brigade u Podžeplju).

101) Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 111 i IV/28, cit. dok. br. 17.

Poslije povlačenja od Srebrenice, 19. birčanska brigada je zadržana u divizijskoj rezervi u rejonu sela Vukovići, Rašića Gaj i Simići, gdje je istovremeno zatvarala pravac iz doline Drinjače i od Srebrenice ka Vlasenici. U toku 23. jula prebacila se na Kraljevo Polje, gdje je u toku pokreta jedan njen bataljon došao u dodir s neprijateljevim dijelovima i poslije kraće borbe odbacio ih ka Han-Pijesku.¹⁰²⁾ Odlučeno je da se uveče tog dana napadne neprijatelj u Han-Pijesku, i to 20. romanijska brigada od Malog Polja na njegovo uporište u selu Japage i na položaje sa sjeverozapadne strane mjesta, a 19. birčanska brigada od sela Crna Rijeka i Kusače.¹⁰³⁾ Ali, taj napad, organizovan na brzinu, nije uspio. Poslije dvočasovne žestoke borbe obje brigade su se povukle na polazne položaje.¹⁰⁴⁾ Štab divizije ocijenio je da je do neuspjeha došlo zbog nadmoćnosti neprijatelja u rejonu Han-Pijeska i njegove dobro organizovane odbrane, pa je u izvještaju štabu 3. korpusa od 25. jula predlagao da se za taj zadatak angažuje cijela divizija.¹⁰⁵⁾

Dan ranije se, prema dobijenom naredjenju, 16. muslimanska brigada povukla sa položaja ispred Bačkovca u rejon Vlasenice, odakle je trebalo da osmatra i zatvara pravce od Milića i Cikota. Lijevo od nje povukle su se jedinice 38. divizije. I poslije tog povlačenja neprijatelj je u rejonu Šekovića ostao pasivan na položajima koje je od ranije zaposio. Čak su bili dobijeni podaci da se dijelovi 13. SS divizije izvlače ka Zvorniku.¹⁰⁶⁾ Međutim, oni nisu bili tačni. Neprijateljeva grupa je nastalo zatišje iskoristila za temeljiti pretres birčanskih sela radi pronalaženja skrivenih ranjenika i skladišta jedinica NOVJ. Uz pomoć okolnih četnika esesovci su pronašli jedan broj baza i na zvjerski način pobili ranjenike i bolničko osoblje u njima. Sa istom brutalnošću oni su se obračunali i sa žiteljima birčanskih sela koji nisu stigli da se sklone. Uporedo s tim zločinima, neprijatelj je, sistematski uz paljenje i rušenje cio kraj oko Šekovića pretvorio u pustoš.¹⁰⁶⁾

Za to vrijeme težište borbe se prenijelo na rejon Han-Pijeska. Iako nije uspjela da zauzme to mjesto, glavnina 27. divizije preuzela je inicijativu u svoje ruke. Neprijatelj je u izvještaju za 25. jul konstatovao da se njegova borbena grupa »Jug« kad je

102) Isto.

103) Mitar Minić, cit. čl, n. d, str. 525;

104) Zbornik NOR, IV/28, cit. dok. br. 17 (Mitar Minić u cit. čl, n. d, str. 525, navodi da su neki dijelovi 20. romanijske brigade uspjeli da prodru u prvu liniju odbrane neprijatelja i daje napad ponavljan nekoliko puta u toku noći).

105) Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 111.

106) Isto.

krenula u napad morala »-.. povući pod pritiskom nadmoćnijih partizanskih snaga s Kraljeve gore u Nuriće..,«¹⁰⁷⁾ Štabovi 19. i 20. brigade i štab divizije su ocijenili taj napad kao ispad neprijatelja iz Han-Pijeska, pa su samo konstatovali da su ga te brigade poslije tročasovne borbe odbacile nazad. Toga dana je poginuo Stevo Vranić, predratni komunista, tada politički komesar bataljona 19. birčanske brigade. Sutradan (25. jula) neprijatelj je obnovio napad i potisnuo glavninu 27. divizije s položaja na kojim je zatvarala drum prema Vlasenici. Obaviješten o tome od štaba 27. divizije, štab 38. divizije smatrao je daje tim prodorom ugrožena pozadina njegovih jedinica koje su bile okrenute prema neprijatelju u Birču. Osim toga, bio je mišljenja daje u toj situaciji beskorisno zadržavati 16. muslimansku brigadu u Vlasenici.¹⁰⁸⁾ Međutim, glavnina 27. divizije je protivnapadom opet odbacila grupu »Jug« ka Han-Pijesku.¹⁰⁹⁾

Da bi olakšao situaciju svoje grupe »Jug«, neprijatelj je aktivirao snage na pravcu od Šekovića prema Vlasenici. Zbog toga, a još više radi prihvata 6. i 11. divizije, štab 3. korpusa je riješio da se 36. divizija pomjeri u dolinu Krivaje, 38. divizija - da napadne neprijatelja u Kladnju i da se poslije zauzimanja te varošice ponovo orijentiše prema Šekovićima, a 27. divizija da se pomjeri bliže Olovu i da s dijelom snaga zauzme to mjesto. Tim manevrom su se snage 3. i 12. korpusa izvlačile na širi operativni prostor i dovodile u povoljniji položaj da obezbijede prihvrat pomenutih divizija koje su dolazile iz srednje Bosne i čiji je zadatak bio da preko istočne Bosne krenu u Srbiju.¹¹⁰⁾

U duhu dobijenog zadatka, štab 27. divizije prvo je pomjerio 16. muslimansku brigadu noću 26/27. jula iz Vlasenice ka Malom Polju. Poslije toga je naredio 19. birčanskoj brigadi da sjednim bataljonom smijeni jedinice 36. divizije u rejonu sela Žeravice, a da u toku 28. jula s glavninom zauzme Olovo; 16. muslimanskoj - da smijeni 19. brigadu i od nje preuzme Divizijsku bolnicu, a 28. jula da se postavi na prostoriju sela Mangurići i Drapnići; i 20. romanijskoj brigadi - da iz dotadašnjeg rejona štiti pokrete jedinica divizije a 28. jula da zaposjedne prostoriju sela Kruševci i Donje Babine, obezbjeđujući se od neprijatelja na drumu Sokolac - Han-Pijesak.¹¹¹⁾

107) Isto, cit. dok. br. 172.

108) Isto, IV/27, cit. dok. br. 130, dnevni izvještaj Ministarstva oružanih snaga NDH, 26. 7. 1944, dok br. 173, IV/28, cit. dok. br. 17.

109) Isto, IV/27, depeša štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 26.7.1944, cit. dok. br. 143, str. 570.

110) Isto, zapovjesti štabova 27. i 36. divizije, 27. 7. 1944, dok. br. 122 i 123, IV/29, cit. dok. br. 91.

111) Isto, IV/27, cit. dok. br. 122.

Kada se 27. divizija rokirala zapadno od Han-Pijeska, neprijateljeva borbena grupa »Jug« bez otpora je ušla u napuštenu Vlasenicu i uspostavila neposrednu vezu s jedinicama druge dvije borbene grupe. Ali, to povezivanje neprijateljevih snaga nije bilo od operativnog značaja, jer su se u to vrijeme divizije 3. i 12. korpusa nalazile van Birča, a težište borbenih dejstava se pomjeralo ka dolini Bosne, gdje je 6. proleterska divizija forsirala tu rijeku (između Žepča i Zenice) i u sadejstvu sa 16. divizijom orijentisala se prema Varešu. Neprijatelj je, prateći naš radio-saobraćaj, o čemu je već bilo riječi, tačno znao zadatke 6. divizije i 12. korpusa, pa je hitno prema njima pokretao glavninu svojih snaga iz istočne Bosne i 27. jula počinjao novu operaciju kojoj je dao kodirani naziv »Fojerver« (Feuerwehr - gašenje požara). U njoj je angažovao 2. kozačku brigadu, ojačani 13. puk (bez 3. bataljona) i 3/14. puka 7. SS divizije i dijelove 3. i 4. domobranske brigade s ciljem da razbije 6. i 11. diviziju NOVJ. Za izvođenje operacije »Rezlajn« ostala je samo 13. SS divizija.¹¹²

U okviru tih manevara snaga NOVJ i neprijatelja, 27. divizija je na novoj prostoriji prva tri dana (29. - 31. jula) imala borbe samo sa jedinicama Romanijskog četničkog korpusa. Njegovi manji dijelovi bili su istureni ispred rasporeda njemačkih snaga i služili su im kao obezbeđenje. Brzim napadom su 19. birčanska i 20. romanijska brigada razbile te četničke grupe, nanijele im osjetljive gubitke i među plijenom došle do dokumenata iz kojih se vidjelo da su jedinice tog četničkog korpusa bile integrisane u borbeni poredak njemačke borbene grupe »Jug«. Kada su se 12. vojvođanski korpus i 6. proleterska divizija pomjerali prema Varešu, neprijatelj je sa linije Han-Pijesak - Sokolac krenuo u nastupanje ka Olovu, sa namjerom da se postavi ispred tih jedinica NOVJ. Četnici su vodili njemačke kolone kroz guste šume. U toku 1. avgusta te njemačko-četničke-ustaške jedinice naišle su na glavninu 27. divizije, na 19. birčansku i 20. romanijsku brigadu, koja ih je zadržala ispred svojih položaja. Sutradan je neprijatelj obnovio napad i došlo je do žestoke borbe. Nijemci su do kraja dana potisnuli 20. romanijsku brigadu iz sela Kruševaca i prisilili 19. birčansku brigadu da se povuče na desnu obalu riječice Bioštica. Tada su obje brigade prekinule borbu, jer je 27. divizija dobila novi zadatak.¹¹³

112) Oslobođilački rat, 2, str. 263, Zbornik NOR, XII/4, Prilog 1, str. 898-900.

113) Zbornik NOR, IV/28, cit. dok. br. 17 i 126, str. 494-5, i izvod iz operacijskog dnevnika štaba 27. divizije za period od. 1. do 15. 8. 1944, dok. br. 102.

7. Povratak u Birač

Poslije prebacivanja u istočnu Bosnu, 6. proleTERSka divizije trebalo je da produži u gornje Podrinje i da tu uđe u sastav svog (1. proleTERSkog) korpusa. Istovremeno s njom je krenulo ka rijeci Bosni 11. krajiška divizija, ali je neprijatelj osujetio njen pokušaj forsiranja. U toj situaciji štab 12. korpusa je, 2. avgusta, zatražio od Vrhovnog štaba odobrenje da se i 12. korpus uputi u gornje Podrinje, jer je cijenio da u srednjem toku Drine (od Bajine Bašte do Zvornika) ne postoje uslovi za prelazak u Srbiju.¹¹⁴

Kako su 12. korpus, i 6. divizija krenuli ka Goraždu i Foči štab 3. korpusa riješio je da ponovo orijentiše svoje snage prema Bircu, s ciljem da tamo razbije neprijatelja, oslobodi to područje i zbrine ranjenike koji su tamo bili skriveni.¹¹⁵ Zato je 2. avgusta odobrio 27. diviziji da se odlijepi od neprijatelja i naredio joj da sutradan izbije na Malo Polje. Istovremeno je 38. diviziji postavio zadatak da pouzdano zatvori pravce od Kladnja i sela Petrovića prema istoku.¹¹⁶ Već 4. avgusta je izdao zapovijest za napad na neprijatelja na području Birača. Njegovaje namjera bila da 27. divizija razbije dijelove 13. SS divizije koji su se branili na Bačkovcu, a poslije toga da nastavi čišćenje rejonu Papraće i Borogova (od esesovaca i četnika), s orijentacijom da izbije u dolinu Spreče. Lijevo je nastupala 38. divizija. Štabu 27. divizije ponovo je potčinjen Srebrenički NOP odred, koji je trebalo da se u pogodnom momentu uputi u svoj kraj. Početak napada je predviđen za 4/5. avgust.¹¹⁷

Gotovo u isto vrijeme (3. avgusta) neprijatelj je bio prisiljen da planira novu operaciju u istočnoj Bosni. Ona je dobila tajni naziv »Hakflajš« (Hackfleisch). Nju je trebalo da izvedu 7. i 13. SS divizija, čije su glavne snage orijentisane protiv 12. korpusa i 6. divizije, a pomoćne - protiv 3. korpusa NOVJ.¹¹⁸

Štab 3. korpusa je imao podatke da se na Bačkovcu brane dvije ojačane čete iz sastava 13. SS divizije, da se druge dvije čete nalaze na pravcu nastupanja 38. divizije, a da rejon Papraće i Borogova kontroliše jedan četnički bataljon.¹¹⁹ Ti podaci su

114) Isto, izvod iz knjige depeša 12. korpusa za avgust 1944, dok. br. 127, str. 506.

115) Isto, IV/29, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu za avgust 1944, dok. br. 128.

116) Isto, IV/28, izvještaj štaba 38. divizije štabu 3. korpusa, 28. 8. 1944, dok. br. 104.

117) Isto, zapovijest štaba 3. korpusa od 4. 8. 1944, dok. br. 14.

118) Zbornik NOR, XII/4, Prilog 1, str. 908-9.

119) Isto, IV/28, cit. dok. br. 14.

bili nepotpuni. Tada su se na području Birča nalazila tri bataljona iz sastava 13. SS divizije, a u Poprači tri četnička bataljona. Te i druge neprijateljeve jedinice su u toku jula i početkom avgusta u Birču počinile teške zločine. O njima je štab 3. korpusa 9. avgusta uputio sljedeću depešu Vrhovnom štabu:

»U ponovnom krvavom pohodu na Vlasenički srez, jedinice 13. SS div.(izije) sa četnicima Kerovića (četnički vojvoda na Majevidici, prim. A. Đ.) i Damjanovića (Leke), (komandant Majevidičkog četničkog korpusa, prim. A. Đ.), spalile su oko 30 zaselaka, pobile oko 100 žena djece i staraca, opljačkale stoku i svu pokretnu narodnu imovinu.

Četničke bande su pretraživale cio teren Birča, otkrивale skloništa, ubijale i odvodile narod, tukle se između sebe za pljačku. Na najzvjerskiji način su ubile nekoliko drugova s terena i nekoliko ranjenika. Četnička zvjerstva su nadmašila sva dosadašnja.

Među spaljenim selima su sljedeća: Mihajlovići, Vidakovići, Kneževići, Čanići, Bečanovići, Strmica, Popovići, Tupanari, Riječica, Grabovica, Mićanovići, Akmačići, Aščerići, Lazići, itd. U Šekovačkoj opštini ostalo je svega 5 zaselaka.«¹²⁰¹

Još ranije obaviješten o tim zločinima, štab 3. korpusa je u svojoj zapovijesti od 4. avgusta stavio u zadatak objema divizijama da najstrožije postupaju prema »četničkim bazama Papraća - Jeličići, iz kojih su uporišta četnici i njihove porodice u sadejstvu SS dijelova bili glavni ispitivači baza u kojima su se nalazili naši ranjenici i materijal.«¹²¹¹

Za izvršenje dobijenog zadatka štab 27. divizije je angažovao 16. muslimansku i 19. birčansku brigadu. Planirao je da one izvrše marš tokom noći 4/5. avgusta i da do svanuća zaposjednu polazne položaje s kojih će krenuti u 23 časa u napad na neprijatelja na Bačkovcu. Srebreničkom NOP odredom je naredio da do ujutro 5. avgusta izbije u rejon sela Rajići i Milići i zatvori pravce od Srebrenice i Nove Kasabe, a 20. romanijskoj brigadi da s jednom bataljonom zaposjedne položaje u rejonu Han-Pogleda i Han-Mitrovića, s kojih je trebalo da kontroliše pravac od Han-Pijeska, a da se s glavninom i Divizijskom bolnicom rasporedi u Vlasenicu (koju je neprijatelj napustio) i selo Koziju Ravan.¹²²¹

Međutim, tok dejstava se nije odvijao prema zamislima štabova 3. korpusa i 27. divizije. Noću 4/5. avgusta su 16. i 19.

120) Isto, cit. dok. br. 126, str. 496-7.

121) Isto, cit. dok. br. 14.

122) Isto, zapovjest štaba 27. divizije od 4. 8. 1944, dok. br. 16.

Jedinice 27. divizije u pokretu, Birač, ljeto 1944. godine

brigada krenule, prva pravcem Milan-planina - Grabovica - Ripa, a druga - Ravanjsko - Vlasenica - Crkvina. U toku pokreta dobijeni su podaci da se duga neprijateljeva kolona kreće drumom od Šekovića ka Vlasenici. Vjerovatno su to bili dijelovi borbene grupe 27. puka 13. SS divizije koja je imala zadatak da 4. avgusta pređe u nastupanje »iz prostora Sekovići i južno od njega u pravcu juga.«¹²³⁾ Štabovi obiju brigada su samoinicijativno i nezavisno jedan od drugog odlučili da se na nju preduzme napad. U toku noćnog marša, neprijatelj nije otkrio da mu se približuju jedinice tih brigada, jer nije imao pobočnih obezbeđenja. U napad je prva krenula 16. muslimanska brigada. Ona je iz rejona Debelog brda (k. 613), iznad riječice Tišće, sa dva bataljona iznenadila dio kolone na drumu i bliskom vatrom je razbila. Poslije toga je prekinula pokret i zaposjela položaje iznad drumu. Nešto kasnije došlo je do susretne borbe na prilazima Vlasenici. Sudarile su se prethodnica 19. birčanske brigade, kada je izlazila iz tog mjesta, i prethodnica neprijateljeve kolone. Glavnina brigade se razvila i jedno vrijeme je uspjela da zadrži neprijatelja. Međutim, on je bio nadmoćniji i čim

123) Isto, XII/4, Prilog 1, str. 908-10.

je u borbu uveo jače snage probije se u varošicu. Tada se 19. birčanska brigada uputila ka selu Crkvini. U toku dana (5. avgusta) zaposjela je položaje na Bačkovcu, na kome nije bilo neprijatelja.¹²⁴⁾»

Na pojavu jake neprijateljeve kolone od Šekovića ka Vlasenici, štab 27. divizije odustao je od planiranih dejstava, pa je dalji rad jedinica saobrazio nastaloj situaciji. Naredio je 16. muslimanskoj brigadi da se zadrži u rejonu sela Rača i Krčevina i da odatle osmatra pokrete neprijatelja na drumu i u Vlasenici. Istovremeno je i 20. romanijsku brigadu zadržao u ranijem rejonu (Han-Vjeretnik, Igriste, Ploča) radi kontrole drumu Vlasenica - Han-Pijesak, a Divizijsku bolnicu prebacio u rejon gdje se nalazila 16. brigada.¹²⁵⁾»

Uporedo s pokretom 27. puka 13. SS divizije, koji je nastupao s linije Jasen - Vlasenica - Han-Pijesak u pravcu juga i zapada, i drugi dijelovi 13. i 7. SS divizije krenuli su u koncentrični napad na jedinice 3. korpusa na prostoriji Kladanj, Vlasenica, Han-Pijesak, Žljebovi, Knežina, Olovo.¹²⁶⁾ Namjera je neprijatelja bila da spreči izmicanje istočne grupe NOVJ, koja je za njemačko komandovanje očigledno bio 3. korpus, u pravcu juga, tj. ka gornjem Podrinju, kuda su krenuli 12. korpus i 6. divizija. Međutim, 3. korpus je nastojao da ostane na teritoriji na kojoj je do tada operisao.

U toku 5. avgusta neprijatelj je bio pasivan prema 16. muslimanskoj brigadi koja se, takođe, zbog pristizanja Divizijske bolnice, ograničila na držanje položaja. Došlo je samo do sukoba između izviđačkih dijelova. Isto se dešavalo i u rejonu koji je držala 20. romanijska brigada. Takođe, ni 19. birčanska brigada nije imala jače borbe s neprijateljem čim se odmakla od Vlasenice.¹²⁷⁾ Međutim, na pravcu nastupanja 38. divizije, 5-6 km zapadno od rejona gdje se nalazila 16. muslimanska brigada, cio dan se vodila žestoka borba. Pod pritiskom nadmoćnijih neprijateljevih snaga, drugi ešelon te divizije povukao se iz doline Drinjače na Milan-planinu. Neprijatelj je za njim produžio nastupanje, pa je borba vođena sve do 21,30 časova, kada su se borbeni dijelovi tog ešelona pod zaštitom mraka odlijepili od neprijatelja, a štab te divizije se povukao na Igriste, gdje su se nalazili štabovi 3. korpusa i 27. divizije.¹²⁸⁾»

124) Isto, IV/28, cit. dok. br. 102.

125) Isto.

126) Isto, dnevni izvještaj Ministarstva oružanih snaga NDH od 7.8. 1944, dok. br. 137, XII/4, Prilog 1, str. 910.

127) Isto, IV/28, izvještaj štaba 38. divizije štabu 3. korpusa, 28. 8. 1944, dok. br. 109.

128) Isto.

»Pošto je neprijatelj zatvorio sve pravce zapadno od ceste Vlasenica - Han-Pijesak i počeo se osjećati njegov koncentričan pritisak od Han-Pijeska, Ponjerke i Kladnja ka Igristima, to je štab III korpusa u toku noći 5/6. VIII donio odluku da se sve jedinice u toku noći sa prostorije Malo polje - Igriste (zapadno od komunikacije Han-Pijesak - Ploča) prebace u Birač.«¹²⁹ Na osnovu te odluke, štab 27. divizije naredio je 16. muslimanskoj brigadi da s Divizijskom bolnicom krene 6. avgusta u 3 časa na prostoriju sela Tamburovina, Odžak i Rašića Gaj. Ona je u toku noći bez borbe prešla drum Šekovići - Vlasenica i izbila u do-dijeljeni joj rejon. Poslije nje krenule su i sve jedinice 27. i 38. divizije koje su se prethodnog dana našle jugozapadno od Vlasenice. U pokretu niz Kraljevu goru i preko sela Rače, Simića i Odžaka, ni one se nisu srele s neprijateljem. Razmjestile su se pozadi položaja 19. birčanske i 16. muslimanske brigade.¹³⁰

Tako se u toku 6. avgusta cio 3. korpus našao u pozadini neprijateljevih snaga koje su imale zadatak da ga okruže i razbiju na prostoriji Vlasenica, Kladanj, Olovo i Han-Pijesak i da mu spreče prodor prema jugu. Iznenađen takvim razvojem događaja, neprijatelj je ostao neaktivan prema 27. diviziji. Samo je jedna njegova kolona iz rejona Šekovića pokušala da zauzme Bačkovac, ali su je dijelovi 19. birčanske brigade lako odbacili. Pri kraju dana štab divizije ubacio je u centar divizijskog borbeneog poretka 20. romanijsku brigadu, na položaje selo Simići - Ripa (trig. 749), s namjerom da se bolje zatvore pravci od Vlasenice ka Šekovićima i selu Cikotama, jer je štab korpusa namjeravao da se 7. avgusta prebaci s dijelovima 38. divizije na lijevu obalu Drinače.¹³¹

Zbog nastupanja 12. vojvođanskog korpusa i 6. ličke proletera divizije ka dolini Prače i dalje prema Foči, oslabljene neprijateljeve snage u Birću su se ograničile na obranu. Za njemačko komandovanje sprečavanje prodora jedinica NOVJ u gornje Podrinje i dalje ka Srbiji bilo je najvažniji zadatak. Upravo, ono je stim ciljem završavalo pripreme za novu, u 1944. godini jednu od najvećih operacija koju su njemačke snage izvele na jugoslovenskom ratištu. Još 25. jula je komandant Ju-goistoka, general-feldmaršal Vajks, uputio direktivu komandi 2. oklopne armije da izvede po prostoru dvije odvojene operacije koje su imale za cilj da spreče prodor grupacija NOVJ iz Crne Gore i Sandžaka i iz istočne Bosne u Srbiju. Toj operaciji

129) Isto.

130) Isto, cit. dok. br. 102 i 104.

131) Isto.

dat je tajni naziv »Ribecal« (Rübezahl - Krkonoški duh), a predviđeno je da angažovane snage budu u gotovosti za početak dejstava 7. avgusta. O pojedinostima tog krupnog operativnog poduhvata neće biti više riječi, jer one izlaze iz okvira predmeta monografije o 27. diviziji. Ilustracije radi, napominju se samo dvije značajnije činjenice: Komanda Jugoistoka je u svojoj direktivi istakla daje u toku operativni razvoj 10-12 divizija Narodnooslobodilačke vojske na liniji Andrijevice - Berane - Priboj i na području jugozapadno od Zvornika, a 9. avgusta zabilježila u svom ratnom dnevniku da se iz tog razvoja »... dobila ... slika o jednom velikom i gotovo planskom toku Titove ofanzive, koja je već dugo očekivana radi zauzimanja južnog dijela Srbije.. «.¹³²⁾

Tako se desilo da u istočnoj Bosni još nije bila završena njemačka operacija »Hakenflajš«, a počinjala je nova - »Ribecal«. U samom njenom početku, 8. avgusta, preko rijeke Bosne se prebacila na Trebovu 11. krajiška divizija i uputila ka tuzlanskom basenu. Njen dolazak i pokret u tom pravcu olakšavali su situaciju 3. korpusa, odnosno 27. divizije, jer je prema 11. diviziji neprijatelj odmah uputio dio svojih snaga i istovremeno preduzeo mjere da što bolje osigura drumove, jer je brzo manevrovanje trupama bilo od nemalog značaja za ostvarenje zadataka koji su postavljeni operacijom »Ribecal«. Zbog svega toga će na položajima jedinica 27. divizije doći do borbi u toku 7. i 8. avgusta samo kod 20. romanijske brigade, naročito za dominantni položaj Ripa, s koga se kontrolisao ulazak u dolinu Drinjače od Vlasenice.¹³³⁾

Pošto je neprijatelj ovladao Ripom, štab divizije naredio je 20. romanijskoj brigadi da u toku noći 7/8. avgusta napadne dijelove 27 SS puka na liniji Ripa - Simići, a 16. muslimanskoj brigadi da jedan njen bataljon izvrši prepad na neprijateljev garnizon u Vlasenici. Ti napadi nisu dali značajnije rezultate. Neprijatelj se održao na Ripi, oko koje je nastavljena borba i 8. avgusta, a bataljon koji je napao neprijatelja u Vlasenici dočekan je snažnom vatrom s ivice varošice i povukao se na polazni položaj.¹³⁴⁾

Poslije prodora 27. i 38. divizije u Birač, štab 3. korpusa je riješio da se izvrši pritisak na neprijatelja u dolini Spreče. Po toj zamisli trebalo je prethodno razbiti četnike u rejonu Papreče. Taj zadatak je dodijelio 19. birčanskoj brigadi. U tome je treba-

132) Zbornik NOR, XII/4, dok. br. 99 i Prilog 1, str. 918-9.

133) Isto, IV/28, cit. dok. br. 102 i 104.

134) Isto.

lo da joj sadejstvuje bataljon 17. majevičke brigade. Da bi pozudano obezbijedio pravac od Vlasenice i time osigurao pokret 19. brigade, štab 27. divizije ojačao je 20. romanijsku brigadu bataljonom 16. muslimanske brigade, a njenu glavninu izvukao u divizijsku rezervu, rasporedivši je u sela Milovanovići i Šadići.

Sutradan, 9. avgusta, došlo je do jakih borbi i u rejonu Papraće i na pravcu od Vlasenice. Glavnina 19. birčanske brigade je borbom ovladala položajima Lomino brdo, Jevik i selom Aščerići, a bataljon 17. majevičke brigade je bez otpora zaposio Borogovo i Kominjaču. Tri četnička bataljona koji su držali te položaje su se povukla. Međutim, čim su dobili pojačanja prešli su u protivnapad. Glavnina (dva bataljona) 19. birčanske brigade se tada povukla na položaje Kominjača - Borogovo koje je, izgleda, nešto prije toga napustio pomenuti bataljon 17. majevičke brigade.¹³⁵

Dok se vodila ta borba protiv četnika, glavnina 27. SS puka ponovo je preduzela čišćenja prostora Šekovića. Neprijatelj je u zoru 9. avgusta krenuo od Vlasenice i s položaja kod Ripe u pravcu sela Cikota i ka Papraći, u pozadinu jedinica 27. divizije koje su napadale četnike. Pred njegovim nadmoćnijim jedinicama našli su se 20. romanijska brigada i bataljon 16. brigade. I pored njihovog snažnog otpora, glavnina 27. SS puka ih je odbacila s položaja i sredinom dana se preko Rudišta probila u dolinu Drinjače, u pozadinu 19. birčanske brigade. Neočekivana pojava neprijatelja s tog pravca iznenadila je prvo jedan bataljon, s kojim su se kretali topovsko odeljenje i pozadinski dijelovi (paje pt top izgubljen i nekoliko konja iz komore), a kasnije i glavninu brigade koja se, zbog toga, morala povući s Borogova na Gornje Kruške.¹³⁶

Dok su bile u toku borbe na pravcu Vlasenica - Rudište - Papraća i u rejonu Papraće, štab 27. divizije nije u njima angažovao glavninu 16. muslimanske brigade, svoju rezervu, iako je ona bila u bočnom položaju u odnosu na pravac kojim je nastupala glavnina 27. SS puka. Iz raspoloživih izvora se ne vidi zašto to nije učinio. Ako se sudi po tome je i 20. romanijsku brigadu pomerio u stranu od glavnog pravca nastupanja neprijatelja na položaje iznad sela Korjen i na Potajnik (k. 913) - može se sa dosta vjerovatnoće pretpostaviti da je želio da ih sačuva od većih gubitaka.

135) Isto. (U operacijskom dnevniku štaba 27. divizije se navodi da je ostalo sadejstvo jedinica 17. majevičke brigade. Međutim, u operacijskom dnevniku štaba 38. divizije stoji da je to sadejstvo realizovano, primj. A. Đ.).

136) Zbornik NOR, IV/28, cit. dok. br. 102. i 104.

Čišćenje prostora Šekovića od 27. SS puka je u stvari bio manevar kojim je neprijateljevo komandovanje povuklo tu jedinicu iz Birča i uputilo je u susret 11. krajiškoj diviziji. Štab 27. divizije odmah je zapazio da neprijatelj izvlači svoje snage iz Birča, pa je već 10. avgusta pomjerio 20. romanijsku brigadu prvo prema Milićima (u rejon sela Vukovići i Rajići), upućujući jedan njen bataljon prema Vlasenici, u koju je on ušao uveče tog dana. Sutradan je cijela ta brigada prebačena u Vlasenicu, sa zadatkom da zatvori pravce od Srebrenice i Drinjače. Prema četničkim jedinicama u Papraći i u dolini Spreče zadržao je 19. birčansku brigadu.¹³⁷¹ Tim rasporedom i aktivnim dejstvima do 15. avgusta je 27. divizija osiguravala ponovo oslobođeni Birač i pripremala se za naredne zadatke.

8. Još jedan napad na neprijatelja u Srebrenici

Povlačenje neprijatelja iz Birča štab 3. korpusa je želio da što prije iskoristi za prodor u srebrenički kraj i za ovladavanje dijelom doline srednjeg toka Drine radi izvršavanja zadataka koji su bili vezani za prodor snaga NOVJ iz istočne Bosne u Srbiju. S tim ciljem je, 12. avgusta, naredio 27. diviziji da u srebreničkom kraju zauzme sva ustaška uporišta, razoruža jedinice milicije i izvrši mobilizaciju za popunu svojih jedinica i Srebreničkog NOP odreda.^{138,}

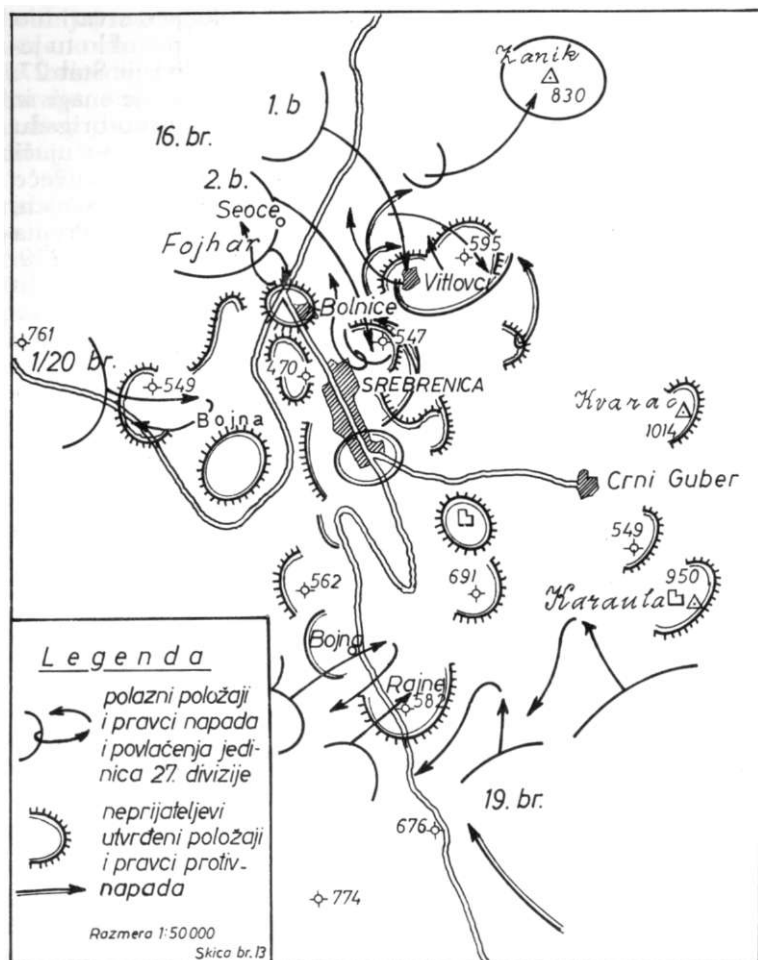
U to vrijeme je neprijatelj imao u Srebrenici i Bratuncu 22. ustaški bataljon, a u okolnim selima 500 do 600 milicionera. Svoju odbranu Srebrenice ustaše su još bolje organizovale na kosama i brdima iznad nje. Tu su u otpornim tačkama imali stalne posade, a isturena uporišta su posjedali prema potrebi. U samoj varošici su zgrade od tvrdog materijala pripremili za odbranu. Dobrom fortifikacijskom organizacijom položaja neprijatelj je maksimalno iskoristio sve mogućnosti koje mu je pružalo zemljište i svoju odbranu, koja se zasnivala više na aktivnim dejstvima (ispadima i protivnapadima), učinio još žilavijom i efikasnijom.^{139,}

U duhu dobijenog zadatka, štab 27. divizije namjeravao je da već 15. avgusta pokrene svoje jedinice prema Srebrenici. Ali, kako je 19. birčanska brigada kasno stigla i uz to bila jako pre-

137) Isto.

138) Isto, naređenje štaba 3. korpusa od 12. 8. 1944, dok. br. 47.

139) Isto, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 28. 8. 1944, dok. br. 82, i IV/29, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 27. divizije za period od 16. do 31. 8. 1944, dok. br. 5.

Napad na neprijatelja u Srebrenici 17-18. 8. 1944.

morena, pokret je odložio za jedan dan. Planirao je da se prvo zauzme Srebrenica, a poslije toga Bratunac i ostala neprijateljeva uporišta. Cijenio je da će tako - počesnim tučenjem - najlakše savladati neprijatelja koji je bio brojno jak gotovo kao sve jedinice divizije. Predvidio je da se na neprijatelja u Sreb-

renici izvrši koncentričan napad, sa svih strana osim istočne. Južno od drumca Milići - Srebrenica - Crni Guber trebalo je da napada 19. birčanska, a sjeverno - 16. muslimanska brigada, s tim što je jedan njen bataljon trebalo da osigura napad od intervencije neprijatelja iz Bratunca. Na spoju tih brigada planirao je da napad vrši jedan bataljon 20. romanijske brigade kao samostalna kolona. U rezervije ostavljena glavnina 20. romanijske brigade koja je, u rejonu sela Sućeska, Staroglavice i Batahovina, trebalo da osigura izvođenje napada od moguće intervencije neprijatelja sa pravca od Žepe (Skica 13. i 14). Početak napada je predviđen za 24 časa 17. avgusta, ali je štab divizije dopuštao mogućnost da brigade mogu upasti u Srebrenicu i ranije, jer je dobio podatke da se u njoj nalaze slabe neprijateljeve snage.¹⁴⁰⁾

Prema toj zamisli počelo je približavanje jedinica 27. divizije ka Srebrenici. U toku 16. avgusta je 19. birčanska brigada krenula iz rejona sela Milića i Vukovića u polazni rejon za napad (sela Šogolji i Staroglavice) koji je bio udaljen od Srebrenice 6 - 7 km vazdušne linije; 16. muslimanska brigada se u 17 časova pokrenula iz dotadašnjeg rejona razmještaja (Vinograd, Rogač, Đurđevići) do polaznog rejona za napad (sela Slatina, Šušnjari i Buljin, trig. 819) koji je bio udaljen od 8 do 10 km vazdušne linije od objekata napada. Istog dana je iz Vlasenice stigla u Miliće i 20. romanijska brigada.¹⁴¹⁾

Obje brigade iz prvog ešelona su iz polaznih rejona preduzele u toku 17. avgusta živu izviđačku aktivnost s ciljem da dobiju što potpunije podatke o rasporedu i jačini neprijatelja u Srebrenici, Bratuncu i selu Kravici. Na nekoliko mjesta došlo je do borbenog dodira s neprijateljem, a kod sela Pale i do kraće borbe u kojoj su poginuli obavještajni oficir 1. bataljona 16. muslimanske brigade i jedan borac.¹⁴²⁾

Pokret brigada iz polaznih rejona do polaznih položaja za napad nije bio vremenski usklađen sa predviđenim časom napada. Tako je 19. birčanska brigada na zadatak krenula tek u 22. časa 17. avgusta, a 16. muslimanska brigada je to uradila znatno ranije, u 18 časova. Zbog toga napad na neprijatelja nije počeo istovremeno; čak ni bataljoni tih brigada u borbu nisu ušli istovremeno. Zbog takvog počesnog uvođenja jedinica u napad prvi udar je izgubio dosta od moguće i potrebne snage, što je olakšalo odbranu ustaškog bataljona. Uz izostanak izne-

140) Isto.

141) Isto.

142) Isto.

nađenja, o čemu će biti još riječi, to je bio jedan od osnovnih uzroka neuspjeha u napadu na neprijatelja u Srebrenici.¹⁴³¹

Kako je već pomenuto, u Srebrenici se tada nalazio 22. ustaški bataljon. On je tada imao četiri čete i prištapske jedinice, u kojima je imao ukupno preko 630 vojnika, podoficira i oficira, a od naoružanja: 25 puškomitrlaže, 6 mitraljeza, 19 mašinki, 4 minobacača i oko 550 pušaka. Pred početak napada neprijatelj je imao razređen plan koje će bunkere braniti, a koje će napustiti i s kojim će ih jedinicama ponovo napasti kada se jasnije ocrtaju raspored, snaga i pravci napada jedinica 27. divizije.¹⁴⁴»

O toku napada 19. birčanske brigade postoje oskudni izvori. U operacijskom dnevniku štaba 27. divizije zabilježeno je samo sljedeće: »... S prvih uporišta neprijatelj je potisnut, ali od pravca Osmača udara sa leđa i brigada se povlači...«¹⁴⁵ Ni u izvještaju koji je štab divizije uputio neposredno poslije napada štabu 3. korpusa takođe nema više podataka o radu te brigade. U njemu se kaže samo sljedeće: »... Zadatak su najbolje izvršila dva bataljona XIX brigade sa pravca Karaula - Crni Guber, dok se ostale jedinice nisu dovoljno angažovale...«¹⁴⁶ Takođe, ni u neprijateljevoj bojnoj relaciji nema detaljnijih podataka o toku napada na ustaški garnizon u Srebrenici.¹⁴⁷

Jedino postoje nešto detaljniji podaci o toku borbi jedinica 16. muslimanske brigade i oni će se navesti u nešto širim izvodima zbog toga da bi se" predočile izvjesne osobenosti borbi koje su se 1944. godine vodile oko Srebrenice i za nju. Bataljoni te brigade krenuli su u nastupanje iz polaznih rejona do sela Lipe, odakle su pošli u napad. Drugi bataljon je počeo napad u predviđeno vrijeme sa dvije čete: jednom preko Fojhara na Bolnicu, a drugom - na k. 517 više Bolnice. Četa koja je napadala Bolnicu nije mogla slomiti otpor neprijatelja, jer 1. bataljon 20. romanijske brigade nije zauzeo brdo Bojnu i k. 470, s

143) Isto.

144) Zbornik NOR, IV/30, bojna relacija 1. ustaškog zdruga za avgust 1944, dok. br. 143. (U toj relaciji neprijatelj kao iskustvo navodi sljedeće: »Opazilo se da ako je neprijatelj« - misli se na snage NOV i POJ, prim. A. Đ. - »mnogo jači, te se ne može pojedini postav odbraniti, upustiti neprijatelja u pojedine bunkere, te poslije pribranim snagom protuudarom raspršiti. Bunkere držati samo sa težim oružjem. Isto tako baciti stanovitu jačinu izvan postava, te u danom času napasti iza leđa i iznutra na prije izgubljenе bunkere. Bunkere unaprijed odrediti koji će se napustiti, i to koji neće utjecati na samu odbranu, a lako su osvojivi. Tada se neprijatelj zbuni, jer biva napadan i s leđa i iznutra, te misli da je došla pomoć«),

145) Zbornik NOR, IV/29, cit. dok. br. 5.

146) Isto, IV/28, cit. dok. br. 82.

147) Isto, IV/30, cit. dok. br. 143.

kojih su ustaše branile prilaz Bolnici i varošici sa zapadne strane. Četa koja je upućena na k. 517. upala je u rovove i ovladala tim položajem s koga je stavila pod vatru neprijatelja u Srebrenici.

Prvi bataljon je u pokretu ka svojim objektima napada lutao, pa je borbu počeo kasnije. Na Vitlovce i k. 595, iznad njih upućene su dvije čete. Čim su ovladale k. 595 uslijedio je protivnapad ustaša na 1. i 2. bataljon. Pod udarom je naročito bila četa 2. bataljona na k. 517. Neprijatelj ju je napao s leđa i prisilio da u zoru odstupi na kosu iznad sela Seoce. U isto vrijeme se morala povući i četa koja je napadala Bolnicu. Takođe je i četa 1. bataljona, koje je bila u rezervi, napadnuta s leđa. Pod borbom se povukla na brdo pozadi, na Zanic (trig. 830), gdje je prešla u odbranu Druge dvije čete tog bataljona krenule su joj u pomoć i olakšale joj povlačenje. Uskoro je neprijatelj napao i njih. Prvi su protivnapad ustaša odbile ali su pred zoru i one bile prisiljene da se povuku preko polaznih položaja s kojih su krenule u napad.

Dijelovi 4. bataljona 16. muslimanske brigade, koji su bili u zasjedi na drumu Srebrenica - Bratunac, u zoru su raspršili jednu kolonu od 50 - 60 ustaša koja je krenula ka Srebrenici. U isto vrijeme je glavnina tog bataljona izvršila demonstrativni napad na neprijatelja u Bratuncu i odmah se povukla na prve kose iznad varošice.¹⁴⁸¹ O tom napadu neprijatelj je u bojnoj relaciji zapisao da su tada partizani napali »... na Bratunac u jaciini od 1200 ljudi sa 3 minobacača, nekoliko strojopuša i ostalim oružjem. Neprijatelj je djelimično zauzeo neke bunkere, te je protuudarom izbačen i poražen, protjeran u pravcu Kasabe. . . «¹⁴⁹ Nešto kasnije, 23. avgusta, neprijatelj je naknadno zabilježio da su prilikom »odbijanja napadaja partizana na Bratunac poginula ... 3, ranjena 2 ustaša, a 10 ih nestalo«¹⁵⁰.

U izvorima nije zabilježeno kada su se 19. birčanska i 1. bataljon 20. romanijske brigade izvukli iz borbe. Vjerovatno su te jedinice, kao i 16. muslimanska brigada, povlačenje počele u zoru: 19. brigada se povukla do sela Kutuzero, bataljon 20. brigade na Vidovo brdo (trig. 779), gdje je dobio zadatak da obezbijedi Divizijsku bolnicu, dok se 16. brigada povukla u rejone Seoce - Jošava, Zagoni i Šušnjari (osim jedne čete koja je ostala na Zaniku i prebacila se preko drumu Bratunac - Srebrenica naredne noći). U borbama za Srebrenicu u toku 17. i 18. avgusta

148) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d, str. 170-2.

149) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 143.

150) Isto, IV/29, dnevni izvještaj Ministarstva oružanih snaga NDH za 23. 8. 1944, dok. br. 154.

27. divizija je imala 6 mrtvih (5 iz 16. brigade) i 12 ranjenih (5 iz 19, a 4 iz 20. brigade).¹⁵⁰ Neprijatelj ne navodi svoje gubitke u ljudstvu, ali u pomenutoj relaciji stoji daje tada 22. ustaški bataljon utrošio 49.000 metaka 7,9 mm, 27 minobacačkih mina i 73 ručne bombe.¹⁵²»

Glavnina 16. muslimanske brigade povukla se od ustaških položaja kod Srebrenice samo za 1-2 km, a kod Bratunca za oko 3 km. Međutim, neprijatelj je 18. avgusta u oba ta mjesta ostao pasivan, ograničivši se samo na aktivnost izviđačkih i zaštitničkih dijelova. Iako se održao u Srebrenici, u njegovim redovima su se javili znaci nesigurnosti i neizvjesnosti.¹⁵³» Međutim, ta trenutna kriza kod posade u Srebrenici je vjerovatno preovladana u toku 18. avgusta.

Otkrivši namjere 27. divizije NOVJ da prodre u srebrenički kraj, neprijateljevo komandovanje je, vjerovatno, još u toku 17. avgusta, uputilo iz Rogatice preko Zepe glavninu 24. ustaškog bataljona u pomoć svojim ugroženim snagama u srebreničkom kraju. Taj ustaški bataljon je preko Stublića izbio u selo Kutozero, gdje su ga, vjerovatno prije podne 18. avgusta, napale dva bataljona 19. birčanske brigade. Bio je to žestok okršaj. Neprijatelj navodi da je u njemu utrošilo 27.700 metaka 7,9 mm i 34 minobacačke mine. Ali, glavnina 19. brigade nije mogla sprečiti tog neprijatelja da prodre prema Srebrenici.¹⁵⁴

Zbog pristizanja tih pojačanja, štab 27. divizije odustao je od ponovnog napada na neprijatelja u Srebrenici koji je bio predvidio za 18/19. avgust. Naredio je da se izvrše izvjesna pomeranja jedinica: na desno krilo je postavio 20. romanijsku brigadu u rejon Vidovo brdo (trig. 779) i sela Viogor i Slatina, sa zadatkom da zatvori pravce od Srebrenice i Zepe; na lijevom krilu zadržao je 16. muslimansku brigadu na prostoriji sela Babuljice, Pale, Blječava i Lupova glava (trig. 675), dajući joj zadatak da zatvori pravce od Srebrenice i Bratunca. Nešto pozadi te prostorije, u rejon sela Slatine i Buljina (trig. 819) postavio je 19. birčansku brigadu, s ciljem daje odmoriti. Sutradan ju je pomjerio na prostoriju Rogač, Vinogradi, Kandići sa zadatkom da kontroliše drum Žvornik - Vlasenica i obezbijedi Divizijsku

151) Isto, IV/28, cit. dok. br. 82 i IV/29, cit. br. 5. (U operacijskom dnevniku štaba 27. divizije ukupan broj ranjenih je 10).

152) Isto, IV/30, cit. dok. br. 143.

153) Isto, IV/28, cit. dok. br. 153.

154) U cit. bojnoj relaciji (Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 143) stoji da je tada, 20. avgusta, u Srebrenicu stigao 22. ustaški bataljon. Očigledno je iz cijelog dokumenta da se radi o 24. ustaškom bataljonu koji je, 24. avgusta, bio u pokretu iz Bratunca za Rogaticu, odnosno u poduhvatu sa ostalim neprijateljevim snagama na 27. diviziju.).

bolnicu.¹⁵⁵¹ Tim pomjeranjem jedinica štab divizije je želio da u što povoljnijem rasporedu i na što jačim položajima sačeka dalji razvoj situacije u srebreničkom kraju.

Pregrupisanje jedinica divizije izvršeno je bez ometanja od neprijatelja koji je ostao pasivan. Jedino je uveče 18/19. avgusta došlo do borbe na zapadnim prilazima Srebrenici. Ne doživši na vrijeme naređenje da se napad odlaže, glavnina 20. romanijske brigade je preduzela napad na neprijatelja preko Fojhara i Bojne. Osjetivši da nema borbe na drugim odsjecima, ona se brzo izvukla iz borbe i uputila u polazni rejon.¹⁵⁶¹

Povodom neuspješnog napada na neprijatelja u Srebrenici, štab 27. divizije održao je, 20. avgusta, sastanak sa štabovima brigada na kome je izvršena analiza napada. Zaključeno je da se štabovi brigada nisu dovoljno angažovali u pripremama i izvršenju napada, zbog čega je i došlo do zakašnjenja i počasnog uvođenja u borbu jedinica, i da je neprijatelj potcijenjen. Zaključeno je da je neprijatelj »... bio vrlo vješt i uporan, u čemu je nadmašio naše jedinice«, da su njegove snage na sektoru Srebrenica - Bratunac jake, da jedinice milicije vrlo borbene, i neprijateljski raspoložene prema nama i daje »raspoloženje muslimanskog življa... većinom ustaško...«¹⁵⁷¹

Međutim, to je bio samo dio uzroka neuspjeha u napadu na neprijatelja u srebreničkom kraju. Pri planiranju napada, kada se uočilo da su snage divizije nedovoljne za istovremeni napad na neprijatelja u Srebrenici i Bratuncu, trebalo je faktoru iznenađenja pokloniti veću pažnju. Dovođenjem jedinica divizije, uveče 16/17. avgusta, u polazne rejone za napad na 5 do 7 km od Srebrenice, otkrivena je namjera da se priprema napad na neprijatelja u toj varošici. To je neprijatelju postala još jasnije sutradan, kada su izviđački dijelovi brigada prišli ustaškim i milicijskim položajima. Ustaše su iz svega toga mogle zaključiti da će se napad na njih izvršiti u toku noći 17/18. avgusta, pa su preduzeli potrebne mjere da ga spremno dočekuju. Time je faktor iznenađenja, bitan za uspješan napad pri datom odnosu snaga - otpao.

Vjerovatno bi bolje bilo da je napad izvršen iz pokreta, uveče 16/17. avgusta. Štabu diviziji i štabovima brigada i bataljona, naročito 19. birčanske i 20. romanijske, bili su dobro poznati neprijateljevi položaji oko Srebrenice (jer su ih te jedinice ranije napadale), pa se napad mogao organizovati po skraćenom

155) Zbornik NOR, IV/28, cit. dok. br. 82 i IV/29, cit. dok. br. 5.

156) Isto.

157) Isto, cit. dok. br. 82.

postupku. U tom slučaju su postojali znatni izgledi da se iznenadi neprijatelj.

Isto tako je u organizaciji komandovanja i u postrojavanju borbenog poretka bilo propusta. Na spoju 19. birčanske i 16. muslimanske brigade napadao je 1. bataljon 20. romanijske brigade kao samostalna kolona. Bilo bi najsvrsishodnije da je on upotrijebljen za zadatke prema Bratuncu (gdje je izdvojen jedan bataljon 16. brigade), a da cijela 16. brigada upotrijebljena u napadu na ustaše u Srebrenici. Takođe bilo bi bolje rješenje da je taj bataljon bio privremeno pridodat jednoj od brigada, prvenstveno 16, jer je taktički bio vezan za izvršenje njenog zadatka. Time bi se obezbijedilo bolje sadejstvo između tog i desnokrilnog bataljona 16. brigade i vjerovatno bi bilo više uspjeha u napadu oba ta bataljona.

Faktorima iznenađenja i dobroj organizaciji komandovanja trebalo je posvetiti veću pažnju i zbog nepovoljnog odnosa snaga, koji je bio u korist neprijatelja. Kao što je istaknuto, u Srebrenici je bila glavnina 22. ustaškog bataljona, najmanje oko 500 ustaša. Vjerovatno se s njima nalazilo i do 200 milicionera. U okolnim selima bile su milicijske posade. One su intervenisale - kada je napad počeo - u pozadinu 19. birčanske brigade. Prema tim snagama, koje su brojale blizu 1.000 vojnika i koje su bile dobro utvrđene, 27. divizija je tada angažovala najviše 600 boraca. U dva bataljona 16. muslimanske brigade tada nije bilo više od 250 boraca, koji su neposredno napadali neprijatelja u Srebrenici, a u 19. brigadi i bataljonu 20. romanijske brigade ukupno je moglo biti najviše 350 boraca.

Kada se imaju u vidu tako brojno slabe snage, o čemu će biti posebno riječi kasnije, neprijateljeva nadmoćnost je imala bitan uticaj da napad ne da očekivane rezultate. Otuda je u tim okolnostima i bilo nužno veću pažnju pokloniti iznenađenju i dobroj organizaciji napada i komandovanja tokom izvršavanja zadatka.

9. Izvlačenje iz okruženja

Izbijanje 27. divizije u srebrenički kraj u vrijeme kada je njemačko komandovanje uporno pokušavalo da spreči prodor snaga NOVJ u Srbiju (skicu br. 14) bilo je za njega nova opasnost da izgubi kontrolu nad važnim odsjekom doline Drine. Ta opasnost nije prestala ni poslije neuspjelog napada na ustaški garnizon u Srebrenici, jer je 27. divizija ostala nadomak toj va-

Dejstva 27. divizije u srebreničkom kraju i na Javor-planini, avgust 1944. godine

rosici i Bratuncu. U svom dnevnom izvještaju za 23. avgust neprijatelj, između ostalog, konstatuje »... da dvije partizanske divizije iz područja Srebrenice nadiru prema istoku na r. Drinu i ugrožavaju Bratunac.«¹⁵⁸⁾

Zbog toga je njemačko komandovanje odlučilo da, poslije poduhvata koji se izvodio radi sprečavanja spajanja 11. krajiške divizije sa snagama 3. korpusa na području Birča, odmah angažuje 27. puk i 1. bataljon 28. puka 13. SS divizije u srebreničkom

158) Isto, cit. dok. br. 154.

kraju protiv 27. divizije. Prikupljanje tih snaga izvršeno je do 21. avgusta i one su tog dana sa 22. i 24. ustaškim bataljonom krenule u nastupanje od Srebrenice, Bratunca i Drinjače opštim pravcem ka selu Milićima, s namjerom da potisnu 27. diviziju sa tog područja.^{159,}

Napad neprijatelja zatekao je 27. diviziju u slijedećem rasporedu: na desnom krilu je bila 20. romanijska brigada u rejonu sela Slatina, Šušnjari i Krunići i na Buljinu (trig. 819); na lijevom - 16. muslimanska brigada u rejonu Lupova glava (trig. 675) i sela Ježestica i Lipenovići. Oko 10 km vazdušne linije pozadi nalazila se 19. birčanska brigada u rejonu sela Bačići i Mišići i na Plandištu, orjentisana na kontrolu drumu Drinjača - Vlasenica.^{160,}

Neprijatelj je počeo nastupanje poslije podne 21. avgusta s težištem na pravcu od Bratunca prema rejonu koji je branila 16. brigada. Prvo je isturenim dijelovima pokušao da zauzme Debelu goru (k. 569), ali gaje odbacio 2. bataljon te brigade. Za to vrijeme su se neprijateljeve kolone razvile i, uz podršku jake minobacačke i artiljerijske vatre, krenule u napad na cijelom frontu od drumu Srebrenica - Milići do doline riječice Kravice. Borbu su kod 20. brigade prihvatili 1. i 3. bataljon, a kod 16. brigade - 2. i 4. bataljon. Oni su do pada mraka slomili neprijateljev napad i zadržali njegove snage ispred svojih položaja. U tome su imali relativno male gubitke, svega su četvorica boraca bili ranjeni.¹⁶¹

Štab divizije pravovremeno je uočio pristizanje neprijateljevih pojačanja. Imao je podatke daje iz Zvornika u Bratunac stigao jedan bataljon 13. ŠS divizije, a znao je i za pristizanje 24. ustaškog bataljona. Na osnovu toga je zaključio daje neprijatelj u srebreničkom kraju prikupio jake snage s namjerom da spreči prodor Divizije u dolinu Drine i obnavljanje političkog i vojnog uticaja NOP-a u tom za njega osjetljivom području. S obzirom na malobrojnost brigada, ocijenio je da su snage divizije nedovoljne za uspješno vođenje borbe s ojačanim neprijateljevim jedinicama, pa je riješio da diviziju izvuče iz neposrednog dodira s neprijateljem, a da dio snaga prebaci preko drumu Srebrenica - Milići.^{162,}

Stoga je naredio 20. romanijskoj brigadi da se povuče za oko 5 km unazad, sa jednim bataljonom u rejonu sela Gaj i Po-

159) Isto, cit. dok. br. 82, i IV/29, cit. dok. br. 5 i XII/4, Prilog 1, str. 927-8 i 934.

160) Isto.

161) Isto.

162) Isto.

mol da organizuje odbranu na drumu Srebrenica - Milići, a da sa glavninom (dva bataljona) posjedne položaje u rejonu sela Rogača; 16. muslimanskoj - da se u toku noći 21/22. avgusta prebaci u rejon Ravne gore (k. 789) i sela Višnjica i Gornje Vrsinje, a 19. birčanskoj brigadi - da ostane u ranijem rejonu.¹⁶³

To pregrupisavanje glavnine divizije izvršeno je bez uznemiravanja neprijatelja. Nastupanje njegovih snaga počelo je oko podne 22. avgusta. Jak otpor prethodnog dana vjerovatno je naveo neprijateljevo komandovanje da bolje pripremi novi napad. Glavne napore je usmjerilo na svojim krilima, duž drumova od Srebrenice ka Milićima i od Bratunca dolinom riječice Kravice i preko Nove Kasabe takođe ka Milićima. Namjera mu je bila da na taj način obuhvati 27. diviziju i dovede je u tešku situaciju. Pravcima duž drumova su nastupale motorizovane jedinice, a u međuprostoru, pravcima od sela Slatine ka selu Kostićima i od Buljina ka Milićima, napadale su dvije borbene grupe. Štab 27. divizije cijenio je da sve te neprijateljeve snage imaju najmanje 900 vojnika. Ta procjena je bila nerealna: 27. puk i 1. bataljon 28. puka 13. SS divizije i pomenuti ustaški bataljoni imali su ukupno najmanje 4.000 vojnika.¹⁶⁴

Nastupanje neprijateljevih kolona izvan komunikacija bilo je sporo i bojažljivo, bez uobičajene upornosti i odlučnosti. To se vidi i iz toga što je 20. romanijska brigada tokom 22. avgusta imala samo 1 borca izbačenog iz stroja. Zbog te sporosti, motorizovanim kolonama koje su se kretale ka Milićima nisu bili zaštićeni bokovi, pa je štab divizije očekivao da bi im se mogli nanijeti značajniji gubci. Ali, dijelovi 19. i 20. brigade koji su zatvarali te pravce nisu bili dovoljno oprezni ni aktivni. Oni su uništili samo po jedan kamion, a zasjeda 16. brigade oštetila je jedan tenk i kamion. Zbog toga je neprijatelj neočekivano brzo prodro u Miliće i odsjekao 1. bataljon 19. brigade, koji će nekoliko narednih dana ostati bez veze sa svojom brigadom na prostorijski sjeverno od drumu Drinjača - Vlasenica.¹⁶⁵

Prema toku neprijateljevih dejstava štab 27. divizije zaključio je da neprijatelj ima namjeru da Diviziju izbaci sa prostorijski Srebrenica - Milići, pa je riješio da se ona izvuče iz borbe na masiv Javor-planine, u rejon Podžeplja. Još u toku 22. avgusta je u tom pravcu uputio Divizijsku bolnicu u pratnji 2. bataljona 19. brigade. Pri kraju tog dana je naredio 16. brigadi da se po-

163) Isto.

164) Zbornik NOR, IV/28, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 28. 8. 1944, dok. br. 103.

165) Isto.

stavi u rejon Djevice (trig. 1336), sa zadatkom da odatle obezbijedi izlazak ostalih snaga divizije na plato Podžepļa.¹⁶⁶

U toku noći 22/23. i u toku 23. avgusta jedinice divizije su se postavile u predviđene rejone: 16. muslimanska brigada bila je raspoređena na Kupusinama (trig. 1352), Djevici (1336) i Prodinoj Krčevini, odakle je zatvarala staze koje iz doline Jadra izvode na to planinsko područje; 19. birčanska brigada stigla je u sela Podžepļa i Krivače i zatvarala je staze od sela Gornje Vrsinje i Crna Rijeka, a 20. romanijska brigada u Podžepļa (u kome je, kad je stigla, rastjerala manju grupu milicije), Brložnik i Planu, odakle je zatvarala staze prema selima Kusače i Žepa.¹⁶⁷

Manevar 27. divizije na prostoriju iznad Žepe njemačko komandovanje je ocijenilo kao namjeru da se prebaci preko Drine u Srbiju. Zbog toga je riješilo da se protiv nje preduzme novi napad s ciljem da se uništi. Za taj zadatak je upotrijebilo pet bataljona iz sastava 13. SS divizije, dva ustaška bataljona i okolne jedinice milicije i četnika. Njegova je zamisao je bila da koncentričnim nastupanjem od sela Džile i Slapa (sa tri bataljona iz 13. SS divizije) i sa linije Pomol - Zagrade (vjerovatno sa dva bataljona) ka selu Podžepļu razbije snage 27. divizije, a da im borbenom grupom (oko dva bataljona) koja je zaposjela drum Han-Pijesak - Zljebovi spreči izvlačenje iz okruženja.¹⁶⁸

Dok je neprijatelj vršio pripreme za taj poduhvat, jedinice 27. divizije su imale predah do 26. avgusta. Tih dva-tri dana dobro su došla da se bataljoni i čete srede, a borci odmore. Štab divizije je smatrao da se u tom bespuću Divizija ne treba duže zadržavati, pogotovo što se našla na malom prostoru, pa je riješio da je dekoncentriše i da ponovo izvrši pritisak na neprijatelja u srebreničkom kraju. S tim ciljem su rano izjutra tog dana krenula dva bataljona 16. muslimanske brigade ka Ravnoj gori, s koje je trebalo da izbiju na liniju Pomol - Milići. U isto vrijeme je počelo i nastupanje neprijatelja prema 27. diviziji. Njegove glavne snage bile su usmjerene prema rejonu na kojem se nalazila 16. muslimanska brigada.¹⁶⁹

Na nekoliko časova prije pokreta njene glavnine, u izvidanje je upućena jedna četa. Ona je iznad sela Višnjice otkrila neprijateljeve snage i o tome odmah izvijestila štab brigade. To je omogućilo da bataljoni pravovremeno zauzmu položaje i spremno dočekaju neprijatelja. Tako je na Ravnoj gori 4. bata-

166) Isto.

167) Isto, IV/29. cit. dok. br. 5.

168) Isto.

169) Ahmet Đonlagić i Ćamil Kazazović, cit. d, str. 174-5.

ljon upustio u zasjedu jednu kolonu od oko 300 esesovaca sa 30 konja komore. Obasuti jakom vatrom, oni su se pokolebali i dali u bjekstvo.¹⁷⁰⁾

Dok je tako jedna neprijateljeva kolona dobro izvedenim prepadom iz zasjede izbačena iz borbe, druga kolona, koja je krenula od sela Stedre batarskim putem, izišla je na položaj Javornik (k. 1395) i neposredno ugrozila pozadinu 27. divizije. Na tu kolonu je odmah upućen 2. bataljon 16. muslimanske brigade, koji je odlučnim napadom zbacio neprijatelja s tog položaja i prisilio ga na povlačenje.¹⁷¹⁾

Tako su na Javorniku i Ravnoj gori zaustavljene glavne neprijateljeve snage koje su poslije toga ostale pasivne. Dejstvo njegove grupe od Slapa se nije osjećalo. Da bi se razjasnila situacija, u tom pravcu je upućen 2. bataljon 20. romanijske brigade. On je u selima Bukovik i Čavčići naišao na ustaške posade koje je protjerao ka Žepi. Na drugoj strani obruča, na pravcu Crna rijeka - Krivača, ispoljila se samo aktivnost neprijateljevih izviđačkih dijelova, dok nastupanje njegovih kolona od Zagrada ka Crnoj Rijeci i od Han-Pijeska ka Kusačama nije otkriveno.¹⁷²⁾

Iz svih tih borbi i pokreta štab divizije zaključio je da se Divizija nalazi u okruženju. Poslije podne 26. avgusta odlučio je da se jedinice izvuku na prostoriju Crna Rijeka - Kusače, »a odatle prema situaciji da se prebace preko drumova Vlasenica - Sokolac...«. Da bi osigurao njihovo prikupljanje i obrazovanje marševskog poretka za izvlačenje iz okruženja naredio je 19. birčanskoj brigadi da uputi bataljon iz Krivače za Crnu Rijeku, 20. romanijskoj brigadi da isturi jedan bataljon u selo Kusače, a ostalim jedinicama - da se sprema za pokret.¹⁷³⁾

Oko 18 časova krenuli su Divizijska bolnica i štab divizije sa 19. birčanskom brigadom iz Podžepnja za Kusače, ne znajući da u to selo još nije bio stigao predviđeni bataljon 20. brigade. Krećući se bez posebnih mjera obezbjeđenja, kolona je naišla na neprijatelja koji ju je obasuo jakom vatrom iz streljačkog naoružanja. Iznenađena, »... kolona je prsila (jednim dijelom), dok se veći dio povratio nazad« prema selu Plani. Tu su se prikupili dijelovi Divizijske bolnice, 2. bataljon i pozadinske jedinice 19. birčanske brigade, 20. romanijska brigada, štab i pri-

170) Isto.

171) Isto.

172) Zbornik NOR, IV/28, cit. dok. br. 103, IV/29, cit. dok. br. 5, IV/30, cit. dok. br. 143. (Neprijatelj navodi da je 2. bataljon 20. romanijske brigade uspio zauzeti pojedine bunkere).

173) Isto.

štapske jedinice 27. divizije. Ocijenivši da se na Kusačama nalaze jače neprijateljeve snage, štab divizije riješio je da se one zaobiđu pokretom ka selu Džimrijama, a da se drum Han-Pijesak - Sokolac pređe u rejonu Podomara. Kolona je krenula u 22,30 časova i bez sukoba s neprijateljem prebacila se na prostoriju sela Berkovina i Vrabačka.¹⁷⁴

Treći bataljon 19. birčanske brigade, koji se nalazio na čelu divizijske kolone kada ju je napao neprijatelj u selu Kusačama, rokirao se s dijelom Divizijske bolnice prema Žepu (trig. 1537), odakle se uputio prema Vlasenici, u koju je ušao 28. avgusta.¹⁷⁵

Prema dobijenom naređenju, 16. muslimanska brigada uputila se sa dijelom Divizijske bolnice iz rejona Djevice (trig. 1336) u 19 časova 26. avgusta preko Vranjog kamena (trig. 1291) ka Bajnoj Luci (k. 1058). Poslije kraćeg odmora nastavila je pokret preko Bojičina brda (k. 1226), sela Karaule i druma Vlasenica- Han-Pijesak do sela Nerića, gdje je stigla poslije 22-časovnog marša, u kome nije imala borbe. Kod Karaule je primijećena neprijateljeva kolona, ali nije napadnuta, jer se ocijenilo daje važnije sačuvati tajnost pokreta nego nanijeti neprijatelju gubitke.¹⁷⁶

Izbijajući na prostoriju Vlasenica, Han-Pijesak, Pjenovac, 27. divizija se bez većih teškoća probila u pozadinu neprijateljevih snaga koje su je pokušale okružiti i u okruženju uništiti ili bar razbiti. O tom svom neuspjehu neprijatelj je u dnevnom izvještaju od 30. avgusta zabilježio sljedeće:

»U nastavku poduhvata u području Han-Pijeska i Podžep-lja južna borbena skupina iz Slapa (22 km j. i. Han-Pijeska) stigla je u Podžeplje (9 km j. i. Han-Pijeska) ne naišavši na neprijatelja, jer je ovaj uzmakao preko Džimrija (8 km j. Han-Pijeska) u smjeru zapada.

28. VIII partizani su opet ušli u Vlasenicu«.¹⁷⁷

Tih dana je neprijateljeva ofanzivna aktivnost u istočnoj Bosni počela naglo da splašnjava. To je dobro došlo 27. diviziji (a i drugim jedinicama) da predahne i sredi svoje redove. Već 28. avgusta je štab divizije preduzeo mjere da se prikupe jedinice 19. birčanske brigade na prostoriji Birča i predložio štabu 3. korpusa da se glavnina divizije (16. i 20. brigada) ponovo orijentišu prema Srebrenici.¹⁷⁸

174) Isto.

175) Isto.

176) Ahmet Đonlagić i Ćamil Kazazović, cit. d, str. 175.

177) Zbornik NOR, IV/28, dok. br. 159.

178) Isto, cit. dok. br. 103.

10. *Moralno-političko stanje jedinica divizije*

Ljeto 1944. godine bilo je - po naprezanju jedinica NOV i POJ-jedan od najtežih perioda narodnooslobodilačkog rata u istočnoj Bosni. S obzirom na njen centralni položaj u Jugoslaviji, o čemu je bilo govora u Uvodu, i na to da je bila jedno od najvažnijih operativnih područja i za NOVJ i za neprijatelja u toku bitke za Srbiju, najviši vojni i politički faktori Njemačke su i prije, i u to vrijeme, uzeli aktivnog učešća u organizaciji borbe protiv NOP-a u toj bosanskoj oblasti. Tako se rajhsfirer SS Hajnrih Himler neposredno angažovao oko formiranja 13. SS divizije (lično propisujući ideološki odgoj njenog sastava, rad imama, tj. muslimanskih sveštenika, uvođenje fesa kao jednog od karakterističnih obilježja, pitanja ishrane, i dr.). Mjesec dana poslije uvođenja u borbu te divizije naredio je da se u njenoj operacijskoj zoni - a ona je bila istočna Bosna - obrazuje »Organizacioni štab SS i policije s jednim SS brigadefirerom (general-majorom) na čelu, čiji je zadatak bio da preuzme cjelokupnu upravu i privredu u sjeveroistočnoj Bosni. U pozadini te odluke bila je namjera da se u istočnoj Bosni obrazuje »SS -odbrambena granica« i da se preko saradnje sa dijelom muslimanskih reakcionarnih krugova »... po prvi put... uspostavi tijesna saradnja između nacionalsocijalizma i islama.«¹⁷⁹

Uvodeći u borbu 13. SS diviziju, neprijatelj je znatno izmijenio taktiku oružane borbe protiv NOVJ i uopšte protiv NOP-a

179) Holm Sundhaussen, Obavještajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« 1941-1945, Vojnoistorijski glasnik, 2/1972, str. 122 i 129-30.

13. SS divizija formirana je maja 1943. godine. Imala je oko 19.000 vojnika, podoficira i oficira, od toga su 60% bili Muslimani, najviše iz Bosne i Hercegovine, i Albanci sa Kosova, a dijelom i iz Albanije, a 40% Nijemci koji su držali gotovo sve komandne funkcije. Formiranju te SS divizije prethodili su - još u 1942. godini - pokušaji dijela muslimanskih građanskih političara da Bosnu i Hercegovinu (tačnije njen jedan dio) izvuku iz sastava NDH i direktno vežu za Njemački Rajh. Te reakcionarne političke snage namjeravale su da obrazuju svoje oružane formacije (poput kvislinških jedinica milicije i legije) pod nazivom »Bosanska straža«. Ta nastojanja su njemačka vlada, vrhovna komanda i drugi najviši nacistički organi usmjerili u pravcu da se formiraju dvije muslimanske SS divizije. Toj nacističkoj zamisli pružili su snažnu podršku muslimanskih reakcionarni krugovi i veći dio sveštenstva koje je, zloupotrebljavajući vjerska osjećanja, aktivno radilo na vrbovanju vjernika u SS jedinice. U tu akciju bio je vrlo aktivno uključen i jerusalemski veliki muftija El Husein, poznati nacistički agent. Više pojedinosti oko formiranja 13. SS divizije »Handžar« ima u članku Rasima Hurema, Pokušaji nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, godina XVI, Sarajevo 1965, str. 191-221.

u istočnoj Bosni. O tim novinama je štab 3. korpusa, između ostalog, pisao Vrhovnom štabu:

»Ofanzivna djelatnost neprijatelja, koja je skoro bez prestanka trajala od 14. marta do polovine maja ov. g., bitno se razlikovala od dosadašnjih, i po načinu izvođenja i trajanja i po nastupu prema narodu i njegovoj imovini. Dosadašnje ofanzive imale su manje-više određeni rok, dok je ovu ofanzivu neprijatelj izvodio postepenim i opreznim zauzimanjem terena, dubokim rasporedom, dužim zadržavanjem na zauzetom zemljištu, ne ispoljavajući naročito u početku svoju snagu, planski razvijajući svoju obavještajno-izviđačku službu (odnosi se na dejstva 13. SS divizije u martu i aprilu na području Semberije i Majevice, prim. A. Đ.). Takvo nastupanje neprijatelja imalo je za posljedicu istiskivanje naših jačih snaga sa područja sjeverno od linije Doboj - Tuzla - Zvornik i sa područja Foča - Kalinovik. U svom nastupu neprijatelj je provodio masovni krvavi teror, naročito nad Srbima, kakvog ne pamti ovaj kraj, palio sela, nasilno odvodio u logore ne samo odrasle, već i djecu, vršio prisilnu mobilizaciju, oživljao i jačao banditske četničke i zelenokadrovske bande, vršio besprimjernu pljačku. - Tek kasnije nam je postalo jasno da sistematsko zaposjedanje pomenutih prostorija ima i direktne veze sa razvojem situacije na južnom i istočnom frontu (jedan zarobljeni inženjerski oficir 13. SS divizije, koji je imao zadatak da uzima elemente terena na Majevici, izjavio je da SS divizija nije postavljena na toj prostoriji samo zbog nas)«.¹⁸⁰⁾

Poslije protivudara 16. 36. i 38. divizije na neprijateljeve snage na Majevici, u prvoj polovini juna 1944. godine, 13. SS divizija je sa kvislinškim snagama brzo uspostavila kontrolu nad dijelom istočne Bosne sjeverno od doline Spreče, a od sredine jula do kraja avgusta je njemačko komandovanje pokušavalo da serijom operacija razbije 3. i 12. korpus i ovlada i ostalim dijelom istočne Bosne. Sve to vrijeme borbe su se vodile na onom dijelu teritorije istočne Bosne koji je tokom rata bio sasvim opustošen, odranije ekonomski pasivan i najslabije naseljen, a tokom rata mobilizacijski gotovo sasvim iscrpljen. Mada je naročito 13. SS divizija pokušavala da i na tom području primjenjuje taktiku kakvu je primjenjivala na Majevici, u Semberiji i u Posavini, opšta situacija i aktivnost snaga NOVJ, i onih u istočnoj Bosni i onih koje su stizale sa zapada, prisili su neprijatelja da tokom tih operacija izvodi brze pokrete, što mu je onemogućavalo da se duže zadržava u posjednutim rejonima;

180) Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 53.

izuzetak u tome je bio samo srebrenički kraj i povremeno Bi-
rač.

Takvi specifični uslovi borbe na tlu istočne Bosne imali su nemali uticaj na moralno-političko stanje u jedinicama 27. divizije i na prostorijama na kojima su one tokom ljeta 1944. godine vodile borbe. Ali, isto tako i međunarodni odnosi, posebno rezultati borbe za međunarodno priznanje tekovina narodnooslobodilačke borbe, bili su ne samo okosnica političkog djelovanja u jedinicama, nego i značajan činilac u političkoj borbi protiv okupatora i njegovih saradnika.

Kao što je poznato, poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, narodnooslobodilački pokret je u svim krajevima Jugoslavije bio u snažnom usponu i učvrstio se kao dominantna politička snaga u zemlji. Zbog toga i zbog zapažene uloge koju je do tada imala Nova Jugoslavija u ratu protiv sila osovine, vlade velikih Britanije, SSSR i SAD uputile su svoje vojne misije u Vrhovni štab NOV i POJ, a Britanci su povukli svoje misije i oficire iz četničkih komandi. Prema zaključcima Teheranske konferencije, u prvoj polovini 1944. godine saveznici su počeli doturati materijalnu pomoć jedinicama NOV i POJ i vršiti evakuaciju jednog broja teških ranjenika u bolnice u Italiji. Uporedo s tim razvijala se i politička saradnja između rukovodstava Nove Jugoslavije i savezničkih vlada. Vlada Velike Britanije je naročito radila na tome da se postigne sporazum između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) i vlade Kraljevine Jugoslavije, nastojeći da tim putem obezbijedi svoje interese i interese monarhije i buržoaskih snaga koje su s njom bile povezane. Kao rezultat tih višemjesečnih nastojanja došlo je do sporazuma Tito - Šubašić (16. juna 1944. godine). Njime je bilo predviđeno da se kraljevska vlada obrazuje od onih političara koji se nisu kompromitovali saradnjom sa okupatorom, a da njen glavni zadatak bude organizovanje pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci i narodu iz inostranstva i dovođenje rada njenih diplomatskih predstavništava u inostranstvu u sklad sa potrebama naroda i njegove oslobodilačke borbe. Šubašić se obavezao da će njegova vlada izdati deklaraciju u kojoj će odati priznanje Narodnooslobodilačkoj vojsci pod komandom maršala Josipa Broza Tita, osuditi sve izdajnike i uputiti poziv cijelom narodu da se ujedini u borbi za konačno oslobođenje. Maršal Tito je preuzeo obavezu da će Nacionalni komitet objaviti deklaraciju o saradnji sa Šubašićevom vladom i da neće, dok traje rat, pokretati pitanje konačnog uređenja zemlje.¹⁸¹

181) Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Institut za izučavanje istorije radničkog pokreta Jugoslavije, Beograd, 1963, str. 438-9.

Narednih dana je maršal Tito, u svojstvu predsjednika Nacionalnog komiteta, uputio štabovima korpusa obavještenje o tom sporazumu i direktivu da se detaljno objasni borcima i starješinama jedinica i stanovništvu gdje one djeluju.¹⁸²⁾

O tome kako je ta direktiva realizovana ima dosta podataka u izvorima. Na narednim stranicama biće riječi samo toliko koliko je neophodno da se prikažu način političkog djelovanja jedinica 27. divizije i rezultati koje su u tome ostvarile.

»Sporazum je u vojsci primljen - izvještava štab 3. korpusa u depeši od 15. jula - kao još jedna naša velika pobjeda. Neograničeno povjerenje uživa Tito i NK. Želja je rukovodilaca i boraca da učestvuju u rješavanju zadataka koji će imati odlučujući uticaj na ubrzanje priznanja NK«.¹⁸³⁾

U izvještaju koji je sastavio dan ranije, štab korpusa daje više podataka o tome. U njemu piše i sljedeće:

»Živo političko interesovanje i diskusije izazvala je vijest o našem sporazumu sa Subašićem. Mi smo Nacionalni komitet isticali kao istinsku narodnu vladu i shvatili daje glavna naša zadaća uraditi sve što do nas stoji ovdje na terenu da bi smo omogućili njegovo priznanje u inostranstvu. Borci stoga postavljaju pitanje zašto nije priznat Nacionalni komitet. Čuju se i pitanja da li se mijenja naš stav prema četnicima, da li je kralj pristupio narodnooslobodilačkom pokretu itd. No, mada je borcima krivo što do priznanja nije došlo, uviđaju daje sklopljeni sporazum od velikog značaja za dalji uspješni razvoj narodnooslobodilačke borbe u čitavoj zemlji, da je reakciji izbijen iz ruku svaki adut u borbi protiv nas, da će to ogromno podići naš ugled u inostranstvu i učvrstiti antihitlerovski blok u svijetu. Pri tome, valja istaći, da se je svuda, gdje se o tom pitanju diskutovalo, manifestovalo neograničeno povjerenje koje uživa Nacionalni komitet na čelu s drugom Titom i isticala njegova mudrost u rukovođenju politikom naše zemlje. Taj je, dakle, sporazum primljen kao jedna naša velika pobjeda. Mi ćemo se potruditi, da još više podignemo ugled i autoritet Nacionalnog komiteta na čelu s drugom Titom i AVNOJ-a, držeći se tačaka postignutog sporazuma.«¹⁸⁴⁾

U naporima da se bolje razumije borba za međunarodno priznanje tekovina rata i revolucije jugoslovenskih naroda i narodnosti, da se na platformi politike NOP-a izgrađuje i učvršćuje moralno-političko jedinstvo jedinica, štab 3. korpusa je insis-

182) Zbornik NOR, 11/13, dok. br. 126 i 136.

183) Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 143, str. 565.

184) Isto, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 14. 7. 1944, dok. br. 53.

tirao da se u političkom radu, pored tekućih pitanja borbe i života četa i bataljona i unutrašnje i međunarodne situacije i dalje posebna pažnja poklanja upoznavanju i tumačenju odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a.¹⁸⁵⁾

Sporazum Tito - Šubašić shvaćen je u jedinicama kao efikasno sredstvo političke borbe protiv kontrarevolucionarnih snaga. U štabove korpusa i divizije stizale su informacije o tome da se u Sarajevu i Tuzli povećava broj onih koji žele stupiti u NOV i POJ i da se narod na okupiranoj teritoriji sve više uvjerava u izdaju i besperspektivnost četničkog pokreta. Međutim, bilo je i vijesti, koje je širila četnička propaganda, »da je Tito priznao kralja« i da će Englezi priznati četnike. Pod uticajem tog sporazuma u pojedinim četničkim i zelenokadrovskim grupama pojavljivali su se vidljivi znaci kolebanja i demoralizacije. Bilo je nemalo pojedinaca u tim grupama koji su javno izjavljivali da se neće boriti protiv NOV i POJ. Ali, bilo je i onih koji su govorili da će se boriti ne samo protiv NOV i POJ nego, ako treba, i protiv Engleza, i da će poslije završetka rata ostati u šumama.¹⁸⁶⁾

Imajući u vidu te i njima slične pojave, štab 3. korpusa je, u drugoj polovini juna, naredio da se 20. romanijska brigada prebaci iz srebreničkog kraja u rejon Sokolovića i da na prostoru Romanije pokuša političkim djelovanjem i oružanom borbom razbiti tamošnje četničke jedinice, koje su se obnovile i ojačale poslije povlačenja 27. divizije s tog područja. Za izvršenje tog zadatka u Brigadi su izvršene opsežne pripreme. Prvo je štab divizije održao poseban sastanak sa štabom te brigade na kome je objašnjena suština sporazuma Tito - Šubašić. Poslije toga su održani sastanci štaba brigade sa štabovima bataljona, a ovih sa komandama četa. Na kraju je organizovana i održana politička konferencija sa cijelim sastavom brigade. Na njoj je objašnjen taj sporazum i zadatak jedinica brigade na Romaniji. Pred pokret, jedinicama je dodijeljen propagandni materijal koji je trebalo razdijeliti narodu neposredno ili, pak, preko narodnooslobodilačkih odbora, zavisno od prilika na terenu.¹⁸⁷⁾

Kada je 20. romanijska brigada stigla, krajem juna, na područje Romanije, zatekla je tamo teško stanje. U odsustvu snaga NOVJ četnici su zaveli svirep teror nad narodom, naročito nad porodicama boraca NOV i POJ. Stanovništvo je bilo za-

185) Isto.

186) Isto, IV/27, cit. dok. br. 143, str. 565-6.

187) Isto, IX/6, izvještaj političkog komesara 27. divizije od 13. 7. 1944, dok. br. 101.

plašeno, a uz to je gotovo sve gladovalo. Dio porodica iz tih krajeva, najčešće onih koje su imale nekog u četnicima, prebacio se u Srbiju. U takvim uslovima »... svijet nije (bio) uopšte obaviješten o događajima ni kod nas ni u svijetu«. Jedinice 20. romanijske brigade su pokušavale da uspostave kontakt s nekim od četničkih grupa, ali ti pokušaji nisu dali rezultate. Sve one, oslonjene na njemačke i ustaške posade (u Sokolcu i Rogatici), brzo su prešle u napad na bataljone te brigade, o čemu je već bilo govora. U uslovima gotovo svakodnevnih borbi političko djelovanje i mobilizacija novih boraca nisu išli kako se očekivalo. Tokom pre polovine jula je u jedinice 20. romanijske brigade iz tih krajeva stupilo svega oko 30 novih boraca.¹⁸⁸⁾

Takođe su vršeni pokušaji da se uspostave kontakti i sa četničkim grupama oko Kladnja i oko nekoliko sela u Birču (Cikote, i dr.) i da ih se upozna sa suštinom sporazuma Tito - Šubašić i da se dio njihovog ljudstva prevede na pozicije borbe protiv okupatora. Ali, ni tu nije bilo očekivanih rezultata u pogledu mobilizacije. Međutim, te grupe su, za razliku od onih na Romaniji, borbenu se pasivizirale. Izbjegavale su borbu sa jačim jedinicama NOV i POJ. Ali, bile su opasnost za okolno stanovništvo, jer su vršile pljačke, otimačine i raznorazna nasilja, i za aktiviste NOP-a koje su napadali iz zasjeda i onemogućavali im rad u selima oko kojih su se krile.¹⁸⁹⁾

U uslovima stalnih operacija njemačkih trupa, u istočnoj Bosni nisu se mogle brzo i lako iskoristiti sve one političke mogućnosti koje je pružao sporazum Tito - Šubašić. O tim teškoćama štab 3. korpusa je sredinom jula pisao sljedeće Vrhovnom štabu: »... Mi činimo sve da dođe do diferencijacije u njihovim (četničkim, prim. A. Đ.) redovima, ne tupeći oštricu borbe protiv njih, ali ih je zaista teško dovesti u takav položaj da prihvate borbu s nama. Do prelaženja na našu stranu, sem malog broja pojedinaca, nije došlo. To dolazi otuda što su četničke grupe u jednom dijelu istočne Bosne svedene na mali broj zlikovaca i pljačkaša, koji su svoju sudbinu vezali za sudbinu okupatora. Tamo, pak, gdje bi moglo doći do prelaženja jednog dijela, naročito onih nasilno mobilisanih, kao na primer u zeničkom kraju i na Majevici, momentalno nisu prisutne naše snage.«¹⁹⁰⁾

Kada su, sredinom jula, uslijedile njemačke operacije protiv 3. i 12. korpusa, sve četničke grupe su se, gotovo bez izu-

188) Isto.

189) Isto.

190) Zbornik NOR, IV/27, cit. dok. br. 53.

zetka, aktivirale u borbi i u sprovođenju terorističkih mjera protiv naroda na oslobođenom području Birča. Posebno su se četničke grupe iz rejonu Paprače angažovale u pomaganju jedinica 13. SS divizije u otkrivanju skrivenih ranjenika i skladišta u okolini Šekovića. Zbog toga je štab 3. korpusa riješio da se prema tim četničkim grupama i porodicama jednog broja četnika, koje su, takođe, sudjelovale u pomaganju SS jedinica u traganju za našim ranjenicima, preduzmu najoštrije mjere. Taj stav je prenio i štab 27. divizije svojim jedinicama u zapovijesti od 4. avgusta.¹⁹¹ Ali, sve do kraja tog mjeseca, prema četnicima u rejonu Paprače neće se preduzimati nikakve represivne mjere. I dalje će se težiti da se političkim sredstvima iz te grupe izluče oni koji nisu bili zagazili u zločine.

Takođe su i pokušaji neutralisanja ustaškog uticaja na području Srebrenice i Bratunca ostajali bez vidnijih rezultata. Kao što je u prethodnim poglavljima bilo govora, u tom kraju je muslimansko stanovništvo najvećim dijelom bježalo iz svojih sela ispred jedinica NOVJ. Otuda je političko djelovanje i objašnjavanje događaja sa stanovišta NOP-a bilo jedno vrijeme vrlo ograničeno, jer su u selima ostajale samo žene, djeca i po koji starac. To je olakšavalo ustašama da tamošnje milicijske jedinice tokom ljeta 1944, a i kasnije, sve do marta 1945. godine, drže pod svojim uticajem i da ih koriste ne samo za borbu protiv jedinica NOV i POJ, nego i za izvršavanje zločina nad srpskim stanovništvom.^{192,}

Na drugim područjima gdje je 27. divizija dolazila u priliku da vodi borbu sa milicijskim ili zelenokadrovskim jedinicama (Žepa, okolina Kladnja, Olova, dolina Spreče) raspoloženje tih kvislinških formacija i stanovništva bilo je različito. Mijenjalo se prvenstveno zavisno od toga kakve su - slabije ili jače - okupatorske snage, uglavnom iz 13. i 7. SS divizije, bile prisutne u tim krajevima. Tako, na primjer, tokom juna i u prvoj polovini jula, kada su neprijateljeve snage u dolini Spreče bile relativno slabe, 19. birčanska brigada je, zajedno i koordinirano sa organizacijama NOP-a, razvila živ politički rad među stanovništvom u toj dolini. To je imalo za posljedicu aktiviranje organa narodne vlasti i manifestovanje zajedništva Srba i Muslimana u više sela koja je povremeno kontrolisao neprijatelj.^{193,} Pod uticajem te aktivnosti, a i razvoja unutrašnje i međunarodne situacije, pojedini komandiri zelenokadrovskih grupa su počeli tražiti

191) Isto, IV/28, cit. dok. br. 14 i 16.

192) Isto, IV/27, cit. dok. br. 53, IV/28, cit. dok. br. 82 i IX/6, cit. dok. br. 101.

193) Isto, cit. dok. br. 101.

kontakte sa rukovodstvima NOP-a ili štabovima jedinica NOVJ. Uporedo s tim su počinjali izbjegavati borbu protiv jedinica NOVJ.¹⁹⁴ Međutim, od sredine jula, kada je počela serija njemačkih operacija u istočnoj Bosni, te zelenokadrovske grupe su se opet aktivirale i izvršavale zadatke koje im je dodjeljivalo njemačko komandovanje.¹⁹⁵

To kolebljivo držanje jednog dijela stanovništva u istočnoj Bosni u ljeto 1944. godine bilo je prvenstveno produkt prisustva i borbene aktivnosti, a i terora jakih njemačkih snaga koje su bile višestruko nadmoćnije od 3. i 12. korpusa NOVJ, ali i uporne političke borbe okupacionih organa (vojnih štabova, policijskih i obavještajnih službi, i dr.) i šarolikih, međusobno povezanih reakcionarnih grupa iz sve tri nacionalnosti protiv NOP-a. Istiskujući snage NOVJ sa dijela istočne Bosne sjeverno od doline Spreče i gusto posjedajući to područje, neprijatelj je, uz široku primjenu terora, uspio da onemogući oružanu borbu u tim krajevima i da u velikoj mjeri oteža djelatnost organizacija NOP-a. Kada su sredinom jula počele njemačke ofanzivne operacije i u ostalim područjima istočne Bosne, jednom dijelu stanovništva moglo je izgledati da će neprijatelju poći za rukom da i u tim regionima ostvari ciljeve kakve je postigao na Majevici, u Semberiji i Posavini. Mada se sve to dešavalo u vrijeme kadaje NOVJ širom Jugoslavije postizala krupne uspjehe, a saveznici na svim frontovima bili u ofanzivi, kada je već bio oslobođen Pariz, a Crvena armija zakoračila na tlo Rumunije, ipak je i u takvoj situaciji dijelu stanovništva u istočnobosanskim selima, varošicama i gradovima njemačka oružana sila još izgledala snažna, svuda prisutna i efikasna.¹⁹⁶

Shvatajući dobro realnosti te složene i nimalo lake situacije, partijska i vojna rukovodstva u istočnoj Bosni su bila svjesna da će se procesi pasiviziranja i kolebanja zaustaviti i preovladati onog momenta kada neprijatelj bude prisiljen da oslabi svoje snage. Otuda su cijelog ljeta istrajno ukazivala na potrebu stalnog političkog djelovanja među narodom i u jedinicama i insistirala na brižljivom odnosu vojnih jedinica prema narodu.¹⁹⁷

Za stanovništvo Birča, koje je u ogromnoj većini aktivno radilo u organizacijama NOP-a ili bilo u vojnim jedinicama, ljeto 1944. godine je bilo jedan od najtežih perioda narodnooslobodilačkog rata. Izložene opasnostima fizičkog uništenja i raz-

194) Isto, IV/27, cit. dok. br. 53.

195) Isto, i cit. dok. br. 143, str. 565-8

196) Isto, cit. dok. br. 53.

197) Isto.

nih nasilja esesovaca, četnika i zelenokadrovaca, mnoge porodice su napustile svoja ognjišta i priključile se jedinicama. Tako se krajem jula sa brigadama 27. i 38. divizije našlo po nekoliko stotina žena, djece i staraca iz birčanskih sela.¹⁹⁸

Privremene teškoće nastale u vrijeme neprijateljevih ofanzivnih operacija nisu ostale bez odraza na moralno-političko stanje jedinica 27. divizije. U toku ljeta desilo se nekoliko slučajeva masovnijeg dezerterstva. Ta pojava nije iznenadila štabove brigada i divizije. Mađaje u toku juna u 19. birčanskoj brigadi stanje bilo sređeno, ipak se smatralo daje u njoj dezerterstvo latentni problem koji će se ispoljiti čim se brigada pokrene sa prostorijske (Birča) s koje je većina njenih boraca. Štab divizije je ukazao na tu mogućnost štabu brigade.¹⁹⁹ I, zaista je, u drugoj polovini jula, iz te brigade dezertiralo oko 60 boraca. Iz 20. romanijske brigade dezertiralo je tokom jula 35 boraca. I u prvoj polovini avgusta iz 19. birčanske brigade samovoljno se osulo oko 80 boraca.²⁰⁰ U 16. muslimanskoj brigadi je jedan pokušaj dezerterstva pravovremeno otkriven, paje organizator i podstrekivač od brigadnog vojnog suda osuđen na kaznu smrti streljanjem.²⁰¹

U izvještajima štaba 27. divizije za sve te slučajeve data su u osnovi tačna objašnjenja: pojavu u 20. romanijskoj brigadi koja se desila u prvoj polovini jula izazvalo su najviše teškoće u ishrani; slučajevi koji su se javili u drugoj polovini jula, dakle u vrijeme njemačkih operacija, ocijenjeni su kao posljedica toga što se radi o ljudima koji su »... skloni dezerterstvu, čiji se moral poljuljao usljed svakodnevnih borbi kao i to što je (19. birčanska) brigada sa teritorije Birča krenula na sektor Romnije«. U zaključku o pojavama dezerterstva štab divizije naveo je i sljedeće: »... Ovi ljudi neće ići neprijatelju, već će se u jednoj povoljnoj situaciji povratiti u jedinice (barem veći dio).«²⁰²

Partijske i skojevske organizacije, kao i štabovi i komande jedinica, borili su se protiv pojava dezerterstva prvenstveno političkim sredstvima. Radilo se na tome da se borcima, naročito novomobilisanim, objasni situacija i ukaže na to daje neprijatelj samo privremeno u mogućnosti da izvodi ofanzivu za ofanzivom u istočnoj Bosni. Uporedo s time nastojalo se da se

198) Zbornik NOR, IV/28, cit. dok. br. 126, str. 496-7.

199) Isto, IX/6, cit. dok. br. 101.

200) Isto, IV/28, cit. dok. br. 1, 17. i 102.

201) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d, str. 168.

202) Zbornik NOR, IV/28, cit. dok. br. 1 i 17.

poboljša ishrana jedinica, koja je bila sasvim oskudna i po više dana bez hljeba. Ti naponi su prekinuli dezerterstvo u 20. brigadi, ali ono je ostalo akutno u 19. birčanskoj i u avgustu. O njemu je štab 27. divizije pisao sljedeće: »... Razlog dezerterstvu: poslije jakih udaraca koje su jedinice ove (19) brigade zadale Sprečanskoj četničkoj brigadi, četnički i SS-ovački teror pojačao se je prema porodicama naših boraca. Borci želeći da zaštite barem koliko toliko svoje porodice ostali su kod svoje kuće da se sami nose sa četničkim bandama...«. ²⁰³⁾

U toku jula i avgusta 1944. godine iz 27. divizije dezertiralo je ukupno 179 boraca, od toga 144 iz 19. birčanske brigade. To osipanje je uzdrimalo tu brigadu, što se osjetilo u drugoj polovini avgusta. U petnaestodnevnom izvještaju štab divizije cijenio je da je stanje u 16. i 20. brigadi dobro, a za 19. brigadu nije fiišta rekao u tom izvještaju. ²⁰⁴⁾

Zbog gubitaka koje je imala u aprilu 16. muslimanska brigada i zbog njenog odsijecanja od glavnine divizije, kao i zbog odsijecanja 18. hrvatske brigade od glavnine 38. divizije, štab 3. korpusa je, sredinom jula 1944. godine, obavijestio Vrhovni štab da je značajno oslabila udarna snaga tih divizija. ²⁰⁵⁾ Pojava dezerterstva, pored svoje moralne dimenzije, negativno se odražavala - ako je bila masovnijeg karaktera - na borbenu mogućnost jedinica, jer su čete i bataljoni bivali sve manjeg brojnog stanja. U julu i avgustu 27. divizija nije imala popune, izuzev 20. romanijske brigade, u koju je u tom vremenu stupilo oko 40 novih boraca. U uslovima neprekidnih borbi i pokreta, koji su se izvodili na prostorijama slabo naseljenim i u toku rata u velikoj mjeri opustošenim, popuna se nije mogla vršiti iz redova stanovništva u tim krajevima, jer se na cijeloj operacijskoj prostoriji teško mogao naći odrastao muškarac sposoban za borbu, a da već nije bio uključen u redove NOV i POJ ili pak u razne kvislinške formacije (domobrani, četnici, milicija, zeleni kadar). Prema tome, popuna je bila jedino moguća s pojedincima iz redova tih neprijateljevih jedinica. Ali, kao što je opisano, njemačke ofanzivne operacije su privremeno prekinule proces osipanja tih kvislinških jedinica, pa 27. divizija (kao i druge jedinice 3. korpusa) gubitke u borbi nisu mogla nadoknaditi novom popunom.

203) Isto, cit. dok. br. 102.

204) Isto, cit. dok. br. 103.

205) Isto, IV/27, cit. dok. br. 53.

Razlog malog brojnog stanja po jedinicama - šestomjesečna ofanziva neprekidna nepr., posjedanje po nepr. svih mobilizacionih područja i teror nad narodom«. ²⁰⁷⁾

Kada se 27. divizija, poslije uspjelog izvlačenja iz neprijateljevog obruča, našla na Malom Polju, zapadno od drumu Han-Pijesak - Vlasenica, štab divizije cijenio je, 28. avgusta, o čemu je već bilo govora, daje stanje u 16. muslimanskoj i 20. romanijskoj brigadi dobro, ali je istovremno izvijestio štab 3. korpusa da sa »ove dvije brigade na ovom sektoru nismo u stanju da ispoljimo punu aktivnost na okolne garnizone, s obzirom na našu malu udarnu snagu. Predlažemo orijentaciju Milići - Kasaaba, prema Srebrenici.« ²⁰⁸⁾

Podaci u tabeli na 241 stranici pokazuju i neke druge važne činjenice o borbenoj vrijednosti jedinica 27. divizije u to vrijeme. S obzirom na karakter dejstava, izrazitu nadmoćnost neprijatelja, velika naprezanja i obostranu upornost i žilavost i u odbranbenim i u napadnim dejstvima, gubici divizije nisu bili veliki, čak se mogu smatrati minimalnim (izuzev u napadu na neprijatelja na Bačkovcu, 20-23. jula), jer su bili u:

16. muslimanskoj brigadi, koja je imala 20 borbi, * 70 izbačenih iz stroja (18 mrtvih, 2 nestala i 50 ranjenih), ili prosječno po jednoj borbi 3,5;

19. birčanskoj brigadi, koja je imala 18 borbi, 54 izbačena iz stroja (8 mrtvih, 1 nestalog i 45 ranjenih), ili prosječno po jednoj borbi 2,7; i

20. romanijskoj brigadi, koja je imala 22 borbe, 71 izbačenog iz stroja (29 mrtvih, 2 nestala i 40 ranjenih), ili prosječno po jednoj borbi 3,2.

Ako se imaju u vidu opisi (rekonstrukcija toka sa mjestimičnom taktičkom analizom) borbi, onda ti podaci pokazuju da su se sve jedinice divizije znale vješto boriti u napadnim i u odbrambenim dejstvima. S obzirom na njihovu malobrojnost i na prekaljenosti najvećeg dijela boračkog i starješinskog sastava, na njegovu političku motivisanost (kod starijih boraca nije bilo pojava dezerterstva), u svim brigadama postojala je težnja da se svi borci osposobe za rukovanje svim vrstama naoružanja i da se borci i starješine pripreme za preuzimanje viših dužnosti kada dođe do narastanja jedinica. Na tome su svakodnevno radile sve komande i štabovi, a i partijske i skojevske

207) Isto, IV/28, cit. dok. br. 126, str. 502.

208) Isto, cit. dok. br. 103.

*) U taj broj nisu uzeti u obzir napadi ili odbrane manjih jedinica od bataljona, mađaje i u nekim od samostalnih dejstava četa i manjih jedinica bilo gubitaka.

organizacije jedinica. Pri kraju ljeta u diviziji je bilo malo bora-
ca koji se nisu mogli uspješno koristiti mašinkom, puškomitra-
ljezom i mitraljezom isto kao i puškom; znatan broj ih je bio
obučen i za rukovanje ručnim minobacačem. Uz osposoblje-
nost komandi četa i štabova bataljona i brigada, te vrijednosti
boračkog sastava činile su diviziju kao cijelinu, iako je bila re-
lativno malobrojna, efikasnom vojnom jedinicom.

Kako je bilo sigurno da će se u narednom periodu jedinice
NOVJ popuniti i brojno narasti i, istovremeno, opremiti savre-
menim naoružanjem i borbenom opremom, Vrhovni štab je in-
sistirao od potčinjenih štabova da putem kurseva osposoblja-
vaju vojne i političke kadrove, a i potrebno ljudstvo za artilje-
rijske, minobacačke i jedinice veze, inženjerije i dr. S tim ciljem
su pri štabu 3. korpusa i štabovima divizije i brigada tokom lje-
ta gotovo neprekidno radili razni kursevi (zavisno od nivoa je-
dinice): za niže vojne i političke rukovodioce, za obavještajce,
intendante, sanitetske dužnosti, za rukovanje minobacačem i
artiljerijskim oruđima (manjih kalibara), radio-stanicama i
drugim sredstvima veze.²⁰⁹⁾

Pomoću tih kurseva divizija i brigade u njenom sastavu os-
posobljavale su se da u svojim sastavima razviju embrionalne
osnove za jedinice rodova. Početkom jula je 27. divizija raspo-
lagala sa dvije radio-stanice: jednu je koristio štab divizije za
rad u radio-mreži štaba 3. korpusa, a drugu je dodjeljivao jed-
noj od brigada, zavisno od zadatka koji je imala u divizijskom
borbenom poretku. Krajem jula su u 19. i 20. brigadi obrazova-
ni tehnički vodovi. U 16. brigadi je taj vod postojao od ranije.
Oni su u svom sastavu imali telefonsku i minersku desetine.
Telefonske desetine su imale nekoliko telefonskih aparata i ne-
koliko koturova telefonskog kabla. To je omogućavalo da se,
kada su prilike dozvoljavale, na najvažnijim pravcima uspos-
tavljaju telefonske veze između štaba divizije i štabova brigada,
a u okviru njih i pojedinih bataljona.

Takođe, u julu i avgustu je nekoliko puta vršeno miniranje
objekata na putovima ili pak (minsko) zaprečavanje pojedinih
mjesta na njima. U tome je dosta iskustva imao tehnički vod 16.
brigade.

U ljeto 1944. godine brigade 27. divizije su imale u svom na-
oružanju po 3-4 minobacača 81 ili 82 mm. Bataljoni su pored
toga raspolagali sa po 1-2, rede više, ručnih protivtenkovskih
bacača britanske proizvodnje, koje su borci zvali »džon-bul«.
Dobijena municija od saveznika za minobacače često se poka-

209) Isto, IV/27, cit. dok. br. 53 i IV/29, cit. dok. br. 128.

zivala nepouzdanom, a minobacači britanskog porijekla imali su domet 1.500 metara, pa je štab divizije time objašnjavao nedovoljnu efikasnost tih oruđa. U jedinicama je ručni bacač pokazao efikasnost i borci su ga cijenili. Međutim, za to protivtenkovsko sredstvo, koje se često upotrebljavalo protiv bunkera, raspolagalo se malim brojem granata, pa je njegova upotreba bila ograničena.²¹⁰¹

Među izvorima nisu sačuvani podaci o brojnom stanju naoružanja jedinica 27. divizije u ljeto 1944. godine. Jedino je poznato, o čemu je već bilo riječi, da su u to vrijeme jedinice raspolagale sa dovoljno municije za pješačko naoružanje britanskog porijekla. Za pušku i puškomitraljeze jugoslavenske i njemačke proizvodnje i dalje se oskudijevalo u municiji 7,9 mm.

210) Isto, IV/28, cit. dok. br. 17.